

FERTŐRÁKOS

Írta: HÁRS JÓZSEF

(A sorozat előszava)

Kilátás a dombtetőről

Sokak számára lelki előkészület, ha a Fertőrákosi Barlangszínház előadása előtt az egyiptomi sziklatemplomokra emlékeztető oszlopos csarnok tetejére sétálhatnak, hogy néhány percig az alkony körpanorámájával töltekezzenek. A látvány sűrítetten tartalmazza mindazt, amire a község — történetére alapozva — mai idegenforgalmát és jövő boldogulását építheti.

Az alkonyi szellőben árvalányhaj és más védett növényritkaságok hajladoznak, s a vékony réteg termőföld alól itt-ott előtűnő lajtmészakó zárványai hajdani tenger élővilágára hívják föl a figyelmet. Az észak—déli tengelyű Fertőmelléki-dombsor keleti lejtője Európa legnyugatibb sztyeptavának nagy kiterjedésű nádasáig ereszkedik, hátán a hosszúra nőtt faluval. Ennek történelmi magjából most már csak a templom tornyát érik az Alpok mögé bukó nap sugarai. Házait, városfalait és a győri püspök nyári kastélyát szürkület burkolja.

A kis magyar területtől messze északra, a víztükron túl néha a százados hatalom székhelyének, a pozsonyi várnak a körvonalai látszanak. Ennél közelebbre, szinte karnyújtásnyira, vörösfenyő cölöpökre épült a meggyesi (Mörbisch, Burgenland) szabadteri színpad. Sopron egykori jobbágyfaluja — Rákossal, a püspöki mezővárossal zajló határvillongásai múltával — ma „pannon” együttműködésre váró rivális.

A mi partvonalunkon szintén cölöpökön áll a fertőrákosi vízitelep. (A tó magyar részén egyetlen a maga nemében.)

A falu szegélyén folyó Rákos-patak völgye egy kanyar után kettévágja az egész dombsort. Ennek Fertő felőli oldalán régóta (talán még a rómaiak előtti időtől fogva) jó

szőlőt természetnek. Magyar területen délre Balfig, illetve Fertőbozig sorjáznak a tőkék. A gerincen és a másik oldal nagyobbik részén a Szárhalmi-erdő. Botanikusok paradicsoma a vidék, hiszen a Sopronnál található három növényföldrajzi járás (Noricum, Praenorikum és a Laitaicum) közül a Laitaicum az, amelybe Fertőrákos határa tartozik. Gyökeresen más, mint az előző kettő. Itt a szárazabb altalaj miatt nem fenyő-erdők, hanem molyhos- és csertölgyesek váltakoznak napsütötte rétekekkel. És lent a Fertő sztyepvilága. Természetesen az állattan művelőinek, főként a madártanosoknak is jut bőven tér.

Messze van Rákos Soprontól, vagy közel hozzá? Erre érdekes meghatározást olvashatunk a káptalan beiktatásának ünnepéről (1780). Zichy Ferenc győri püspök reggel nyolckor indult Rákosról hatlovas hintaján és kilenc körül érkezett a Szent Mihály-kapuhoz. Ma az autóbusz — Kőhidán keresztül — ezt a nyolc kilométeres távolságot kerek húsz perc alatt teszi meg.

A Szt. Mihály-templomtól a kellemes fürdést kínáló Tómalom (Teichmühle) mellett, a Szárhalmi-erdőn át vezető gyalogútra ötnegyed órát szán a XX. század végén megjelent útikalauz. Ennél azért többre van szükség.

A dombsorral párhuzamosan tart észak felé a hajdani varasd—pozsonyi országút. Itt kereshetjük a vasfüggőnyt döngető Páneurópai Piknik (1989. augusztus 19.) emlékhelyét. Ma már könnyen meg is találjuk. A jól ismert Sopronkőhidai Fegyháztól — amely nemcsak cukorgyárból lett fegyintézet, hanem politikai emlékhely is — nem messze ágazik el az országútból észak felé vezető, ma már aszfaltozott útvonal.

A fátlan tető, ahol állunk, a Fertő—Hanság Nemzeti Park nyugati csücske. A Sarród központú Park és osztrák megfelelője kezelési egységbe fogja a határon inneni és a határon túli védett területeket, „madárparadicsomot” biztosítva számos itt megpihenő fajnak, többek között a büszke nagykócsagnak, amely egyben a Park emblémája.

Néhány madár az égen. Szétterül az alkony csendje. Valahol egy árva transzparens mozdul. Villa Racus első említésének 800. évfordulóját nemrég ünnepelték.

A falu történetére Sopron közelsége meghatározónak bizonyult. Éppúgy, mint a győri püspök földesúri hatalma. Rákos falu, majd mezőváros előbb magyar, aztán német, de mindig katolikus lakossága jórészt a történelmi Sopron vármegye szervezetében élte le küzdelmes életét. Német nevét — Kroisbachot — először 1457-beli okle-

vélben találjuk. Sorsának döntő évszámai 1683, a török pusztítás éve, 1921, amikor Magyarországé maradt és 1946. Ehhez az esztendőhöz kötődik a rákosiak túlnyomó részének kitelepítése.

A villa Suprunból a századok folyamán egyre jobban megerősödő város lett, elnyerte a szabad királyi címet, s birtokaihoz csatolta környékének falvait. A hatalmas földterületei közé ékelődött püspökségi tulajdont azonban tartósan sohasem tudta bekebelezni. Pedig jó oka volt rá, hogy megszerezze magának. Igazi „zsákmány”.

A szőlőkből, erdőkből, a Fertő nádasából és halászatából gazdagodó falu kiheverte a támadásokat, sőt — védelmére — fallal állta útját polgároknak, huszitáknak, hatalmaskodó nemeseknek.

Szorgalmas népe meglehetősen jól sáfárkodott környékének természeti adottságaival, de megmaradt a győri püspökség uralma alatt.

Sopron megye önállósága 1950-ben megszűnt. A község a Győr székhelyű Győr—Sopron megye része lett. Azon belül pedig a soproni járásé. Életbe lépett a táncrendszer, időközönként más-más megoldásokkal. Fertőrákos számára azonban mindig Sopron a központ. A rendszerváltás után is (a megye elnevezése mára Győr—Moson—Sopronra egészült ki).

Ezekre gondolva nézhetünk körül a kőfejtő tetejéről, hogy aztán beüljünk a Barlangszínház bemutatójára. Kint a parkolóban külföldi rendszámú autók és autóbuszok sorakoznak szorosan egymás mellett, bent esetleg éppen olasz nyelvű operának tapsol a nemzetközi közönség.

A Pannon-tenger partjain

A ma érvényes elmélet szerint a Kárpát-medencét borító Pannon-tenger mint összefüggő vízfelület 5,4 millió éve megszűnt. A térségben maradt, egymástól elszigetelt, gyengén sós vizű tengerágak körül szubtrópusi éghajlat uralkodott, pálmafélékkel, vagy egyszerűen csak sivatagként.

Az itt mindössze körülbelül száz méter vastag lajtamészkö-rétegben rengeteg gerinctelen állat maradványa van bezárva. Kagylók, csigák, vörösalgák, tengeri sünök, tízlábú rákok, halak nyüzsögtek egykor az őstenger vizében.

A harmadkort (tercier) váltó jégkorszak (a több jegesedés összefoglaló neve pleisztocén, régen allúvium) kialakulását a carbonvizsgálatok szerint ma — szemben a korábban feltételezett sok-sok évmillióval — „mindössze” 2,4 millió évre becsülik. Akkor jegesedtek el az Alpok magas hegycsúcsai. A Sopronból jól látható Schneeberg is.

Laikusnak nemcsak a számot, hanem a különbséget is nehéz felfogni. Aki megfigyelt már gleccsert, azért mégis el tudja képzelni valamelyest, milyen időigényes minden kis változás a földtanhoz tartozó valóságszeletben.

A jégkorszakot a geológiai jelen (holocén) követte. Ebből 1950-től visszaszámítva eddig mintegy 10 200 év telt el. Ezen belül gondolunk néha újabb jégkorszakra vagy melegházhatásra, mikor hogy.

A Fertőmelléki-dombsor felső rétege az alsó-ausztriai Wechseléhez hasonló. Számos mélyfúrás bizonyítja azonban, hogy mélyebben sokkal változatosabb, mint a Soproni-hegységben. Egyes kőzetlencsékben viszonylag sok uránium és tórium is van, remélhetőleg nem annyi, hogy érdemes lenne kibányászni. (Amikor rábukkantak ezekre, hallatszottak ilyen hangok.) A kőfejtő területén végzett fúrás 1976-ban 970 méter mélységből barnászörös, gránátos amfibolitot hozott felszínre. De zöld színűt is találtak. Szépek. Maga a fertőrákosi kőfejtő pedig a bádeni mészkő (rákosi formáció) egyik legrégebben ismert feltárása.

Nem is feltárás, hanem alulról próbált kibányászás. Annakidején természetesen nem az akusztika miatt fejtettek így, hanem azon egyszerű oknál fogva, hogy lejjebb volt a jobb kőzet. Viszont a közeli, ma is működő kisebb bánya éppúgy hagyományosan felszíni, mint a Szt. Margarethen-beli (Szentmargitbánya).

A fertőrákosi Fő utca 99-ben található az unikumnak számító Kalcitkristály-múzeum. Magyarország lelőhelyeiről begyűjtött kalcitkristályokat rendszerezi és mutatja be. Egyedülálló abban a vonatkozásban is, hogy létesítményéért harminc éve megszállottan dolgozó család magánkezdeményezése, kormányrendelettel védve, ám mindenféle támogatás nélkül.

Itt és a kőfejtő bejáratánál árulják a több millió éves rákok megkövesedett maradványait és kagylóhéjak darabjait. Egyesek népies neve, mint a tihanyi „kecskekörmöknek”, vagy az erdélyi Szentlászló mellett százsámra heverő „kőpénzeknek” ma már nem hallható, de Thirring Gusztáv útikönyvében, 1911-ben még említi. Szerinte a „madárcsőrök” tulajdonképpen megkövesedett cápafajok fogai. A hasonló zárványok a maguk természetességében (esetleg műtűrökké alakítva) keresett emléktárgyak az idelátogatók körében. Valamikor a kőfejtő nagycsarnokának mennyezetébe mélyedt hatalmas lábnyomot (?) mutogattak. Ma eltakarja a látogató- vagy nézőközönség védelmére felszerelt sűrű drótháló.

Előnye ennek a miocén (tehát jégkorszak előtti) fehér lajtamészkönek, hogy könnyen megmunkálható, viszont hosszabb idő elteltével kissé mállékonnyá válik. Ami erősebb környezetszennyezés esetén nagyon is észrevehető pusztulást jelent. (Lásd a rákosi kastély főhomlokzatán lévő díszeket, vagy még inkább a Szentháromság-szobrot Sopronban.) Ez persze nem csak az innen elvitt kőre, hanem magára a szikla-csarnokra is vonatkozik.

Tán két évtizede annak, hogy erre járt egy szovjet geológus. Lelkes lokálpatriótaként megmutattuk neki a fertőrákosi kőfejtőt. Rajongás helyett aggodalmaskodva jelentette ki, hogy nem jósol az egésznek hosszú életet, mert be fog ázni és szétmállik. Azóta egy kevésbé fontos helyen volt némi omlás, egyéb részeken viszont megtettek mindent, hogy a csodálatos formáció sok-sok nemzedéket túléljen. (A Szovjetuniót mindenesetre máris túlélte.)

Lejebb délre a Fertő—Hanság medencére a tőzeg a jellemző. Ez azonban csak áttételesen érdekelhet minket. Csupán annyiban, hogy a Fertőmelléki-dombsor és a Hanság között terül el az a tó, amelynek megmaradása, vízállása nagyban függött attól, ami a Hanságban történt évszázadok során.

Kemény küzdelmébe került a Fertő—Hanság Nemzeti Park igazgatójának, hogy tavunkat csak így egyszerűen Fertőnek nevezhesse. Volt olyan forró pillanata a harcnak, amikor „odafönt” közölték vele: vagy Fertő-tó, vagy nem lesz nemzeti park. Pedig hát tudjuk, hogy a Balaton sem Balaton-tó. Lehet, hogy a fertő szó később elterjedt erkölcsei értelmezése szégyellnivalóvá tette az eredetét?

Van előzménye. Vas Gereben (Radákovits József) 1847-ben a környéken jószágkodván ezt találta írni róla: „Egy haszontalan földázttató, itt-ott leng rajt egy lélekvesztő [...] még hal se terem jóra való a búzhödt tóban [...], mint egy téntadiszna a papíron.” A szeszélyes vízállás következtében néha bizony Mosoni mocsár (XI. század), fluvius Ferteu (Fertő folyó, ez azonban alighanem a déli végen lévő Pomogy melletti gázlóra értendő), vagy minden további vita nélkül mezőgazdasági célra szánt terület. Különben pedig egyszerűen szikes, sekély vizű sztyepto, s mint ilyen — a Kaszpi-tengertől számítva — a „legnyugatibb” jelzőt érdemelte ki. 1973. évi szakértői vélemény szerint iszaposodása miatt az előregedés stádiumában. A neveknél maradvány: a rómaiak Peisoja a legújabb vélemények szerint nem a Fertőre, hanem a Balatonra vonatkozik.

Ami szeszélyességét illeti, erről számos hitelt érdemlő és kevésbé hiteles adat szól. Ruzsón emléktábla hirdeti, hogy 1674-ben volt a legszélesebb: 3830 öl, ami 7,3 kilométert jelent. (Elgondolkodtató, hogy mitől meddig mérték az innen is, túl is nádasba vezető partvonalak közötti távolságot.) 1693-ban kiszáradt, a következő század első harmadában gyalogosan közlekedtek rajta, sőt felszántották. 1768-ban, 1786-ban, 1853-ban magas vízállású, közben félidőben többé-kevésbé száraz a medre.

Ezekre a régi adatokra a szakemberek kissé gyanakodva tekintenek, de az újabb koriakat már sehogyan sem lehet kétségbevonni. Fertőrákos területén, a Virágos-majori kápolna falára emléktábla került. Szövege: „A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére és annak emlékezetére, hogy a rákosi hívek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. október 3-án tartották Boldogasszonyba [ma: Frauenkirchen, Burgenland] az első búcsújáratot.”

A víztelen Fertő soha nem tapasztalt természeti jelenségekkel lepte meg az arra járókat. A távolról szemlélt tárgyakat erősen megnagyítva látták. A nézőtől egyre távolodó ember alakja elvékonyodott és megnőtt, ide-oda mozgott és a felszálló párák miatt úgy látszott, mintha víz venné körül. Szélcsendes, napos időben jelentkezett a déli báb. A túlsó parton lévő községek házai, fái fordítva lebegtek a nem létező víz fölött. Ez érdekes, sőt bizonyára szép is volt, kevésbé rajongtak azonban a falvak lakói a szélről felkavart por termést silányító hatása miatt. Glaubersó, szóda volt a kivirágzott sziksóban, de az elültetett növényeknek hasznos kálium semmi.

Ennek ellenére gazdálkodni kezdtek a tótól visszanyert földön, azonban fokozatosan nőtt a víz mennyisége, 1876-ban már megtelt a medre, 1883–84-ben pedig egyes helyeken (ha igaz) 277 centiméter mély, közel kétszerese korábbi és későbbi legmagasabb vízállásának. Azóta inkább egy méter körül ingadozik körülbelül 20 centimétert le, vagy fölfelé.

Mivel sekélységéhez képest nagy a vízfelülete, általában több párolog el belőle, mint amennyi a Rákos-patakból, vagy az északabbra folyó Vulkából beléömlik. A Hanság és a Rába szabályozási munkálatainak megkezdése előtt összeköttetésben volt a Rábán és Rápcán (nem Répcén) keresztül a Dunával. Természetes úton befogadta az ottani „felesleges” vizet. Ezt leolvashatjuk egy 1783-ban készült térképről. Más vélemény szerint a felszín alatti kavicsrétegeken keresztül áll kapcsolatban a Fertő és a Mosoni Duna-ág. A Soproni Szemlében már 1975-ben felhívták a figyelmet arra, hogy nagy hatással lesz a tó vízállására a megépítendő bős—nagymarosi vízi erőmű.

Az összefüggésről szól az a monda, hogy évszázadokkal ezelőtt egy ruszti diák Bécsben frissen szerzett orvosi diplomájával hajón igyekezett haza a Dunán, azonban örvénybe kerültek, ahonnan csak nagy nehezen tudott megmenekülni. Otthon nem akarták neki elhinni, hogy megszerezte a diplomát, hozta is volna, csak hát az beleteredett az örvénybe. Egy későbbi alkalommal, amikor otthon, Ruszton, bánatosan sétált a tó partján, megpillantotta a tokot, amint ringott a hullámokon. Kihalászta, s diadallal mutatta meg eddig hitetlenkedő környezetének. Nem volt most már akadályának, hogy kirurgusként dolgozzon városában.

Más változat: egy kádárlegény vesztette az örvénybe szerszámát, amit később hasonló módon talált meg, mint a diák az oklevelét. Ilyen földalatti alagút biztosan nem létezik. Honnan jöhet még víz a tóba?

Nincsen más, csak az, hogy az esetenkénti több-kevesebb pótlás a felhőkre bízatik. Ez a forrás nem valami bő, mert éppen a tó területére aránylag kevesebb csapadék esik, mint például nyugatabbra, Sopron városára. Az 1980-ban közölt sokévi átlag a Fertőn 630, Sopronban 688 milliméter.

Az utóbbi évtizedekben számos fúrással bizonyították, hogy a vízszint alatt százegynéhány méterrel különböző összetételű gyógyvizek találhatók. Nem a délebbre fekvő és régtől fogva közismert Balfról van szó. Mörbisch (Meggyes) térségében 121

méter mélységből karlsbadi típusú vizet ad a Karolinának elnevezett forrás. Oggaunál (Oka) 205 méterről konyhasós víz tör föl, hogy csak a közelebbiekről beszéljek. 1963. évi előadás szerint az osztrákok víz alatti meleg forrásokat is észleltek. Ide kívánczok, hogy Rákos határának délkeleti végében van a Wald Sauer Brunner Weingarten nevű dűlő. Ez az adat és a melegvíz emlegetése vezet el bennünket Furlani János András bölcséleti és orvosdoktor, Sopron tiszti főorvosa helyi kiadású könyvecskéjéhez.

Furlani *Collocutiones de novis Rakosiensium thermis* (Beszélgetések az új rákosi fürdőről) címmel 1738-ban több rövid fejezetben, nagyrészt párbeszédese formában tárgyalja Sopron és a mezőváros nevezetességeit, s az ottani fürdőzés lehetőségeit. Külön elemzi a víz összetételét és kúrákat is javasol. Nem lehet tévedés, elírás Balf javára, mert világosan a rákosi domb oldalában fakadó három kénes forrásról beszél. Azonkívül név szerint említi a mezőváros plébánosát, Hauser Lőrincet mint beszélgető társát, akiről tudjuk, hogy a könyv megírása utáni évben már Sopronba települt. Balfon pedig akkortájt még nem volt önálló plébánia.

Megjegyzem, hogy a *thermae* nem feltétlenül melegvizet jelent, esetünkben a szövegből nyilvánvaló, hogy melegítettről van szó. 1972-ben a könyvről a Soproni Szemlében olvasható közleményemben megemlítem a csornai premontrei kanonoknak, Drinóczynak téves adatát (1830—1847). Ő melegvízről beszél Rákosról szóló leírásában, még hozzá egy 1224. évi oklevélre hivatkozva. Ebben azonban Rakus helyett Radus, *thermae* helyett *terram* található.

Furlani helymeghatározása: „Rákos, ahogyan számunkra most megmutatkozik, kellemes domb emelkedő oldalában fekvő mezőváros. Alatta, a völgy bejáratánál fakad kettő a gyógyforrások közül, egymáshoz közel, egyenes vonalban alig több, mint harminc lépésre egymástól. A harmadik, száz és jobbra még néhány lépéssel lejjebb a lejtőn, egy réten emelkedik ki, oldalvást háromszöget zárva be az előbbi kettővel. Ezt használjuk most, beszélgetéseink folyamán.” Ezek a vizek nyilván valamelyik nagy kiszáradáskor apadtak el.

Az orvosdoktor megállapítja, hogy előtte még senki sem elemezte ezeknek a forrásoknak a vizét kémiai szempontból, pedig már ugyancsak régóta bugyognak fel. Véleménye szerint mindhárom patakocskára kimondható, hogy ásványokat tartalmaznak

gyógyító mennyiségben. Egyértelműen hideg vizet vizsgál a maga természetességében, amely kékesen átlátszó, szaga kénes, íze kissé savanyú, összehúzza a nyelvet.

Szerinte a száraz köhögés rohamait mérsékli, a vérzést csillapítja, a beleket nyugtatja, a pangást megszünteti, jó a tüdőbaj és az agykori gyengeség ellen stb. Táblázatban adja meg, mi ellen kinek mennyi ideig kell a fürdőben üldögnie, ha kúrára szánja el magát. Előbb egyre hosszabb ideig, majd lassan fogyó mértékben. A kúra hasznosságára felhossa a Rába mellől, Mihályiból rendszeresen ide járó nemes és tiszteletre méltó Nicky Anna „matróna” esetét, akinek jobb lába bénaságát javítja a vízfürdő.

Ha viszont valaki ráun, netán csömöre támad a fürdéstől, kellemesen kikapcsolódhat a környéken tett sétákkal. A lapályon nézegetheti a madárhálóval vadászókat, vagy bemehet az enyhet adó erdőkbe — szarvasgombát szedni. Csemege a helybeliek vendégváró asztalán. És rengeteg volt található. Legalább is Furlani idejében.

„Gyöngyvirágtól lombhullásig”

Turisták ritkán járnak a tengerszint felett kétszázegynéhány méter magasságú Szárhalmi erdőben. Nemcsak azért, mert a kitaposott utaktól távol kerül el, hanem azért is, mert többek szerint nagy ott a kullancsveszély. Sokaknak a név is talány. A „kopasz dombnak” értelmezhető elnevezés régmúlt korok kopárságát idézi. Ma a lomberdők nagy foltjait inkább csak kisebb, kellemes napozást kínáló tisztások szakítják meg. Igaz, hogy láttam olyan hetven-nyolcvan esztendőes fényképet, amelyen alig-alig áll egy-egy fa a Tómalom feletti dombháton.

A meszes vázталajon főként molyhos-cserestölgyesek, szegélyükön cseplesz-meggyes társulások tenyésznek, a réteken melegkedvelő növényzettel. Máshol meg szinte csak bozótosokat találunk. Első percekben nagy a csönd. Kitartó vándor előtt azonban feltárul a Fertőrákostól északra és délre levő területek sajátos élővilága.

A bokrok közül ijedten ugrik fel egy-egy őz, vagy akár szarvas, s messzire fut előlünk. Ha szerencsénk van, vaddisznók csörtetését hallhatjuk. Évtizedekkel ezelőtt

még több volt belőlük. Állítólag az Esterházyak vadaskertjeiből vándoroltak el, hogy végül a nádasokba húzódnak be.

Időről-időre nagyon elszaporodtak az üregi nyulak. Erről nem csak idős helyiek mesélnek, hanem írás is szól kártevéseikről. Krizanits József, a délebbre dolgozó fertőbozi gazda jegyzi föl a szőlőkben tett pusztításait a XIX. század végén, s a következő első évtizedeiben.

A levegőben egerészölyv kering. Zsákmányai jórészt kisemlősök (pl. a cickányok különféle fajai). Az erdei fülesbagoly főleg mezei pocokra vadászik. Denevérek találhatók az ún. Zsivány-barlangban. Sün és vakond, nagy pele és mogyorós pele mellett még mókus sem egészen ismeretlen. Legalábbis fáradhatatlan kutatók szerint.

Gyakori a hörcsög, az erdei pocok, földi és mezei rokonával együtt, beleértve a tó körül élő pézsmapockot is. No és a különféle egerek. Ne feledkezzünk el a hullókról sem. Esemény az állatbarátok számára a békák vonulása a tóból az erdőbe, avar alatti téli „szállásra”, majd tavasszal vissza a tóba. Ezt ma már segítik, védik. Gyakorta találkozhatunk csigákkal, gyíkkal, siklóval, s vipera is volt már errefelé.

Megfigyelték a ragadozók közül, de már inkább a nádasokban, menyétet, hermelint és nagyobb számban görényt. Borz és róka szintén előfordul.

Ami a madarakat illeti, azt a 250 fajt felsorolni sem tudnám, amely az év folyamán számba vehető, főként a nádasokban. A nádiringók, cankók, szárcsák, vadludak, gémek stb., az úszó, gázló és bukó fajok létezésétől, megjelenésétől tulajdonképpen repesni kellene, mégsem örömteli tény. Arra mutat ugyanis, hogy széles körből ma már jóformán csak erre a területre zsúfolódtak össze a nálunk pihenőt tartó vándormadarak. Természetes élettereiket egyre inkább elhódítja előlük az ember.

Hogy teljes legyen a leltár, megemlíjtük a gazdag rovarvilágot, például az imádkozó sáskát. Továbbá: lepkék, méhek, dongók repkednek mindenfelé. Legyek is. És hát be kell vallani, hogy — különösen alkonyatkor és a part mentén, bőven van szúnyog.

A Rákos-patakra néző hűvös gyertyános-tölgyesekben elsőként tömegesen jelentkezik a hóvirág. (Gyöngyvirág is, de kevésbé jelentősen.) Rövidesen követi a sztyepréteken a pihebundás kökörtin, az erdei tisztásokon a hérics, füves ösvények mentén a kankalin. A tavasz egyre enyhébb napjain mogyoróbokrok pora száll a leve-

gőben, és a som sárga foltjaival találkozhatunk, félárnyékban a kecskerágó. Számos ritkaság (ükörkelonc, sziklai benge, jajrózsa, csepleszmegegy stb.) rügyei bomlanak ki. Nyár közeledtére sokféle nőszirmom és kosbor tarkállik a kisebb napsütötte foltokon. A nyár melegében a dombtetőkön az árvalányhaj díszlik, a vadrózsabokrok tövében ezerjófű. Odébb bökös boróka, bábakalács, bozótos pomponú szamárkönyér. És ezernyi gomba az erdő sűrűjében. A környék növényzetének leírását még Linné, a növénytan nagy rendszerezője előtt elkészítette Loew és Deccard 1740-ben. A Flora Semproniensis az első e téren Magyarországon. Egyetlen — kéziratot — példány a Soproni Múzeumban található.

Ősszel érik a sok gyümölcs: borbolya, berkenye, galagonya, som, később a csipke (vadrózsa!), kökény és a hólyagos mogyoró. A bokrok lábánál a zsidócsereznye nagy égő szíveit látjuk. A lombos erdő gyümölcsfái: berkenye, cseresznye, vadkörte. A lapály kultúrtáján pedig többek között dió, alma, meggy vehető számba (hogymennyi, erre majd később visszatérünk). Messziről mutatnak az égre a jegyenyár sorai.

Ma már van tanösvény a Tómalomtól a Szárhalmi erdő hossz tengelyében, illetve fel a Kecse-hegyre. Magyarázó táblákon mutatja be a bíboros kosbort, a tavaszi héricsét, vagy a leánykökőrcsint stb. Több itt előforduló növényből gyógyteát lehet főzni. Ilyen a mezei árvácska, a medvehagyma, a tövises iglice, kakukkfű, kökény, szöszös ökörfarkkóró stb. A gazdag növényvilág felett kerek száz éve őrködik egy hatalmas kocsánytalan tölgy, ős-öreg erdők megmaradt tanúfája.

Nem árt tisztázni, hogy a Fertő nádasa csak a messzi városból „nadas”. A Halász-kunyhó körüli lápréteken terem a sás. A beljebb akár négy méterre is megnyúló nád silányabbja takarmánynak (különösen zölden) igen jó, mert cukortartalma miatt a tehének kedvelik, s megnő a tejük mennyisége, zsírjának százalékaránya. A nádmezők víz felőli szélein burjánzik a káka, amelyet a háziipar hasznosít a gyékénnyel együtt. Ismert szobadísz a gyékény termése, a barna henger alakú „buzogány”. Számos sőtűző növényfaj található még a nagy kiterjedésű nádasokban és a széleken.

A falu hosszú időn át élő példát szolgáltatott a természetközeli emberi tájra. Hogy a környezettel való kapcsolat ne vesszen el, sőt erősödjön, szakemberek első lépésként most mérik fel a természeti értékeket. Javaslatokkal az illetékesekhez fordulnak majd, hogy az arra érdemeseket helyi védelemben részesíthessék.

Mit monda a monda?

A tó viselkedése részben az eredetmondákban tükröződik, részben pedig a különböző legújabb kori szabályozási törekvések mozgatója. Már 1778-ban tervet készített a helytartótanács a tó lecsapolására, ezt számos hasonló követte, de szerencsére mindig akadtak befolyásos ellenzői.

A Nádasdyak töltést emeltek Pomogy és Sarród között 1658-ban, amelyre az örökükbe lépett Esterházyak 1777—1780-ban országutat építettek. Ezzel hosszú időre megszakították a kapcsolatot a Fertő és a Hanság között. A Hanság-főcsatorna csak 1895-ben készült el, rajta a Fertő vízszintjének szabályozására tervezett Fertőszéli zsilip pedig 1912-ben. A tó lecsapolására számos reálisnak tűnő, valamint eleve fantasztikus terv született addig, amíg végre az üdülés és a természetvédelem szempontjainak figyelembevétele irattárba tétette ezeket. Mindeközben tovább folyt a halászat és a nádvágás a tavon. Fertőrákos határában is.

Valamikor nagyon szerettek volna őskori cölöpépítményeket találni a Fertőben. A XIX. század végén feltárt rézkori lelőhely Hidegség közelében a salzkammerguti példák nyomán ennek is minősülhet, bár ezt már akkor cáfolták, s ma sem biztos, hogy cölöp helyett nem „csak” favázás kunyhó darabjaira leltek-e.

Sopronkőhida és Fertőrákos között, előbbihez közelebb, utóbbinak a határában emelkedik a Kecse-hegy. Rajta föltehetően középső bronzkori földvár. Csak a kevésbé meredek oldalán — a Szárhalmi erdő (tehát dél) felé — volt sánc, de ott kettős. Támkövekkel és cölöpnyomokkal. Mindkettő előtt árok. Elszórt leletek (például kőkori kőbalta), vaskohó létezésére utaló salakdarabok, kelta pénzérmék ma a környék múzeumaiban jelzik, hogy a terep további kutatást kíván.

Még hivatalosan nem ismertetett leletanyag került elő a Fertőrákoshoz tartozó Kőhidai dűlőben. Az emberi érzéketlenség következtében (homokbánya létesítésekor) nagy terület ledózerolása, mintegy ötven sír elpusztítása után kezdhettek csak hozzá a régészek a munkához. A bánya területén egy, odébb 13, részben rongált Hallstatt-

kori sírra bukkantak. Feltehetően éppúgy tumulusokat (dombokat) hordtak rájuk a temetkezők, mint a várhelyiekre (Soproni-hegység). A temetőt valószínűleg a kelta-korig használták. Maga a telep keletebbre, a Rákos-patak mentén, körülbelül két kilométer hosszan húzódnak. Az erre jelenleg érvényes időmeghatározás: a korai vaskor második fele.

Elterjedt nézet a rómaiakról, hogy ők kezdték bányászni a lajtamészkövet. A köveket bárki megtapinthatja Scarbantia kiásott falaiban, de hogy a lehetséges helyek közül honnan származnak, egyelőre még nem megállapított. Találtak viszont római majorokat és útmaradványt, most nem beszélve a Mithras-szentélyről. Ezek azonban, bármily érdekesek, éppen nem bizonyítják Fertőrákosnak mint településnek létét abban a korban. Helyileg sem.

Az egyik major a falutól északra lévő Golgota-völgyben feküdt, s 1964—1965-ben folytattak ott ásatásokat. A másik római villa (major) Fertőrákostól délkeletre, a tó közelébe épült, egy dombra. Szőlőtelepítéshez készítették elő a talajt, amikor kövek hengeredtek a felszínre. Bejelentés alapján foghattak hozzá a feltáró munkához. Sajnos a mélyen szántó eke addigra már nagy pusztítást végzett a fűthető központi épülettel és számos melléképülettel rendelkező „villában”.

Ettől a majortól északra, bányagödör szélén római téglaegető kemencére leltek. Mellette északi irányban út vezetett a mai országhatáron álló Mithras-szentély felé. Egy szakaszát kiásták. Az út a Fertő partján épült római villákat (többet találtak osztrák területen) kötötte össze, de még a IX. században is használhatták. Igen, vagy nem? Ezen ma már csakis karosszékből lehet gondolkodni, mert az ásatás után a terület egyengették. A régész reménykedik benne, hogy kiderül: a villa tulajdonosa híve volt Mithras istennek. — Mi volt itt még annál is korábban?

Vincellér szavaira figyelmez Furlani: a tó eredete nem éppen világos, ahogyan az már a legrégebbi dolgokkal történni szokott. Elsősorban a pannóniai írók foglalkoznak vele és a régóta itt élők — mondja az öreg —, ám nem fogadják el némelyek véleményét, akik szerint a legrégebbi időkben a tó helyén városok, mezővárosok, falvak terültek el, míg egyszerre minden irányból rájuk tört a víz és elnyelte azokat. Most meglehetősen nagy a tó. Hossza hét mérföld, szélessége négy mérföld.

Az elbeszélő parasztember bizonytalanul néz a kérdezőre: — Te józan ember vagy, azt gondolsz erről, amit akarsz. Mire a doktor a mesét nem hiszi ugyan, de azt elfogadja, hogy a tó vize hol apad, hol meg kiárad. Az is tény, hogy legalább tíz év óta (ismét) halásszák a különféle halakat, amelyeket sokszor kivet a partra a meglehetősen sós víz — állapítja meg 1738-ban a doktor. Ez ma sem tagadható.

A Fertő eredetéről a maga tisztaságában nem maradt fönn monda. Valamennyit többé-kevésbé átgyúrta a tudós vagy tudálékos megjelentető. Mindenesetre a közlések lényeges vonása, hogy a Fertő az isteni igazságszolgáltatás eszközeként hirtelen tör rá a benépesült mederre. Már egy 1733. évi (és egy 1770—75. évi) térképre berajzoltak templomromot a vízbe — állítólag egy 1800-as évekbeli rézkarcon is kivehető —, a környékeliek időnként az elsüllyedt falvak templomainak harangzúgását vélték hallani, s van olyan falu, amelynek harangját előntött fatoronyból származtatják stb.

Az alapmonda szerint vad népek éltek a tó mellett, s egyik rabló hadjáratukból számos fogollyal együtt szép szőke kislányt hoztak magukkal. A leánykát, miután gyönyörű nővé serdült, vezérük el akarta venni feleségül. A hajadon tiltakozott ez ellen. Erre a feldühödött herceg sanyargatni kezdte a többi foglyot. A rabok könyörögtek a lánynak, egyezzen már bele a házasságba, hogy javíthassanak sorsukon. Ő azzal a feltétellel mondott igent, ha a herceg várat építtet neki, ahol fogolytársai látják majd el a szolgálatot. Így is lett.

A békesség azonban nem tartott sokáig. A vad törzs asszonyai-lányai megölték a házasságból született fiút, nehogy a fehérbőrű gyermek váljék majd uralkodójukká. Az anya ebbe beleőrült. Sötétség támadt és égháború, amelynek következtében leégett a vár. Napokig óriási eső áztatta a földet és pusztította el a vad törzset, minden vagyonával együtt. A fehér nő rokonai, az egykor elhurcoltak nyomában valahonnan előkerülve, már csak a tavat találták. Erre mit tehettek egyebet: megalapították Nezsídet. (Neusiedel = új telep.)

Más értelmezés szerint a vár a fertőrákosi határban hegyesedő Macskakő vára lett volna, s a vad népek az oda telepedett rabló husziták. Ismét más elképzelés szól arról, hogy gonosz emberek a tó mai közepén lévő kútba dobtak egy német hittérítő szerzetest. Az isteni igazságszolgáltatás működése következtében a kút vize hirtelen túlcordult, megnövekedett, előntötte a bűnösök lakóhelyét, s a gonosz embereket

egymást kergető halakká változtatta. A halászok a mondaváltozat leírójának életében még mindig hittek ebben. Messzire elkerülték a kút feltételezett helyét, mert aki odatéved, az elvész. (Mai hajókázó idegenvezetők is el szokták sütni ezt az érdekességet.)

Az alapmondának és változatainak történelmi magja újabb feltételezések szerint az lehet, hogy ezen a vidéken éltek legtovább nomád életet főleg a Fertő mosoni térségére telepített besenyők, akik a Karoling-korszakból itt maradt, vagy később egyre nagyobb számban betelepülő szelíd, dolgos németek szemében vad és gonosz népeknek tűnhettek föl. Ami a tó vízállását illeti, az bármennyire is szeszélyes, annyira azért nem szertelenkedhetett, hogy egyik napról a másikra árasztotta volna el medencéjét.

Villa Racus: egyháztól sok házig

Bánfalváról 1946-ban elűzöttek könyvében találkozunk azzal a nézettel, hogy a frankok mint a németek honfoglaló ősei az avarok visszaszorítása után, de még a magyarok bejövetele előtt telepedtek volna le a környéken. Jól hangzó érvelés amellett, hogy ki volt itt előbb. Kérdés viszont, hogy a frankok mennyiben tekinthetők azok őseinek, akik a magyar honfoglalás után bajor vagy szász földről kerültek hozzánk. Onnanfelől nézve kissé hasonlít az egész a mi „kettős honfoglalás” elméletünkre. Bár aki ez utóbbit elfogadja, a(z idegen) légynek sem árt. Addig nincs is nagyobb baj, amíg ez a nézet a Petőházán talált Cundpald-kehellyel hitelesített Karoling-előfordulásból jelen politikai következtetésekhez nem ad üzemanyagot. Márpedig adott (pl. az 1921. évi népszavazás máig előforduló egyes osztrák magyarázataiban és az 1941. évi népszámlálás későbbi értelmezésekor).

Árpád magyarjai csak lassan népesítették be a Fertő körüli területeket. 896-ban még aligha tanyáztak Sopronban vagy a környékén. Ez az erősen valószínű feltételezés a Millennium örömnepén még nem fogalmazódott meg. Az ünneplésből az ország nemzetiségei is ki akarták venni a részüket. Ezért a város és környéke egyik napilapja, az Oedenburger Zeitung műmondát közölt arról, hogy a kijelölt időben mikép-

pen fogadták az őslakosok a magyar fejedelmet. A mondát — fogalmaz az író — gyerekkorában mesélték neki, s bevezetésképpen leszögezi, hogy ha esetleg dajkamese is, az bizonyára igaz, hogy Árpád egy ideig itt tartózkodott a városban.

„És amikor Árpád bevonult Scarabantiába, a kapukat szélesre tárták, s aggok és javakorbeli férfiak, ifjak és gyermekek ünnepelték a magyarokat, mialatt az asszonyok és lányok ünnepi öltözékben valósággal vetélkedtek azért a megtiszteltetésért, hogy legalább odaférhessenek a kemény vitézek valamelyikéhez és fogadására itallal kínálhassák” — fejezte be a valószínűleg sajtóhibás nevű (Ötvös!), s ezért is azonosíthatatlan mondaíró. Szerinte — a rómaiak és avarok után — németek és szlávok lakták ezt a vidéket.

Nincs adat arról, hogy Rákosra mikor települtek le (vagy be) a magyarok, de tény, hogy az első megmaradt oklevélben magyar a neve. Bizonyosság ez arra, hogy akkor még vagy csak ők, vagy legalábbis többségükben ők lakják. Ezek az első magyarok aligha honfoglalók millenniumi értelemben, hiszen az írás dátuma 1199. Jöhettek a győri püspök más birtokairól is. Mivel kevés az adat, sőt szinte nincs, nehéz lenne végére járni.

Szent István és hittérítői alakították ki a katolikus egyház magyarországi szervezetét. Az esztergomi érsekség kezdte a sort, benne a veszprémi püspökséggel, majd a győrrivel. Alapításának éve alighanem 1002. (Az érsekséghez később — időrendben — a pécsi, váci és egri püspökség csatlakozott.) A falu meglehetősen hamar fontos helyé válhatott, hiszen — történelmi mértékkel mérve — elég gyorsan templomot emeltek benne. Akkor még körülötte a temetővel. No meg az sem hagyható ki az érvek közül, hogy az a bizonyos 1199. évi oklevél éppúgy villa-ként említi, mint Sopront.

Az oklevelet Imre királyunk diktálta. „A királyi udvarnokok Fertő melletti Págya nevű földjéből” kapott adományt Lőrinc comes, aki vadászaton a király életét megmentette. Érdekes, hogy a vadúzás a máramarosi erdőségekben zajlott, jó messze a nyugati határszéltől. Még érdekesebb, hogy a király hű jobbágynak nevezi a nagyurat. Igen, ekkor még a iobagiones megnevezés a királyi udvarban sürgölődő tisztségviselőket illette, nem pedig a földet művelő szolgák ezreit.

Rákos egyháza — az 1992-ben megkezdett és később részletezendő ásatások tanúsága szerint — egyszerű román stílusú épület volt Szent Miklósnak szentelve, a

XII. század végéről, a XIII. század elejéről. (Ez a szent a közismert Mikulás, igaz, hogy a pap-történetíró Mohl Adolf Bari Szent Miklósként értelmezi.) Ismerjük a Szent István-i rendelést: legalább minden tíz falura kellett, hogy jusson egy plébániatemplom. Akkoriban errefelé nem igen lehetett olyan sok belőle. Mint már említettem, ez is bizonyosága annak, hogy Rákos nem számított akármilyen kis településnek, hanem olyannak, amelyért érdemes volt megküzdeni.

Sopron városa évszázadokig harcolt a pásztorbotos hatalmassággal mint földbirtokossal azért, hogy jobbágyközségei közé sorolhassa a közbeékelődött Rákost. Az időnként ugyancsak ádáz küzdelem később vallási színezetet kapott, amikor a város egy időre túlnyomóan protestánsná lett, illetve amikor megindult és zajlott a nem éppen szelíd ellenreformáció.

Sűrű nézeteltérések, viták forrásává vált a püspök számára fizetendő dézsma (a termés tizedrésze). Úgyszintén nem lehetett mindig békén beszélni a fertői vámot a soproniaktól (jöttek-mentek a tótól a városig a halat, nádat, fát, követ stb. szállító szekerekkel). 1254-ben például annyira elfajult a harc a két birtokos között, hogy a püspök interdictum (kiátkozás) alá vonta a várost. Az előjáróságot és az előkelőbb polgárokat pedig extracommunicatióval (kiközösítéssel) sújtotta. Az előbbi értelmében szünetelt a szentségek kiszolgálása, nem tarthattak nyilvános istentiszteleteket, tilos volt az egyházi temetés, de a városiak legalább az egyház kötelékében maradtak. Akiket viszont kiközösítettek a vezetők közül, azokkal, mint a bélpoklosokkal, még érintkezni sem volt szabad.

Ettől még nem lett béke. Mivel a vámot mindkét fél magának követelte, a király elé járultak, hogy tegyen ő igazságot. IV. Béla ítélete úgy szólt, hogy a vám legyen a püspöké. (Egy időben maguk a rákosiak szerették volna megszerezni maguknak, persze ahhoz azért gyöngék voltak. Adataink a vám forgalmára nincsenek, de — szemben az egyik mai véleménnyel — aligha lehetett kevés, ha már ennyien ácsingóztak utána.) S hogy a területeken se vitatkozzanak, határjáráson jelölték ki, mi tartozik Rákoshoz, mi Sopronhoz.

Az első határkövet a mai Pinty-tetőn állították fel (Págyának hívták akkoriban), onnan keletre lépegettek — négy további határkövet helyezve el — a tó partján fakadó ásványvízforrásig. (Azt írják, hogy a Fertőben folytatódik a határvonal, ez valószínűleg

szóbeli megállapodás lehetett.) Ismét a kiinduló pontra tértek vissza, s most már nyugatra haladtak az erdős hegyen. Körtefák alatt jelölgettek tovább, s leereszkedtek a Sasag nevű kőhídig (Kőhida), ez után Peresnye faluig (Cinfalva, ma Siegendorf), majd Macskád (azóta elpusztult) falu mellett Meggyesig jutottak el. Ott valami soproni nagy utat emleget az oklevél. Talán még a római út maradványa (nem volt igazán kiépítve).

A határjelek szúrták a soproniak szemét. Forrt a méreg a város polgáraiban, s csak a kedvező alkalomra vártak, hogy megbosszulják alulmaradásukat. Ez 1311-ben következett el, amikor Tivadar püspök halála után egy időre üresen maradt a megye főpapi széke.

Ekkor Sopron polgárai fegyveresen Rákosra rontottak, s lerombolták a püspöki kastélyt, melléképületeivel együtt. Ezért a Győrött egyhangúlag püspökké választott Miklós egyenesen a pápa követénél, Gentilis bíborosnál perelte be Sopront. Valahogy megegyeztek, még abban az évben. Sopron száz márka kártérítést ígért, de esze ágában sem volt fizetni. (Hogy pontosak legyünk: megfizette, de csak — nem tévedés — 1897-ben! Más forrás szerint Csupor Demeter 1466—1481 között volt püspök ezer aranyforintos kölcsönének visszafizetése tartott ennyi ideig.) Sőt közben területet is szerzett magának az addigi rákosi birtokból. Ezt Demeter királyi tárnokmester határjáráson jelölte ki nekik 1333-ban.

A püspök nem tudott mit kezdeni ellenük, mert a belső tanács tagjai ügyes diplomáciával (ennek alapja akkor és később is a bor volt) maguk mellé állították Károly Róbertet, az uralkodót. A király amúgy is haragudott a püspökre, s ezt éreztette vele, amikor csak alkalma volt rá. Haragra elég oknak számított már az is, hogy nem ő helyezte a méltóságba. Még többet nyomott a latban, hogy Miklós püspök apja a király ádáz ellenfele, a nagyhatalmú Németújvári Henrik volt. Ennek megfelelően teljes béke és hosszabb időre szóló „szélcsend” akkor következett be, amikor Kálmán, a király törvénytelen fia foghatta kezébe a pásztorbotot. A nagy kiegyezés dátuma 1356.

Olyan nagyon sokáig mégsem lehetett nyugalom. A dézsma fizetése, nem fizetése miatt fel-fellángoltak a viták a város és Rákos között. Házi Jenő különösen Molnári Kelemen püspök módszereit ítéli el. A húsz év alatt, amíg ő irányította az egyházmegye ügyeit (1417—1438), ötször hirdetett Sopron ellen interdiktumot. Mindannyiszor az anyagiak miatt, mert hitbeli kérdésekben akkor még nem volt vita.

A rákosi várnagy 1428-ban tekintélyes nagyságú soproni területet szállt meg, több ellenálló soproni polgárt börtönbe vetett, megsebesített, illetve alaposan megverte. A város — bár Zsigmond király éppen a Délvidéken harcolt a török ellen — a példátlanul súlyos helyzet miatt jegyzőjét, Ernst Konrádot, küldte hozzá, hogy igazságot tegyen. A követjárás nem maradt hatástalan. A király szigorú parancsban kötelezte a főpapot arra, hogy azonnal vessen véget a viszálynak, sőt adjon elégtételt a városnak. S hogy ne lehessen tovább területi vita, addig is, amíg bírói ítélet tesz pontot az ügy végére, jelöljék ki ismét — IV. Béla király alapján — a határt. A király megbízottja, Fraknoi Vilmos gróf 1429. október 27-én a város közreműködésével, a következő nap a püspökségével hajtotta végre a határjárást. A kőhídtól (a mai Kőhidán) indultak el északra, Cinfalva (ma: Siegendorf) felé úgy, hogy egy bizonyos Pühel nevű hegy rákosi maradt. A kőhídtól keletre levő szántók, szőlők, rétek és erdők viszont Soproné. (Ezek egy részét a már említett Lőrinc comes örököseitől vásárolták meg még korábban.) Az ügy folytatásáról nem hallani.

Rákos történetében nagy változást hozott az, hogy 1441. február 25-én Sopront és környékét elzálogosították Frigyesnek, aki akkor még csak német király volt. (1442. június 17-én Aachenben választották meg német—római császárnak, III. Frigyes néven.) Habsburg Albert magyar király özvegye, a megszorult Erzsébet királyné a zálogba adó. Nyolcezer aranyat kért és kapott ezért. A király a hathetes korában Székesfehérvárott jogerősen megkoronázott V. Lászlónak a gyámja lett. A visegrádi fellegrádban őrzött koronát Kottanner Jánosné, Székeles Péter soproni polgármester özvegye lopta el úrnője számára, nehogy azt ellenlábasai, Ulászló hívei szerezzék meg. A korona így került a német uralkodóhoz, ahonnan majd Mátyás király tudja csak visszaváltani, Sopronnal és Rákossal együtt. Az udvarhölgy kalandos vállalkozása naplójában olvasható, amelyet Mollay Károly fordított le és jelentetett meg.

Benedek rövid hivataloskodása után ismét évekig nem volt vezető Győrött. Utóda — Salánki (Széchy) Ágoston — csak 1446-ban hallat magáról. De akkor aztán mindjárt Sopronnak szóló interdiktummal, mert nem ő kapta meg a bordézsát. Sopron a legkedvezőbb időben fordult az uralkodóhoz, aki éppen akkor indított követséget az egyházfejedelemhez Rómába.

Frigyes azt ajánlotta a városnak, hogy panaszolják be a püspököt a pápánál. A követ — Aeneas Silvius Piccolomini, a nagy humanista és 1458—1464 között II. Pius néven pápa — elvállalta a panasz továbbítását. Közbenjárása sikerre vezetett. Amúgy sem volt V. Miklós pápa kedvére való, hogy püspökei a kiátkozással, ezzel a kétélű fegyverrel oly gyakran éltek. Nemcsak itt, az egyházon belül máshol is

Piccolomini a pápától azt az üzenetet hozta Ágostonnak, hogy függesse fel az egyházi büntetést, mert előbb-utóbb úgyis visszakup mindent. Hát olyan nagyon előbb nem, mert csak Sopron visszaváltása után két évvel, 1465-ben, jutott a mezőváros ismét a püspökséghez. Addig azért egyezség is kötött. A soproniak 1447. Márton napjától kezdve (november 11.) a bordézsma a soproni szőlők után a püspöknek, a katzendorfi szőlők után viszont a közeli Macskakő várurának fizették. Hogy tényleg fizették, arra bizonyosság, hogy a püspöknek 1447-től okoz gondot a nagy mennyiségű bordézsma elhelyezése, bár volt Sopronban háza, mégpedig a mai Orsolya téren.

Macskakő vára

Házi Jenő levéltári adatok alapján vázolja fel az 1465-ig létezett vár történetét. Közlését egészíti ki Mollay Károly. A téma nemcsak Rákos történetének egy darabja, hanem jellemző az egész korszakra, politika-, társadalom- és vallástörténeti stb. szempontból egyaránt. Ezt fejezi ki az utóbbi írás alcíme: Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén. Kár lenne hallgatni róla.

Rákos és Meggyes között volt Macskád falu. (Errefelé találták meg 1866-ban a Mithras-barlangot.) Ez a név később az elnémetesedés következtében Katzendorfra változott, de már csak a valamikor elpusztult falura emlékeznek azzal, hogy Weingarten zu Katzendorf-ként szólnak róla. A név magyar és német változata egyaránt arra utal, hogy a terület vadmacskában gazdag volt. A Macskád szó képzése pedig — Mollay szerint — azt jelzi, hogy keletkezése nagyon korai, a XII. század után már nem valószínű.

A falut az 1400-as évektől kezdve sűrűn emlegetik, mert a soproniak itt több szőlőt bírtak. A Fertőrákos—Meggyes közötti Macskád—Katzendorf területén jellegzetes szikla emelkedett ki a földből. Erre épült a vár. Érdekes, hogy ennek a névbeli előfordulásáról olvashatunk ugyan (Macskakő, ill. Katzenstein), a valóságos képződmény helyéről azonban nem. Sem Mollay, sem Házi nem voltak régészek. Amellett még az országhatár és a határsáv is a kutatás akadályát képezhette.

Már 1940-ben megfogalmazták az addig is hangoztatott helyi hagyomány szerint, hogy Rákostól délre, a Szárhalmi-erdőben talált romok Macskakő várának omladékai. Nováki Gyulának és lelkes önkéntes segítőinek feltáró munkája nyomán kiderült azonban, hogy két mészégetőről van szó. Ugyanakkor felveti a régész, hogy Macskakő (Katzenstein) erősségét a községtől északra, az országhatáron lévő Hausbergen kellene keresni, annál is inkább, mert ennek a dombnak a lábánál van a Katzendorfer-dűlő. Osztrák példákra is hivatkozik. Arrafelé a középkorban emelt kis méretű várak dombját hívták Hausbergnek (vagyis házhegynek, nem várhegynek).

Helyét némiképp meghatározza egy levél, valamint Frigyes német császár jólétesültnek mondott énekmondója és krónikása, bizonyos Michael Beheim, aki szerint egyenesen a tó partjára emelték. Ezt félreértve egy kutató a várat a tó közepére helyezi.

A levelet Grafenegger Ulrik soproni ispán és városkapitány írta. Magyar fordításban: „Önök [mármint a városi tanács] jól tudják, hogy Macskakőből kiindulva nagy károk tétettek a tavon keresztül.” Dátum: 1463. Hol volt, hol nem volt? A kívánság adott. Meg kell keresni. Addig is, míg valaki nyomára lel, elégedjünk meg a történetével.

Frigyes a város kérésére már egy héttel a zálogbavétel után megerősítette Sopront minden kiváltságában. A más koronával megkoronázott I. Ulászló és az országnagyok hiába tiltakoztak, Frigyes kinevezte emberét a város élére kapitánynak. Ez az Ebersdorfer Zsigmond sem vesztegette az idejét: hamarosan megszerezte magának a soproniak bordézsáját és Rákos minden jövedelmét.

Házi Jenő szerint Ebersdorfer szerzeményének biztosítására fogott Macskakő várának építésébe, s olyan gyorsan haladt, hogy amikor a vele addig viszálykodó Vági Dénes rohonci várnagy és szalónaki várkapitány egy évre fegyverszünetet kötött a mohó nagyemberrel, ez az egyezés már kiterjedhetett Macskakő várára is.

Mollay mást olvas ki az oklevelekből. A kapitány és a városi jegyző a dézsmafizetésen vitáztak 1451-ben. Ebersdorfer: „Ti a bordézsmát régtől fogva és az én időmben is, amikor Sopronban voltam, mindig Rákosra adtátok és azután Macskakőre.” A jegyző nem szól a várról. Ők a dézsmát mindig a püspöknek adták. Viszont a volt kapitány egyértelműen fogalmaz a továbbiakban: „úgy akarom a várat megtartani, ahogyan átvettem.” Ebből az következik, hogy Ebersdorfer nem építtette, hanem megszerezte a várat (is) magának. Ezért kerülhetett be már 1443. március 13-án a Vági Dénessel kötött fegyverszünet szövegébe.

Amíg Ebersdorfer volt ott az úr, addig nem illik az erősséget csak úgy rablónak nevezni. Nem arról van szó, hogy felhagyott volna a korban szokásos kisebb-nagyobb hatalmaskodásokkal, de társadalmi rangja — hiszen Frigyes tanácsosaként került Sopron élére — biztosította számára a tekintélyt. Kapóra jött neki, hogy éppen üresedésben volt a püspöki szék. Onnan ugyanis Zólyomi Benedek Zágrábba költözött érseknek.

A város és a várúr közötti viszály ettől függetlenül egyre jobban elmérgesedett. Frigyesnek be kellett avatkoznia. 1450-ben megparancsolta Ebersdorfernek, hogy ne zaklassa a soproniakat sem szüretükben, sem egyébként, mert nemsokára tisztázni fogja a magyar urakkal, hogy végtére is kinek fizessék a dézsmát a város polgárai. A tárgyaláson azonban megegyezés nem született, csak határozat egy tizenhat tagú bizottság felállításáról (mai megoldások előzménye!). Azt nem tudjuk, hogy ez a bizottság mit végzett, ám a sors, legalábbis a várúr számára, lezárta az ügyet. Ebersdorfer 1452-ben végrendeletileg a várat minden tartozékával együtt Albert nevű testvérére hagyta, ő pedig még abban az évben meghalt.

Az örökös nyakába vehette a dézsmával kapcsolatos gondokat is. Frigyes 1452. szeptember 11-én megállapodást hozott össze a vitázók között. A város bordézsmáját Szent Márton napjától számított nyolc napig a püspök soproni házában tárolják. Ha addig nem viszik el, Macskakő várának jut. A rákosi hegyvám viszont mindenképpen Ebersdorfer Alberté. A szolgák által elkövetett gyilkosságért (mert közben ilyesmi is történt) ezek felelnek, a foglyokat pedig kölcsönösen engedjék szabadon.

Az új tulajdonost ezzel a döntéssel igen nagy veszteség érte. Hiszen a soproni dézsma legalább tízszerese volt annak a mennyiségnek, amit Rákosból egyáltalán ki-

hozhatott. Egyszeriben elvesztette jelentőségét a vár is. Ebersdorfer Albert levonta a tanulságot, s az erősséget már 1452. október végén eladta. A vevő Ladendorfer János. Sajnos az ekkor készült jegyzékek, amelyek alapján pontos képünk lehetne a várról, nincsenek meg. Mindössze a felszerelésről készült kimutatás ismeretes. A felszerelést a vevő csak kölcsönbe kapta két évre, amíg ki tudja fizetni az árát. Az összeállításban nyolc mázsa puszkapor, három mázsa ólom, négy hosszú vaságyú, kétszáz-kétszáz darab kő-, illetve vasgolyó, pajzsok, kézi puszkák, szakállas puszkák és sok egyéb szerepel, többek között egy teljes kovácsműhely fujtatóval együtt. Ez olyan nagy védelmi erő, hogy birtokában a vár dacolhatott az uralkodókkal. El is kezdték.

Kisebb-nagyobb túlkapások már ekkor előfordultak, de a java még hátra volt. Híradás szolt arról, hogy lovas és gyalogos katonák érkeztek a várba, de nem kell tőlük tartani. Ettől számított fél évvel később azonban a kapuvári várnagyok levélben tudatták Sopronnal, hogy a macskakőiek sorozatos rablásokat követnek el. Ne segítsék őket, hanem inkább fogjanak össze soproniak és kapuváriak ellenük, az utasok védelmében. A levél nem tévesztette el hatását, s mihelyt a városbeliek is rossz tapasztalatokat gyűjtöttek a rablókról, jelentették a császárnak. Frigyes visszaírt, hogy felhívta a magyar király figyelmét ezekre az ügyekre.

A két koronás fő levelezésének az a magyarázata, hogy amikor Sopron el volt zálogosítva, Macskakő változatlanul a magyar király fennhatósága alá tartozott. Ezt a német uralkodó 1453-ban úgy fogalmazta meg, hogy V. László azt tesz a várral, amit akar, mert azt nemcsak, hogy sohasem birtokolta a császár, de nem is vágyódik utána.

1455 nyaráig tulajdonképpen semmi rendkívüli sem történt. Ekkor a vár eddigi tulajdonosa, Ladendorfer János eladta Macskakőt. Vevők ketten jelentkeztek: Weitraher Konrád Sopronkertesről és Gileis Farkas Hofból (ma Ausztriában). A két címeres gazember akkor már túl volt a Kanizsai család számos birtokának alapos elpusztításán. Tizenhat község nevét sorolhatnánk föl, ahonnan elhajtották a jobbágyok jószágait, felégették házaikat, sok parasztot megöltek, vagy fogságra vetettek. A hivatalos vizsgálat tízezer aranyforintnyi kárt állapított meg. Weitrahert még az is terhelte, hogy szövetségben két Kanizsai gróffal, csehekkal és osztrákokkal kirabolta Sárvárt, és még mindig megszállva tartja.

A közbiztonságra jellemző, hogy Ladendorfer egyik megbízottja nem mert lóháton elindulni Ausztriából Sopronba, mert — ahogy írja — az utakon most nagyon barátságtalanok a viszonyok. Később még csak rosszabbodtak...

Ide kívánczik az egyik soproni iparos szomorú sorsa. A monda az ún. Pék-kereszt keletkezéséről szól. A mester rendszeres szállítója volt a rákosi „várnagynak”. Gyalog vitte a kenyereket és különféle süteményeket a kastélyba, s időnként megkapta az érte járó pénzt. Figyelmeztették, vigyázzon, rablók támadhatják meg. Vigyázott, amennyire tudott, mégsem kerülhette el sorsát. Macskakő várának martalócai megfigyelték, lerohanták, elvették a keresményét és még meg is ölték. Ahol a merénylet történt, oda állították fel a polgárok az útszéli kőkeresztet. Ma a Soproni Múzeum kertjében áll.

Gileis rövidesen meghalt. Weitraher — beülve Macskakő várába — az 1456. évi szüret idejének közeledtére kijelentette, hogy ragaszkodik a soproni dézsmához, mert a várral együtt Rákost is megvette. Jogtalan követelésére összefogtak ellene császár és király és püspök és város, így aztán ezúttal engedni volt kénytelen.

Amikor Mátyást királlyá választották (1458), vissza akarta szerezni a koronát Frigyesről. A tárgyalások nem vezettek eredményre. Kibört a háború. Weitraher kihasználta a helyzetet, és végigfosztogatta a zálogban volt területeket.

A császár erre annyira felbőszült, hogy Macskakő várára szabadította Grafenegg Ulrikot, a soproni városkapitányt, 1463-ban. Az ostrom azonban nagyon vontatottan haladt. Ennek oka részben a védők kemény ellenállása, részben az volt, hogy a kapitány „távírányítással” (Bécsből vagy más tartózkodási helyéről) vezette. Hat hét múltán pedig végképp abbamaradt, mert az uralkodók békét kötöttek, a város a zálogtól megszabadult, a kapitány elvesztette tisztségét, s ezzel kötelezettségét is, hogy a rablóvárat bevegye.

A sikertelen ostrom oly mértékben növelte meg a rablóvezér önérzetét, hogy szövetségre lépve a Köpcsénynél gyülekező csehekkel, megüzente a háborút a császárnak. Frigyes persze értesítette erről a soproniakat is. Mátyás a vitéz Török Ambrust állította a város élére és titkos utasításában megbízta Macskakő elpusztításával. Ez azért is időszerűvé vált, mert a várba folyamatosan érkeztek a huszita harcosok, úgy hogy már a falakon kívül kellett letáboroztatni őket.

Közben egy régebbi tartozás kapcsán megegyezés született a Kanizsaiak és Weitraher között Sopronban, választott bíróság előtt. Alighogy megkötötték az egyezséget, a városkapitány kihasználta az alkalmat, és Weitrahert kíséretével együtt fogásra vetette. A választott bíróság elnöke tiltakozott, de megmagyarázták neki, hogy nem hitszegésről van szó, hiszen a tárgyaláshoz sem a városnak, sem kapitányának semmi köze, azt tesznek, amit akarnak. A jó alkalmat pedig kár lett volna elszalasztani. A macskakőiek fenyegetődzéseire válaszul, a soproniak megígérték a foglyok szabadonbocsátását, ha a két főkolompos két-kétezer aranyforint váltságdíjat fizet, Weitraher a várat lerombolja, s többé nem mutatkoznak sem Magyarországon, sem Ausztriában.

Mivel a haramiával szemben állók érdeke most az egyszer egybeesett, Macskakő várának sorsa megpecsételődött. 1464 utolján a polgármester számadáskönyvébe írhatta, hogy mennyit fizetett a kőműveseknek, akik a lerontásra vonatkozó parancsot végbevitték. A vár nem volt többé. A husziták azonban bosszút esküdtek, s 1465. szeptember 7-én megrohanták, kirabolták és felgyújtották Sopron külvárosát. Hatalmas kár keletkezett, ám a város hiába kért kártérítést az uralkodóktól, mindketten csak sajnálkoztak rajta.

Lófarkas jelvények árnyékában

A rákosiak, hála félreeső helyzetüknek és erődítésüknek, a következő években más falvakhoz képest meglehetősen nyugodt körülmények között élhettek. Szabadon vihettek követ a bányából házaik építésére. Fa az erdőből került, nádfedél a tóról. Még uralkodót is láthattak. Dóczy Orbán püspök (1481—1486), Mátyás pénzügyminisztere, a király osztrák háborúi idején sokat tartózkodott Rákoson. Állítólag meghívta Mátyást fertői vadászatra. A nagypolitika gondjai közepette pihentető foglalatosság madárseregre nyilazni.

A jobbágyok, akik látták, nyilván nem is figyeltek föl az országos eseményekre. Nekik az volt a fontos, mit parancsol a mindenkori rákosi várnagy. Kik voltak ők? Egye-

lőre keveset tudunk nevükön nevezni. Peredi András (1368), Bogáti Pál (1413), Horváth Jankó (1430), egy János nevű 1441-ből és Schildmann Vilmos (1465) neve bukkan fel egy-egy adat kapcsán.

A feudális anarchia éveiben annyi a vagyont károsító, a közbiztonságot veszélyeztető, az emberek épsége, sőt élete elleni önkény, törvénytelenség, annyi energiát pocsékolnak el arra, hogy egymást forgassák ki jogos vagy jogtalan szerzeményeikből, hogy arra semmi figyelem sem fordított, milyen sorscsapás közeledik dél felől. Pedig lehetett azt már tudni régtől fogva, hogy a lófarkas zászlók nem békét hirdetve inganak a végvárak előtt. És még akkor sem ébredtek föl a megmaradtak, amikor szinte lefejezték az országot a mohácsi csatatéren.

A mohácsi vész (1526. augusztus 29.) után az ország két pártra szakadt. Zápolya János keleten királykodott, Ferdinánd nyugatról próbált minél több főurat a saját pártjára állítani. Viszálykodásuk közepette mintha ismét és teljesen elfeledkeztek volna arról, hogy a déli határok mentén (most már egy vonallal beljebb) fegyveres készenlétben áll a török. Végre Ferdinánd összeszedett akkora haderőt, hogy ki bírta űzni az országból — a riválisát, s 1527. november 3-án meg tudta koronáztatni magát Székesfehérvárott. A franciákkal szerződésben álló Zápolya hallgatott az onnan érkezett két (kalandor) tanácsadóra, s megegyezett a török szultánnal, hogy szégyenszemre alárendeli magát és országát neki.

Szulejmán 1529-ben — János király kérésére — megindította hadait Ferdinánd ellen. A hajdani végvárak láncolata addigra török katonákkal volt megrakva, köztük olyan rác martalócokkal, akik zsold helyett a környék kirablására kaptak lehetőséget. Az isteni Padisah a hitetlen Bécs ellen vonult. A Habsburg király székhelyét azonban — szeptember 26. és október 14. között — hiába ostromolta. Tovább nem maradhatott, a tél elől hátra kellett húzódnia Isztambulba.

1532-ben ismét ezen a környéken találjuk a szultánt és bécsi ostromra készülődő seregét. Ha Jurisics Kőszeg védelmével meg nem állítja, bizonyára el is jutnak Bécsig. Így sem egyenesen, hanem északra forduló nagy kanyarral tértek vissza déli kiindulópontjukra. A kanyar egyes állomásai: Szakony, Kabold, Sopron határa, Kismarton, Bécsújhely. Onnan Grazot érintve haladtak a Dráva irányába. Csupán kisebb csapatok portyáztak nyugat felé. Rákos nem állt a listán.

A mohácsi csatavesztéskor elesett győri püspök kíséretében oklevélileg igazoltan negyven rákosi volt, de egyetlenegy sem tért haza közülük. Különben a törökvilág Magyarországon — az 1529. évi pusztítást (amikor a közeli Kópháza teljesen elnéptelenedett) és néhány martalóccsapat garázdálkodását kivéve — nem igen ért el a faluig. Bőven kijutott azonban a jobbágyoknak a német katonaság, Sopron város kisebb-nagyobb urainak és a püspök helybéli várnagyainak hatalmaskodásaiból. A folytonos zaklatások, sarcolások egyik következménye bizonyára az, hogy az eredeti magyar lakosság erősen megfogyatkozott, s helyükbe egyre több német telepedett le.

Sopron nem vette le Rákosról a szemét. A Faut-krónikában olvasható, hogy a tanácsban civakodtak az urak, hogy ki vásárolja meg magának a falut. Ezt meghallva a rákosiak maguknak akarták megszerezni, hogy mint jobbágyok felszabadulhassanak, de a város ezt megelőzte. A krónika itt elkanyarodik a valóságtól, mikor azt írja, hogy a nemesember, akié lett volna Rákos, a város szándékát megtudva, örök időkre átadta volna birtokát a győri püspöknek, hiszen ez már Szent István óta az övé.

A soproniak kihasználták azt, hogy Ferdinándnak szüksége volt arra, hogy menél többen támogassák királyi hatalmának megszilárdításában. Még fejére sem tették a koronát, már hallgatott a város kérésére. Elismerte, hogy nem Zápolyának, hanem neki fogadtak hűséget, s jutalmul 1527. január 4-én — igaz, hogy csak ideiglenesen — Sopronnak adományozta a falut, összes jövedelmével egyetemben. 1528-ban a város egyik tanácsosát, Ofner Bertalant találjuk Rákos élén mint falusi grófot, vagyis ügyintézőt, amely tevékenységéért a falutól húzott jövedelmet. (Így volt ez — mindig csak egy-egy évre — a jobbágyfalvakban is.)

Ferdinánd azért tehetette ezt, mert az elesett püspöknek sem akkor, sem még kilenc évig nem találtak utódot. Sőt, tulajdonképpen 1554-ig nem volt ott olyan egyházi méltóság, aki ténylegesen rendelkezni tudott volna ennek az egyházmegyének a jövedelmeivel. Királyi kapitányok kezére jutnak a birtokok.

1533-ig Bakics Pál a tulajdonos. Püspöknek is mondják, pedig szerb ortodox vallású családos ember, aki, amikor névleg papnak adja át a méltóságot, a jövedelmeket továbbra is beszedi. Halála után pedig fia cselekszi ugyanezt. Ő legalább annyi engedelményre hajlandó, hogy lányát katolikusnak nevelteti (a fiát nem). A választott győri püspök, Újlaki Ferenc képtelen változtatni a helyzeten.

Ferdinánd a következő évben már továbbadta volna Rákost, a szombathelyi városfal építésének anyagi fedezetére. Ezt azonban valahogy sikerült Sopronnak megakadályoznia. (Miért éppen Szombathelynek? Ne feledjük, hogy Szombathely kezdetől 1777-ig, az önálló püspökség megszervezéséig, a győri egyházmegyéhez tartozott, vagyis onnan várt minden támogatást.)

A katolikus egyház irányításának ebben az időszakban tapasztalható üresjáratok nem éppen győri sajátosságok. A mohácsi vész után alig maradt élő pásztor a nyáj fölött. S amikor végre akadt, a török elfoglalta a volt egyházmegyék tekintélyes részét. Ha pedig mégsem a török, s nem a hatalmaskodó földesurak egyike volt a bitorló, akkor a protestantizmus miatt fogyatkozott meg a katolikus hívek tábora, az egyházszervezet vagyonával együtt. Mai ésszel szinte fel sem fogható, hogy akadt olyan vezető katolikus egyházi méltóság akkoriban, aki nyugodtan tudott aludni.

A háborús veszélyre való tekintettel magasabb helyen elrendelt mustrán (szemlén), Sopronban 1532. június 26-án, összeírták Rákos hadra fogható férfiai és fegyvereiket a soproniakkal együtt. A 670 városi mellett 196 került a jobbágyfalvakból, beleértve a 28 rákosit is. A mustra szövege azonban csak a városiakat nevezi néven. Rákos (itt Kreuzbach) huszonhárom férfia szakállas puskával volt ellátva, míg öt szolgálja közelebből meg nem határozott jó fegyverrel rendelkezett.

1529 és 1530 fordulóján, rengeteg panasz közepette, ismét kérelemmel állnak elő a város tanácsurairól (az írásnak csak a dátum nélküli fogalmazványa maradt meg.): Rákos falut, amely Sopron határai között fekszik, s valamikor a szombathelyi vár tartozéka volt, most már visszavonhatatlanul bekebelezessék. Ez a kérésük bizony nem talált meghallgatásra. Ferdinánd a falut 1533. július 14-én Fürst Móríc kismartoni kapitánynak ajándékozta, s felszólította a város vezetőit, hogy ottani eddigi jobbágyaikat minden irántuk való kötelezettségük alól oldják fel.

Hogy mit szóltak mindehhez a rákosiak? A várossal a következő években nem voltak rossz viszonyban. Maradt néhány levél, amelyekből ezt kiolvashatjuk. Ezek az írások azért is nevezetesek, mert magyar nyelvűek. A német mezőváros a német városnak magyarul ír. Ez is jelzi, hogy minden általánosítás igaztalan. Csattanós példa: Devecseri Csóron János 1571-től 1584-ben bekövetkezett haláláig Sopron kapitánya volt. Számos — többnyire devecseri keltezésű — levele maradt meg, amelyekből ki-

derül, hogy jó kapcsolatokat ápolt a város javarészt német vezetőivel, annak ellenére, hogy egy szót sem tudott németül...

1567. november 2-án Rákosról Erdélyi János szombathelyi várgondnok azt kéri a soproni tanácstól, hogy engedje bevinni a püspök városi házába a faluban összegyűjtött bordézmát. Ugyanis így egyezett meg az embereivel. Ne féljenek, nem tartja ott sokáig, mert kiszállítja eladásra a falvakba. Jószándékát bizonyítandó írta ezt a „cédulát”.

1585-ben Körtvélyesi János szabad és nemes ember (1619-ben már örökösait emlegetik egy püspöki összeírásban) rákosi tisztartó fog tollat, hogy hordók rendbehozására két hozzáértő embert kérjen a tanácsuraktól mint bizodalmas szomszédoktól. Aztán még mást is szeretne. Tudják jól, hogy építkeznek, hiszen vett már a várostól egynéhány forint ára meszet és téglát, most gerendákat és szarufákat vásárolna. Várja a kedvező választ „kegyelmetek barátja és szomszédja”.

Két év múlva azonban arról kell értesítenie a tanácsot, hogy kelénpataki jobbágyok véresre verték a mezőőrt, amikor el akarta hajtani a rákosi földről a tilosban legelő állataikat. Persze a hang továbbra is udvarias.

1588-ban Szombathelyről Heresinczi Jánostól érkezik levél. Ez bizony már aligalig barátságos, mert szemére hányja a városnak, hogy meggyesi jobbágyaik, amit az előző püspökök idején nem tettek, a mostani bosszúságára önkényesen „pásztort bocsátottak az erdőre”. Ha el nem távoznak, megkeresteti a pásztort és „semmiképpen emberhalál nélkül meg nem leszen az dolog”. Még utóiratot is fűz hozzá: „Sőt azt akarom, hogy ezután meggyesiek se barmokat, sem egyébféle apró marhájukat rákosi földre ne bocsássák [...] és az erdőőrzőket is általánfogva megkerestetem és ha kezembe akad valamelyik, bizony mindegyik megemlékezik róla és másnak is tanácsot ad, hogy más ember erdeinek békét hagyjon.”

1593-ból származó levélből tudjuk, hogy azzal az erdővel még mindig nincs minden rendben. A város fogadott ügyvédje, Ebergényi Péter — mivel a püspök collateralisa ellen semmit sem tehetnek — Bükrről azt javasolja, hogy „ti kegyelmetek is szedne egy collateralist contrarie [a püspök ellen], azt kellene bizonyítani, hogy az az erdő memoria hominum [emberemlékezet óta] Meggyeshez való volt és nem Rákoshoz.” Még jobb lenne, ha találnának valami régi collateralist („bizonyságot”) vagy levelet ar-

ról, hogy az nem Rákoshoz, hanem Meggyeshez tartozik. A címzett a jelenleg Sopronban tartózkodó Hernáth János.

1594. január 11-én Rákosról kéri Tompa László udvarnagy és Vinodoly Mihály rákosi tiszttartó a tanácsurakat, hogy adják nekik kölcsön egy vagy két napra a nyúlhálójukat, mert nagyságos uruknak vendégei lesznek és vadra nagy szükségük van. Természetesen sértetlenül adják majd vissza. Ha pedig a tanácsosoknak lenne valamilyen óhajuk „nagy örömet szolgálunk kegyelmeteknek, mint bizodalmas urainknak”.

Meg kell erősíteni a Rába vonalát a török ellen. Az idők egyre zordabbak. 1594. szeptember 29-én a törökök elfoglalták Győrt. Megyeri Imre alispán 1594. október 31-én írja Széplakról a soproniaknak, hogy az Újhídról hazatért 50 puskásukat fordítsák vissza, sőt adjanak hozzájuk még 50 fejszést, mert a folyó túlszéljén öreg fákat kell kivágni. Megyeri a rákosiaknak ez ügyben külön is írt. Nyilván nekik is kellett küldeniük favágókat az erődítménybe szükséges gerendák kitermeléséhez. Nincs mentség. Az alispán is ott lesz.

A mezőváros küzdelmei

Fordulópontot jelentett Rákosnak 1582, amikor I. Draskovich György püspök kieszközölte számára Prágában, Rudolf királynál évi két vásárt. Az egyiket Krisztus mennybemenetelének napjára (Úrnapja, húsvét utáni 40. nap), a másikat Miklós-napra (december 6.). A vásártartás joga együtt járt az oppidum, vagyis a mezőváros címmel. Nemcsak címmel, hanem privilégiumokkal (kiváltságokkal) is. Az eddig a püspök által kinevezett bírót ezentúl a jobbágyok választották, s melléje a szükséghez képest akár hat esküdtet is. Persze az uradalom képviselője jelen volt a választáson, sőt „lazítás-ként” az azt követő áldomáson.

A bíró most már komolyabb ügyekben ítélezhetett. Esküdtjei közt szétszította a feladatokat. Egyik a robot és szolgáltatások ügyét intézte, a másik a szegényekkel és árvákkal foglalkozott, ismét másnak a dolga volt a tűzveszély jelzése és a tűz elleni

küzdelem megszervezése stb. Draskovich, miután új plébániát építtetett, a régit átadta községháza céljára a falunak.

Ugyancsak nevezetes dátum 1587, amikor a püspök mint földesúr részletes urbáriumban rögzítette a jobbágyok jogait és kötelezettségeit. Hiába, ott voltak a szemek előtt, amióta Győről kénytelen volt ideköltözni.

Az urbárium adatai szerint csapszék, malom, községháza, plébánia (mellette iskola), mézárszék, sőt orvos is volt Rákoson. A termelés, a munka szabályozása megkövetelte a rendet. Földalatti börtön már előbb, a pellengér azonban csak későbből jelezte a bíraskodás jogát és gyakorlatát.

Körülbelül ötszázan laktak ezekben az években a mezővárost. (Sopronnak ekkor kerekén ötezer lakosa volt.)

Néhány magyar név az urbáriumokból, összeírásokból: Tóth, Asbóth, Albert, Varga, Nagy, Pap, Kiss stb. Érdekes, hogy 1597-ben a közeli birtokos gróf Nádasdy Ferencnek három jobbágya lakott Rákoson. Nevüket nem írták le. Negyedtelken gazdálkodtak, s az összeírók számba vettek még két elárvultan gazosodó negyed telket mint a gróf tulajdonát. Érdekes, hogy szemben a korábbi és későbbi összeírásokkal, a püspökség 1619. május 6-án és 7-én készült kimutatása szerint Rákos jobbágyai, házas és házatlan zsellérei, szolgálói között egyszerre sok lett a magyar, s magyar az ide húzódtott három szabad, nemesi család is.

Az ország protestáns többsége felkelt az őt sanyargató királyi katonaság és egyháziak ellen. A lázadás élére Bocskai István erdélyi fejedelem állt, és seregével hamar eljutott a nyugati végekre. Bocskai hadai 1605 tavaszán megostromolták Sopront. A város azonban nem adta meg magát. Az eseményekről krónika tudósít.

A krónikás, Faut Márk szerint a soproniak már a hadjárat előtt jól látták, hogy a király zsoldosai semmivel sem bánnak jobban a néppel, mint a lázadók, vagy akár a törökök, azért mégis ezúttal még a király mellett álltak ki. Az öldökölve, pusztítva közeledő török, tatár és magyar keverék had Balfnál állapotodott meg, ahol teleítették magukat. Vezérük, Némethy Gergely felszólította a várost, hogy álljon Bocskai mellé. Mivel választ nem kapott, haragjában felégette a külvárosokat, majd Kópházánál vert tábor. Dühét valószínűleg fokozta az, hogy a soproniak a segítségükre érkezett 500 császári

lovassal és 300 gyalogossal együtt kitörve megsemmisítették a város ellen vonuló paraszt felkelőket.

Ez az utóbbi csapat a környékbeli nemesek biztatására gyűlt egybe és a tudósítás szerint 1200 főt számlált. Megcsillogtatták előttük a zsákmány reményét és azt, hogy urakká lehetnek, ha segítenek bevenni Sopront. Vezetőik, a nemesek már elosztották egymás között a német polgárok házait. Nos, ebből semmi sem lett. A csata színhelyéről a felbujtók is csak azért tudtak megmenekedni, mert ló volt alattuk.

Faut leírja, hogy milyen állapotok uralkodtak a városban. A házakról a fazsindelyeket leverték, hogy ha tűz lenne, ne kapjanak lángra. A sikeresebb oltásért víztartályokat helyeztek a földre, s a várarkot úgy teletöltötték, hogy a közeli pincék is megteltek, s bennük a kisebb hordók úsztak a vízen. Sokan a bűztől lettek rosszul, s a gyengébbek bele is haltak. Volt olyan ház, amelyben 150 ember zsúfolódott össze. Az utcákat elborította az ürülék.

A város „kis békét” kötött Némethyvel. Ebben a fegyvernyugvásban egyszer csak megjelent néhány szolgája élén a győri püspök, Pethe Márton, a protestánsok szerinti örök viszálykodó, sok pénzével, kincsével és lovaival. A krónikaíró nem mondja, de nyilván Rákosról menekült. Ám nem állt meg itt, hanem igyekezett tovább egyházmegyéje nyugati sarka, Szombathely felé. Nagy elégtétellel állapítja meg Faut, hogy még a cél előtt megtámadták és mindenéből kifosztották. Mindössze négy lóval jött vissza, ám most sem haza, hanem Bécsnek vette az irányt. Hogy aztán hol talált biztonságot, azt Faut nem tudja.

Azóta már kiderült, hogy a püspök az őt ért támadástól megsebesült, s a császárvárosban belehalt sérüléseibe. Utóda a bécsi béke után a tudós Náprághy Deme-ter lett. Náprághy — valláskülönbség ide, valláskülönbség oda — jó viszonyban volt Sopron híres humanista vezetőjével Lacknerral, aki egyik művét ajánlotta neki. A püspök már kiadás előtt látta a kéziratot (Rákosról küldte vissza prokurátorával a városba), és javasolta, hogy szemet gyönyörködtető emblematis (jelképet ábrázoló) rajzokkal lássa el, amit a soproni polgármester meg is tett.

A város azonban hiába akarta benyújtani a számlát azért, hogy a király hűségében maradván mennyi kárt szenvedett, s ha meghódol, ki védte volna meg az ausztriai mezővárosokat, talán Bécset is Bocskai hadaitól. Közben volt valami hálanyilatkozat,

meg ígéret, írásban, hogy Mátyás főherceg meg fogja látogatni soproni híveit, az egészből azonban semmi sem lett. Talán ez is, meg az ide küldött zsoldosok túrhetetlen viselkedése okozta, hogy a legközelebbi erdélyi fejedelem már nyitott kapukat talált. Bethlen nem is maradt hálátlan ezért.

Bethlen Gábor, akit a török ültetett a fejedelmi székbe, zseniális reálpolitikusként néhány év alatt rendezte országa gazdasági helyzetét, felépítette felvilágosultan abszolút hatalmát, megszervezte seregét, s egyenrangú tagjává vált a Habsburgok ellen harcolók nyugati szövetségének. (A szinte szakadatlan háborúk sorában ez volt a harmincéves.) Ennek megfelelően Bethlen előnyomulását egészen Pozsonyig folytathatta, s a túlnyomóan protestáns vármegyék sorra hódoltak meg neki. Annyira, hogy kétszer is elfogadta a rendektől a Magyarország választott királya címet.

Sopron is választhatott. Császárt vagy királyt. A tanácsosok, közöttük Lackner Kristóf, aki — a közhiedelemmel ellentétben — akkor éppen nem volt polgármester, Bethlen katonái előtt nyitották meg a kaput.

A fejedelem 1619. november 28-án — Bécs alól jövet — levélben veti a városvezetőség szemére, hogy nem hódolt be neki, sőt követeit sem küldte el az általa összehívott pozsonyi országgyűlésre. Jó, hogy eddig mentségükül szolgálhatott az ellenség közelsége, most azonban ő maga érkezik a város falai alá. „Magunk is személyünk szerint városotokba be akarunk menni” — írja. Harmincadikán már bent is volt. Alig két napig tartózkodott itt, s nem voltak nagy igényei, viszont jelezte, hogy hadai egy részét teletölre itt hagyja.

Ez a röpke látogatás a tanácsosok számára nem volt egyszerű „kulcskérdés”. Nagy összegeket kellett lefizetniük, hozzá sok bort is adniuk, nehogy feléggessék a külvárosaikat. Szerencsére bírták anyagiakkal, sőt még arra is megvolt a pénzük, hogy a fejedelemtől, ha másként nem adná, tizenkétezer forintért megvehessék — Rákost.

Bethlen akkor visszament Pozsonyba, és csak öccsével, Istvánnal üzente 1620. január 3-án, hogy semmi kétség, a polgárok jó magaviseletükért jutalmat érdemelnek, nem is lesz hálátlan, no de Rákos kicsit nagy falat. Elsősorban azért, mert az országgyűlés végzése szerint a papi jószágok egésze nem idegeníthető el a koronától. Fele a fejedelemé, másik felét a végvárok fenntartási költségeire kell fordítani. Másodszorban azért, mert tényleg nagy falat. Bethlen ugyanis megtudta, hogy az egész püspök-

ség legjövendőbb helysége éppen Rákos. Legyenek kissé szerényebbek. Nem lenne jó valami kisebb falu? A soproniak kötötték az ebet a karóhoz. Inkább lefizették a nagy pénzt. Ezt Payr György krónikája is megemlíti, ám a fejedelem nevét alaposan elferdítve Vetlehemnek írja.

Rákos megvétele nem bizonyult jó üzletnek. Már a következő évben, a nikolsburgi béke rendelkezésére, elveszítették a mezővárost. Tetejébe Bethlen másfél évi soproni uralmának kimagyarázása a császár és király előtt nem kis fáradságába (és borába) került Lacknernak. Ám Ferdinánd bízott a „szép doktorban”, annyira, hogy 1622-ben már országgyűlést hívott össze Sopronba. Azért az egybegyűltek nem feledték a város pálfordulását. Egyikük megjegyezte: „mast is bethlenisták vagytok”, s amikor a városi jegyző bizonygatta, hogy ők a császár hívei, az illető így folytatta: „azok vagytok szóval, de nem szívvel”. Vagy ahogy a gúnyvers szerzője mondta:

„Pirulhat orczátok ha meggonduljátok,
Hogy a császár ellen latrok támadtatok,
Semmiért prédával meggazdagítottok...”

Bethlen 1624-ben a bécsi, 26-ban a pozsonyi békében zárta le újabb támadásait, egyre fogyatkozó magyar segítséggel. A nyugati protestánsok sem tudták igazán támogatni. 1629-ben bekövetkezett halála után több mint egy évtized telt el a következő erdélyi betörésig.

I. Rákóczi György hadjáratai és az ellenében harcoló császáriak folytonos ide-oda vonulásai pusztították az országot. Hogyan éltek meg ezeket a falvak, mezővárosok lakói? Ha egyáltalán túléltek? És akkor még a saját földesuruk túlkapásait is el kellett viselniük.

A győri egyházmegyéhez kerek hatszáz község tartozott. Egész Sopron és Vas vármegye katolikusai, Győr, Moson és Komárom vármegyék a mosoni Dunáig, Veszprémből Pápa és vidéke, Zalának délnyugati része. Viszont nyugatról az osztrák zálogjog, keletről a török, belülről a protestánsok és saját szétzilált szervezete csökkentette erejét. Rendbehozására erős kéz kellett. Megkapták.

Draskovich György — ezen a néven második — győri püspök vézna emberke volt. Szúrós, átható tekintete azonban céltudatos értelmet és kíméletlen hatalomvágyat sugárzott. Tántoríthatatlan küzdelemben sikerült betelepítenie a jezsuitákat a

szinte teljesen protestáns Sopronba, hogy ott gimnáziumot és ahhoz csatlakozó kollégiumot szervezzenek az ellenreformáció erősítésére (1636., ettől számította a jogutód bencés gimnázium fennállását, s ünnepelte annak 300. évfordulóját 1936-ban). Közben hallatlan energiával tört az esztergomi érsekség elnyerésére, amelyet nemcsak vetélytársai jobb helyezkedése miatt, hanem azért sem ért el, mert stílusával, kapzsiságával, tetteivel rengeteg kárt okozott, s mindenkit magára haragított. Vizsgálatot indítottak ellene, s végül zsinaton ítélték óriási jóvátétel fizetésére. De hát addig...

Kellett a pénz. Hogy robotot, dézsmát, mindent behajthasson alattvalóin, nem riadt vissza a legdurvább erőszaktól sem. Testvérének, a nádornak lovas és gyalogos katonáit szabadította rá a fizetésben késedelmeskedőkre. 1647 pünkösdjé körül 80 huszárt szállásolt be rákosi jobbágyaihoz, a következő évben újra, a jobbágyok költségére. Tetejében a hadfiak vigyázatlansága következtében 26 ház leégett.

Ez sem volt elég. Ismét katonákat szabadított a leégett házakra, akik még a maradék élelmet és berendezést is fölérték. Az evangélikus Payr Sándor tömörebben fogalmaz: katonasággal és tűzzel pusztította el Rákost. Egyáltalán semmibe sem vette privilégiumaikat. A kárvallottak a törvénytelenégeket írásba foglalták és, csatlakozva mások hasonló panaszaihoz, a nemzeti zsinat elé terjesztették. A zsinat a püspök összes javadalmának lefoglalását rendelte el. Mivel a püspök nem akarta elismerni a döntést, 1649-ben az országgyűlés foglalkozott az ügyével. Bíróság alakult, amelynek feje az a Lippay esztergomi érsek lett, aki Draskovich ellenében, annak sikeres riválisaként került székébe. Az országgyűlés hatezer aranyforint kárpótlást ítélt meg a jobbágyoknak. A püspököt annyira megviselte a vereség, hogy a kudarcba 1650-ben belehalt. Életrajzírója szerint valószínűbb, hogy az évek alatt kifejlődött szívbaj végzett vele.

A rákosiak ügyesen harcoltak a pénzükért. Az összeget Esterházy Lászlótól, az akkori nádor fiától kellett volna megkapniok, mert ezzel tartozott Draskovichnak. Csak-hogy nem volt annyi pénze. A mezőváros előjárói erre rávették Wittnyédy István soproni ügyvédet, hogy vásárolja meg az adóslevelet. Ez a pénz elég is volt a károk helyreállítására.

A sikertől azonban kissé fejükbe szállt a dicsőség, s Draskovich utódjának, Püskynek sok borsot törtek az orra alá. A főpap előbb csak figyelmeztetett, aztán a vasvá-

ri káptalan segédletével nagy tárgyalást tartott, és számos tanúval bizonyította azt, hogy amitől most vonakodnak, úgy állítva be a dolgot, mintha azok Draskovich túlkapásai lettek volna, azokat korábban ellenvetés nélkül teljesítették.

A következő évtizedeket Széchényi György kastély- és templomfelújításai jellemzik. (És sajnos egy pestis 1679-ben.) A legújabb vizsgálatok szerint 103 évesen elhunyt Széchényi György 1658-tól 1685-ig volt győri püspök. Múmiája a Széchényi grófok nagycenki mauzóleumában látható. Nógrád megyében született, állítólag katonászkodott a végvárakban, mielőtt Pázmány Péter környezetébe került. Céltudatosan törekedett a papi pályán egyre magasabb tisztségekre. „Ha Isten velünk, ki ellenünk?” volt a jelmondata. 1643-ban már püspök, de egyházmegyéje, mint a következő kettő is, török megszállás alatt lévén, először ténylegesen csak Győrben jutott valóban létező hatalom birtokába.

Aránylag kíméletes, de következetes harcosa volt az ellenreformációnak. Bécsi tanulmányai és nagyszombati kezdő évei a jezsuiták elkötelezett támogatójává tették Sopronban, Kőszegen (1675-ben telepítette le őket oda) és Győrött is. Nyaranta rendszeresen Rákoson lakott, s innen intézte a környék lakóinak visszahódítását a katolikus hívek táborába. Számos egyházlátogatási jegyzőkönyv bizonyítja, hogy megyéje szervezetét rendszeresen ellenőrizte.

Az erélyes, bizonyos katonai vonásokkal rendelkező főpap egyházának nagy vagyont szerzett, ám ugyanakkor magánvagyonának növeléséről sem feledkezett el. Így vált a Széchényi család későbbi felemelkedésének megalapozójává. Végrendeletében 2 053 702 forint sorsáról rendelkezett. Ebből 12 000 forint jutott a rákosi templom és a kastély helyreállítására.

Aztán elindult az igazhitűek óriási hada észak felé. Élén Kara Musztafával, mellette Thököly Imre kurucaival. És rengeteg rabolni vágyó martalóc dongta körül őket. A püspök csomagolt és Bécsbe menekült, borát pedig jobbágyaira hagyta. A rákosiak a borból adtak a soproni várőrségnek is. A dínom-dánom nem tartott soká. A Bécs ellen vonuló törökök az utolsó élelmiszertartalékokat is elrekvirálták, az embereket pedig fogolyként vitték magukkal. Végül — a krónikás szerint — 1683. július 26-án porig égették az egész mezővárost. Ha Sopron jobbágyfaluja lett volna, talán megmenekül, hiszen Sopron és falvai Thökölyék közbenjárására mentességet kaptak.

Mondják, hogy a Bécsbe hátrált püspök és az akkori prímás adománya tette lehetővé a székváros eredményes megvédését, a katonák zsoldjának kifizetését. (Talán ez is közrejátszott abban, hogy Szelepcsényi halála után ő ülhetett a prímási székbe. Pozsonyba költözött, de többé már nem igen mozdult ki onnan.)

A félhold lebukása után azonban hiába sütött ki a nap.

Jobbágyok a környéken tömegesen jutottak koldusbotra, s mentek be kéregetni a még mindig viszonylagos jólétben élő városba. Sopron már 1685-ben kénytelen volt védekezésül rendezni a kolduskérdést (vagyis korlátozni a koldulást). Nyugalom?

A kuruc harcok soproni krónikásai — T'schány és Ritter — ismét csak megpróbáltatásokról tudósítanak. A Fertőtől északra, de Balftól kiindulva nyugat felé is építettek a császáriak sáncokat Rákóczi seregei ellen. Ezeknek máig van nyomuk. Sokat nem értek, hiszen változatlanul gyakran kalandoztak erre Vak Bottyán vitézei, sőt maga a fél szemére vak vezér egy időre a közeli Ruszton ütötte fel főhadiszállását.

Sopron nem kerülhette el az ostromot. Védői között sok rákosi küzdött, a soproniak „jegyzőkönyvi dicséretben” részesítették őket. Addigra a régi rákosi családok közül nem sokan maradtak meg. Bán János kettőt említ: Spreizenbarth és Hosiner már 1587-ben szerepel oklevélben. 1945-ig éltek itt leszármazottaik. Hosinner Ferenc nevét ma is megtaláljuk a telefonkönyvben. Így, két n-nel.

Urbárium vagy szerződés?

Alig értek véget a kuruc idők, amelyek ezen a vidéken, ahol tartósan nem tudtak berendezkedni, sok jót nem jelentettek, a fertőzött seregek nyomában pestis söpört végig az országon (1712). Rákoson szintén. 1728-ban pedig félkegyelmű asszony vigyázatlansága következtében tűz hamvasztotta el majdnem az egész települést, az anyakönyvek nagy részével együtt.

Végre nyugodtabb hétköznapiak hosszan tartó évtizedeiről szólnak a feljegyzések. Máshol az ún. majorgazdálkodás időszaka ez. Rákoson azonban olyan kis terüle-

tet műveltetett az uradalom, hogy erre nem volt szükség. (Megtévesztő lehet, mert kései püspöki szervezésű a Pius-major és a Virágos-major — 1872-ből.)

Mivel is folytathatnánk ezt a fejezetet mással, mint a századokig érvényes jobbágyrendszer hétköznappjaival! A szántókat régen a két- vagy háromnyomásos rendszer szerint művelték. A kétnyomásos rendben a földek felét gabonával vetették be, a másik felét parlagon hagyták, s a gyomot beszántották, hogy a következő évre, amikor cseréltek, erősödjék a föld. A háromnyomásos módszer már kifinomultabb: egyharmad részt tavaszi vetéssel, egyharmad részt őszi vetéssel művelték, s csak egyharmad rész maradt parlagon.

A földeket háromszori szántással készítették elő. Tavasszal, nyáron és ősszel mentek ki rá az ekével. Ez a kezdet kezdetén faeke volt, később vasalással látták el, végül már vasból készült az egész. Tövisboronát is használtak és természetesen kapát, ásót, az aratáshoz pedig kaszát, illetve sarlót. Egy egész jobbágytelek körülbelül negyven holdat tett ki, azonban ilyen és féltelkes kevés akadt, a jobbágyok többsége negyed telekből kellett, hogy megéljen.

Jó termés esetén jutott eladásra. Állataikkal is kereskedhettek. Boraikat a községi kocsmában mérték ki, vagy a rákosi beégetett jeggyel ellátott hordókban Alsó-Ausztriába, Morvaországba szállíthatták. Disznó és baromfi tartása is növelte bevételüket. A kertészet a XVI. századtól kezdve terjedt el. Káposzta, hagyma, petrezselyem és különféle fűszerek (sáfrány, majoránna) teremtek meg a kertekben. Ez az asszonyok dolga volt, annak fortélyait az uradalomban tanulták meg, amikor robotra rendelték őket az ottani kertgazdaságba. Onnan vittek haza szaporításra addig nem ismert terményeket, mint a mák, saláta, répa, uborka, tök. A virágok magvait szintén.

Az erdők nagyok voltak, a népesség még aránylag kicsi, senki sem nézte, mennyit visznek haza a jobbágyok tüzelésre, sőt épületfának. Ezt 1652-beli jegyzőkönyvben is igazolják.

A rákosi uradalom nem végzett olyan belterjes gazdálkodást, mint általában a földesurak, ennek következtében a robotteher sem volt akkora. A XVIII. század végéig a réteket a jobbágyok kaszálták robotban, de aztán az uradalom bérbe adta nekik. Egészen a jobbágyfelszabadításig alig volt nagyobb egy jobbágyteleknél az a birtok, amin az uradalom az úrbéreseit dolgoztatta. Ha több munkára volt szükség, azt napszám el-

lenében inkább a kevés földdel rendelkező, vagy föld nélküli zsellérek vállalták el. A le-
rovott munka jelzésére pénz alakú fémdarabokat használtak.

Hogy mennyire a jobbágyok szolgáltatásaira hagyatkoztak a kastélyban, jelzi az
1619. évi leltár. Eszerint mindössze 12 liba, körülbelül 20 kacsa, 40 tyúk és 50 galamb
totyogott, szaladgált, repdesett a püspöki baromfiudvarban. Később sem alakult más-
képpen.

Az úgynevezett regálejogok (királyi haszonvételek, mint az italmérési jog) gyakor-
lásának két fontos színtere a kocsmá és a mészárszék volt. A földesúr építtette mind-
kettőt, viszont az előbbi hasznából a cseppénzt, az utóbbiéból a vágási illetéket kellett,
hogy megfizessék neki. A község vezetői rendszerint idegenből fogadtak kocsmárost
és mészároost, s bérbe adták nekik a két épületet.

A kocsmáros köteles volt három, egyenként kilenc akónál nem nagyobb hordó
bort a püspök pincéjéből kimérni, egyébként pedig a jobbágyokét árulta. Jól jártak
vele, hiszen a sokszor akár tízezer akós termést aligha tudták volna idegenben eladni.
(Egy soproni akó 72,5 liter.) Az is előfordult, hogy a bíró a maga hasznára pintenként
(vagyis 1,81 literenként) egy krajcárral megemeltette a bor árát. Ezt később már nem
engedték. (Egyébként a soproni akó 4/3 pozsonyi akónak felel meg.) A mészáros pe-
dig köteles volt kimérni a nem vásárra szánt és neki felajánlott állatok húsát, akár a
jobbágyok, akár az uradalom hozta azokat. Viszont ha az uradalom vitt húst, azt min-
dig megfizette. A levágott marhák nyelvét a bíró kapta. Nem célzasként, hanem kitün-
tetésből.

A kocsmáépület kezdettől a közelmúltig az első iskolával szembeni nagy ház
(Speier-vendéglő). Itt átutazó kereskedők, hatósági emberek szállást és ellátást kap-
hattak. Nagytermében pedig multságokat tartottak (a két világháború között népszín-
mű-előadások színtere). A mészárszék a piactér közepére szorult akkor, amikor I.
Draskovich György a helyére szervezte meg az iskolát. Mára csak a jeges pincéje ma-
radt meg, amelyet üzletek használnak. Korábban ott vágták le az állatokat, a XIX. szá-
zad második felében azonban külön vágóhidat építettek a falu Fertő felőli részén, a
házak mögötti völgyben.

A kastély körüli munkák elvégzése éppúgy feladata volt a jobbágyságnak, mint a Sopronban lévő ház időnkénti rendbehozatala. A „kastélyépítő” püspökök azonban nemcsak innen, hanem más uradalmaikból is foglalkoztattak embereket Rákoson.

A tizedborok szállítása nagy megterhelést rótt a jobbágyokra. Nemcsak a mennyiség miatt — Sopronba évente, a terméstől függően, 1200 akó bort is be kellett fuvarozni —, hanem a távolságok miatt. Amikor Bécsbe, vagy Pozsonyba vittek több szekérnyi szállítmányt, az bizony jó néhány napi kiesést jelentett az otthoni munkafolyamatokból. Aki éppen ezért nem tudott az útra vállalkozni, mást kellett, hogy állítson maga helyett, s annak a költsége őt terhelte. Vagy ha a saját fogata éppen el volt foglalva, kölcsön kellett kérnie. A jobbágyok és zsellérek évente 160–180 napot fordíthattak saját földjük megmunkálására, az ígás és kézi robot, a kastélybeli munka és a szállítások 100–120 napot vettek el. Pihenésre, ünneplésre 85–95 nap maradt.

A viszonylagos jólét azonban együtt járt azzal, hogy a jobbágyok terhei nőttek, s idővel — Mária Terézia körkérdésére (1767) válaszolva — már senki sem tudta biztosan, hogy urbárium vagy szerződés alapján. A falubeliek szerint van ugyan egy ősrégi latin nyelvű könyv, amelyről úgy vélik, urbárium (ez lenne az 1587. évi?), de az abban előírtaknál többet kell robotban teljesíteniük, az kétségtelen.

A kérdezőbiztos második kérdése ismét csak ezt feszegette. A válasz most kissé bővebb. A kertbeli munkák legtöbbször csak körülbelül tíz éve követelik meg tőlük, azelőtt a keresztfolyosó kaszálásán kívül a többi szekér- és gyalognapszámot pénzzel váltották meg.

A következő kérdésre aztán részletesen elmondják, hogy mit kell csinálniuk az uraság részére. Szántók, a két szőlő megmunkálása, a termés begyűjtése, szüretelése és behordása, a legelőről a széna begyűjtése és behordása, a bordézsmá Sopronba gyűjtése, majd ha szükséges, Rákosra szállítása. Siegendorfól (Cinfalva) és Rusztról is. Ha úgy adódik szőlőkarókat, faszindelyt, hordódongát, egyéb faárut Wiener Neustadtból (Bécsújhelyről) kell hozni. Messzire is kell szállítani, mégpedig 100 akó bort 10 kocsival Pozsonyba, Bécsbe, vagy hasonló távolságra. És az uraság malomába malomkövet. Aztán még amit a várnagy a helyreállításnál, a borkezelésnél, a konyhában kíván. Valamint levelet vinni Himodra vagy Zsirára (szintén az uradalomhoz tartozó községekbe), más hasonló távolságra.

A jobbágyok az irtásföldeket megvásárolhatták, s utána már szabadon rendelkezettek velük. Akár idegeneknek is eladhatták, de a bíró előtt, s ha létrejött az ügylet, azt jelenteni kellett az uradalomnak, hogy lajstromba vehessék. Nem csak szórákosból, hanem azért, hogy hegyvámot szedhessenek be.

Az úrbéresek (jobbágyok, házas és házatlan zsellérek együttvéve) kötelezettségeit és jogait az urbáriumokban szabályozták. Mária Terézia — a jelzett előkészületek után — 1767-ben az egész országra érvényesen szabta meg ezeket. Az úrbéri telek (beltelek, szántó és rét) volt a földesúrnak teljesítendő szolgáltatások alapja. A királynő rendelete megyénként határozta meg a telek nagyságát, osztályba sorolás szerint. Mivel Sopron megye termőföldjeit a legjobba, az elsőbe sorolták, itt a telkek a legkisebbek. A beltelekhez 16 hold szántót és hat vagy nyolc kaszás rétet számítottak hozzá, attól függően, hogy rajta sarjú kaszálható-e vagy nem. A telekhez tartozó legelőt és erdőt a földesúr és jobbágyai telekrészük arányában közösen használták. A statisztikák összehasonlításából kitűnik, hogy az úrbéri telkek száma a XVIII. századtól lényegében a jobbágyrendszer végéig sem változott, legfeljebb azzal, amit idők folyamán irtásföldként szereztek hozzá. Horváth Zoltán szerint (A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében) ez a megye úrbéri községeinek jellemző sajátossága.

Kritikával kell fogadni a robotban megművelendő területek nagyságát. Krizanits (német helyesírással: Krißanitsch) Ferenc, Krizanits József fertőbozi krónikaíró unokája, mint gyakorló gazda felhívja a figyelmet, hogy az akkori eszközökkel, olyan kevés emberrel nem lehetett annyit rendesen megművelni.

Rákoson 1767-ben 42 egész telek volt, éspedig az I. osztályban. 116 jobbágy, 74 házas és 32 házatlan zsellér, összesen 222 úrbéres — javarészt családos ember — lakta a mezővárost. 1847-ben az egész telkek száma 41-re csökkent, a házas zselléréké viszont 82-re emelkedett. A jobbágyok gabonatermésük kilencedét a földesúrnak, tizedét az egyházi birtokosnak fizették. Rákoson a kettő ugyanaz, ez persze nem jelentett kedvezményt. A bort természetben fizették, a gabonát pénzben, mégpedig tíz kereszt után egy dénárt (egy magyar forint századrészét). Kilenced címén egy telek után évi négy dénárt kellett lefizetni, állandó szerződés szerint.

Nagy teherként nehezedett a jobbágyokra az adózás. Nem lehet állítani, hogy valami nagyon egyszerű lett volna. A mezőváros bírójának két elkülönített kasszája

volt, az egyik a község bevételeit tartalmazta, s hozzá tartozó számadást a kiadásokkal. A másik a Contributionalis Cassa, amelybe a királyi hadipénztárba fizetendő adót és a megye költségeinek pótlására szolgáló háziadót kellett begyűjteni. Az utóbbi kasszába valót a megye vetette ki a dicák vagyis rovások szerint. Minden adótárgynak (ebbe a jobbágy és gyereke éppúgy beletartozott, mint a lova vagy a háza) meghatározott rovás felelt meg. Az adó felosztásának kulcsát évenként határozták meg. Az 1847/48-as katonai évre például egy rovás értéke 1 fl 20 krajcár (a fl az 1858. november 1-jéig használt és a florenusból származó forint korabeli rövidítése, az akkor bevezetett osztrák értékű forinté viszont frt. Az előbbi 60, az utóbbi 100 krajcárból állt), a házipénztárba fizetendő adó dicája 1 fl 2 krajcár (ezt kr-nak rövidítették). A szépen kikalkulált elmélettel szemben a valóság annyira önkényes és áttekinthetetlen volt, s miatta annyian panaszkodtak, hogy időnként bizottságok kiküldésével próbált a megye rendet teremteni, nem sok sikerrel. Elsősorban a rovás mennyiségét tartották az 1773-as első megállapításhoz képest elavultnak. Talán túlzás lenne itt részletezni ezeket a táblázatokat. Csak példának: egy háromesztendős tinó éppúgy 1/4 rovás, mint a jobbágy 16 éves fia.

„Minden jobbágy kapott egy pálcát, amelyre az intéző a robot napját rovással jegezte föl. És ha valaki aratás- vagy szüreteléskor, azaz sürgős munka idején megbetegedett és nem tudott robotra menni, az intéző egy metszéssel a már teljesített munkanapokat is kitörölte és a szerencsétlen újból kezdhette a rovások gyűjtését. A XIX. század közepe óta aztán lassan érezhető módon megszűnt ez az önkény.” (Horváth Zoltán.) A jobbágyvilág végén, 1847/48-ban Rákosra összesen 1354 rovást vetettek ki. Ennek alapján a hadiadó 1806 pengőforint, a háziadó 1625 pengőforint, összesen 3431 pengőforint, az előző évről nyilvántartott hátralék viszont 2923 pengőforintra rúgott.

A Helytartótanács már 1766-tól összeíratta a terméseredményeket, hogy a nagyobb hozamot elért vidékekről segíyezhesse az ínséges területeket. 1805-ben arra utasította a megyét, hogy az alispán ismerje meg a lakosság életkörülményeit, írassa össze a termést, havonta jelentse és indokolja meg a gabona árának változásait. Biztassa a jobbágyokat arra, hogy ne csak búzát, hanem hajdinát és kukoricát is termeszzenek, nem beszélve a földialmának nevezett krumpliról.

A bajokból azonban sehogy sem fogytak ki. Ismét egy nyomorúságot hozó közjáték: a francia megszállás az utolsó nemesi fölkelés és a győri csata előtt (1809). Hatalmas megterhelés. Élelmiszer-rekvirálások követték egymást.

1816-ban a szolgabírák az uradalom emberével közösen megpróbálták arra szorítani a parasztokat, hogy ősszel vessenek, ne várjanak a bizonytalan időjárású tavaszra. Nem engedték meg a krumpliból való pálinkafőzést, mert a krumpli pótolhatja a kenyeret, ha rossz a gabonatermés. Aki nem tudja, hogyan kell krumplis kenyeret sütni, kérdezze meg. Vannak vidékek, ahol ismerik a módját.

A fölös terményeket a soproni, sőt a bécsi piacon tudták értékesíteni. A gyümölcsöt részben frissen, kosárban szállították Bécsújhelyre, Bécsbe, részben megaszalták. Régen elterjedt lehetett a meggy. Ebből származik a Meggyes szó. Rákoson és környékén a dió, cseresznye, szilva és körte volt még népszerű.

Érdekes összehasonlításokat tehetünk, ha egybevetjük az 1778. évi terméseredményeket az 1845. esztendőben feljegyzettekkel (ezek a zárójelbe tett számok). A mennyiségeket pozsonyi mérőben adták meg (62,5 liter). Rákoson 431 (506) mérő búza, 1294 (2264) rozs, 113 (876) árpa, 37 (180) zab termelt. Kukoricára (139), krumplira (3035) csak az 1845. évi adatokat tudom megadni. Mivel a földek nagysága nemigen változott, a jobb termés oka talán az intenzívebb gazdálkodásban kereshető. Szükség is volt rá, hiszen több az éhes száj, nőtt a lakosság lélekszáma.

Kiadásuk a ruházatra, berendezési tárgyakra, szerszámokra szorítkozott, hacsak nem csinálták meg maguk. (A ruházathoz szükséges len és kender termesztéséről Rákoson nem találtam közvetlen adatot.) Ha nem, akkor vagy a közjük telepedett mesteremberektől, vagy a soproni és helybeli vásárokon szerezték be.

Az 1848. évi kézműipari statisztika Rákosra vonatkozó adatait közlöm. Négy asztalosmester van, de mindössze egy legény, tanuló egy sem. A legény heti keresete két (osztrák értékű) forint 45 krajcár. 350 forint értékű nyersanyaga volt ez évben, s ebből 650 forint értékű árut termelt, csak helybeli megrendelésre. A két kádármesternek összesen egy legénye (heti egy forint 30 krajcár bérrel) és egy tanulója van. 120 forint évente a nyersanyag értéke, s 300 forint a termelvényé.

Egy lakatos dolgozik egymaga 100 forint értékű nyersanyagból 250 forint értéket állítva elő; akkor négy szabó évente 300 forint értékű anyagból évi 800 forint értéket

hoz ki. Varga kettő van, egyikük tanulót tart, 150 forint értékű anyagból 250 forint értékű árut termelnek. Vevőik a helybeliekből verbuválódnak.

Rajtuk kívül más mesterek is bekerültek az anyakönyvekbe. 1848-ig húsznál több cipészt és csizmadiát, 15 szabót jegyeztek be, de említenek számos vászonszövő mestert (!), kőművest, ácsot, péket, üvegest, szűcsöt, sőt még órasmestert is. Egyébként jelen volt 10 szakma és három céh a XVII—XIX. század folyamán. Az uradalom kétféle iparost tartott. Egyikük, a kádár, egyúttal a pince kezelője. A másik kovácsmester. Mi volt még?

Horváth Zoltán könyvében a céhek 1850-beli összeírásában Rákos azonban csak múltbéli adatokkal, a megjegyzésben szerepel. Ezek szerint a patkolókovácsok privilégiuma II. Ferdinándtól, 1652-ből származik. A takácsok pedig 1579-től a pozsonyiakhoz tartoztak. A két engedélyezett vásárt már hosszú idő óta nem tartják meg, a kedvezőtlen viszonyok miatt. Jelzik ezt a XIX. század közepén.

És végül némi statisztika a mezőváros népességéről. 1773-ban 149 házban 238 háztartást vettek számba 997 lakossal. 1828-ban 168 házban 1256-an laktak, 1850-ben pedig 158 házban 1366 német, két magyar. Ekkor egy evangélikus is akadt közöttük.

Kossuth Lajos azt üzenté...

Sokáig nagy terhet jelentett a lakosságnak a csapatok beszállásolása, bármenynyire civilizáltabban zajlott, mint mondjuk a XVII. században. A „szelidülés” a viták tárgyában is megmutatkozott. A katonaság panasszal fordult a megyéhez, hogy a falvakban rossz minőségű kenyeret kapnak. Erre szabályozták a katonakenyér előállítását.

1816-tól a rozshoz fele-fele arányban árpa- vagy zablisztet keverték. Azt akarták, hogy ne a gazdák, hanem a hozzáértő pékek süssék. A soproni pékek nehezen álltak rá, mert ilyet még nem csináltak addig. A katonakenyér végtére mindenkinek hasznára vált, s még olcsóbb is volt, mint a tisztán rozsból készült.

Civilek és egyenruhások ettől még nem váltak egyenrangú állampolgárokká. Olyan túlkapásokról viszont, mint amilyenek a korábbi évszázadokban egymást követték, most nem hallani. Legalábbis itt nem. Kvártélyház épült a tiszteknek Nagycenken. Sopronban a 48. számú gyalogezrednek volt toborzó központja, s 1848 márciusáig a 4. dragonyos ezred századai állomásoztak a környéken. Rákoshoz legközelebb Neusiedl am See).

Amikor 1848 politikai pezsgése átadta helyét a fegyverek szavának, Sopron és környéke csak a nemzetőrség első akciói során jutott szerephez a harci cselekményekben. Az összeírás a soproni felső járásban — Gaál László főbíró kerületében — 462 nevet eredményezett. Ebből tekintélyes létszámot — 105-öt — jegyeztek föl Rákoson. Volt olyan község is, ahol csak négyen kerültek a listára (Bánfalva). Harka vitte el a pálmát 113 harcolni akaró nevével.

A jelentkezett rákosiak között volt a 30 éves Schummel János sebész, Ecker Mihály (34) birtokos és mészáros, Wurm Mihály (40) birtokos és molnármester, Cramer József (40) háztulajdonos és asztalos, Schiebinger Ferenc (40) malomárendás (bérlő), egy 36 éves vargamester, még öt idősebb háztulajdonos, egy olyan — Palkovits János (29), a mai polgármesternek legalábbis névrokona — akinek a birtoka a „törvény által kívánt mennyiséget meg nem ütven” csak önkéntes, s ebben osztozik még 46 társával.

A többi 47 „polgári állása”: 17 birtokos, illetve 28 birtokos földműves, egyikük birtoktalan (Gollner Antal, 46 éves), viszont korábban huszárönkéntes volt, tehát föltehetően értett a fegyverforgatáshoz. Egy másik pedig háztulajdonos fiaként (20) szerepel. Néhányan jó negyvenesek, de a többség harmincon aluli. Magyar nevű csak kettő akad közöttük. Ebből is látszik, hogy anyanyelvtől függetlenül hazafiúi lelkesedésből nem volt hiány Rákoson.

Sokukkal találkozunk az országgyűlési választók listáján. Mind a kilencvenkilen Glózerre, a kismartoni számvevőre szavaztak a második fordulóban. Addigra már csak ő maradt az egyedüli jelölt. Ennek megfelelően nyert is. Az egy híján száz voks szép szám, Rákosnak akkor 1384 lakosa volt. Az első számú (kismartoni) kerület 24 helységében pedig 31 462-en laktak, akik összesen 1295 voksot adtak le. Két forduló-

ra azért volt szükség, mert előszörre a két kis szabad királyi város (Kismarton és Ruszt) presztízsharca miatt a választás félbeszakadt.

Rákosról a honvédseregbe hetet avattak be. Valamennyien „páristák”, tehát római katolikusok. És mind német nevűek (az írnok írásmódja szerint). A 29 éves Huiber[valószínűleg Huber] József már nős, viszont Huiber György (21 éves, szerepel a nemzetőrök listáján is), Wagner György (20 éves), Lang József (27 éves), Neuhold József (23 éves) nőtlenek. Egyikük sem volt még katona, öt lábánál magasabbak, mind-egyiket beoltották himlő(?) ellen, s négy évre szegődtek el a seregbe. Teibel Józsefet (21 éves) beírták ugyan a listába, de a megjegyzés szerint helyette — engedéllyel — Málly József vette magára az uniformist. Utoljára hagytam Utaluts Mihályt, aki azért „lóg ki a sorból”, mert a 48-as seregnél már tíz évet, három hónapot és 23 napot leszolgált. Igaz, hogy benne van a korban: 39 éves. (Nős, de gyermeke nincs.) A jegyzékekben további sorsukra nincs utalás. (Nem úgy, mint sok másnál).

Jellacic serege nem erre, hanem jóval északabbra, Todorovic horvátjai pedig délre vonultak ki az országból, s a Bécs elleni magyar haditervek is másról szóltak. Decemberben aztán a megye nyugati területei Windisch-Grätz hatalmába kerültek, s maradtak a szabadságharcban végig osztrák megszállás alatt.

Aztán eljött az idő, hogy harcok már sehol sem voltak az országban. Ám a hadsereg mint szervezet a békében is rátelepedett a vármegyékre. Elsősorban a községekre.

Rákos (és a környék többi faluja) akkor szabadult meg a katonák bekvártélyozásától, amikor a megye felépíttette Sopronban kaszárnyáját. Az alispán jelenti, hogy a beszállásolás kötelezettsége 1882. szeptember 1-jével végetért.

A „boldog békeidők”

Ami a jobbágyvilág megszűnését, majd a kiegyezést és a későbbi évtizedeket illeti, Fertőrákos továbbra is mezőgazdasági terület. A lélekszám terén a fejlődés egye-

nes vonalú. Csak két szélső érték: 1880-ban 263 lakóházát 1980-an lakták, míg 1934-ben 602 lakóépületben 3371 lakost számoltak össze.

Nagy változást jelentett Rákos közigazgatásában a kiegyezés után kihirdetett törvény a községek önkormányzatáról. Elvette tőle mezővárosi rangját és a vele járó privilégiumokat, viszont kiterjesztette a bíró hatalmát és mellé állította a képzett jegyzőt.

Az eddigi „hivatalból” írástudó, a kántortanító, ezzel megszabadult az adók kivételétől és beszedésétől, a hivatalos kimutatások, levelezések, végrendeletek, szerződések, egyéb megszerkesztésétől. (Mert bizony eddig ezeket mind neki kellett vállalnia, a nebulók oktatásán kívül. Persze korábban kevesebb volt az írásbeli munka.)

Őket segítették az esküdtek és a képviselő-testület, amelynek tagjai részben a virilisták (legtöbb adót fizető), részben olyanok, akiket a falu választott.

Fontos személy volt még a kisbíró, a község szolgálja. Dobszóval hívta föl magára a figyelmet, s bizonyos meghatározott helyeken felolvasta a közhírré teendőket, utasításokat. Fizetség ellenében magánszemélyek számára is hirdethetett, mint például a borsót, zöldbabot, uborkát felvásárló kereskedőkről azt, hogy hol, mikor és mennyiért veszik át a termést. Olcsóbb megoldásnak bizonyult, ha egy-két fiú végigment a főutcán és kikiáltotta a rábízottakat.

A XIX. század vége felé került ide jegyzőként Thurner Tamás, Thurner Mihálynak, a híres soproni polgármesternek a testvére. 1930-ig — nyugdíjba vonulásáig — intézte az ügyeket. Legtöbbször a német származása ellenére magyar nemes Reinprecht Mihály volt bíró. A XIX. század végén kezdte, de még az I. világháború után is rá szavaztak a község választói. Családja nem volt ős rákosi, hanem a Ruszton túli Okáról (ma Oggau, Burgenland) vándoroltak be.

A most már egyre inkább virágzó Rákos, Meggyessel együtt, 1902-ben nagyközséggé alakult. Pecsétjének körirata: Rákos nagy-község Sopron vármegye. Négy év múlva viszont: Sopron vármegye Fertőrákos község 1906. Mindkettő mezejében pajzs, felette Szent Miklós püspök süveggel, pásztorbottal és könyvvel, a pajzsban vízből cölöpösen kiemelkedő rák. Lényegében az, ami a barokkban volt. (Közli ezeket Horváth Zoltán többször idézett nagy könyvében.)

A lakosság összetartására és segítőkészségére jellemző, hogy amikor a közeli Fertőbozon 1903. június 5-én a nagy szélben egy óra alatt 34 ház és 30 melléképület

vált a tűz martalékává, köztük a templom és a nemrég épített (cseréptető) iskola, Fertőrákos és a szomszédos községek szekérszámra vitték az élelmiszert a bajbajutott szegényeknek. Erről nemcsak Krizanits fertőbozi krónikájában, hanem a hivatalos alispáni jelentésben is olvashatunk. A borzalmas tüzet fészkerben játszó két gyerek okozta. Kísérteties egyezés azzal, ami 1676-ban Sopront érte. Persze a város méretei miatt ott sokkal nagyobb volt a pusztítás.

Odabent a Barlangszínházban lehet, hogy éppen a Trubadur máglyájának vetített lángjai borzongatják a nézőt, de hálistennek az igazi tűz mostanság nem festi vörösre Fertőrákos egét. Nem úgy, mint régen. Falvak egyik legnagyobb veszedelmének tartották a „vörös kakast”. Rákoson nehezítette az oltást, hogy a patak ellenére vízszűkében voltak. Szakadékban folyt a víz, onnan vödörrel felhordani az égő nádtetőkhöz nem kecsegtetett valami nagy sikerrel.

A Fertő is, a partján lévő források is messze estek a házaktól. A faluban pedig sokáig nem akadt kút. Mindössze egy — a kastélyban. Nagy tűzvészek pusztítottak 1573-ban (Miksa király a tűzkárt szenvedett rákosiaknak hat évi adómentességet adott), 1590-ben, 1606-ban, 1683-ban, 1728-ban, 1770 körül. Az 1796. évi végre arra indította Fengler József püspököt, hogy a falu használatára kutat repesztessen a sziklába (1797).

Az ún. Speier-féle kocsmá (Fő u. 172.) udvarán lévő vízvételi hely történetére emléktábla hívja föl a figyelmet. A latin szöveg magyarul: „A gyakori tűzvészek által pusztított Rákos mezővárosának, amit századok hasztalan vártak, sziklák robbantásával, kitartó munkával saját költségén először nyitott Fengler József győri püspök 1797-ben.” (Az erősen elhanyagolt ház helyreállítását tervezik.)

Hiába fúrtak később több kutat is a községben, a mindent elhamvasztó tűz nem kerülte el Rákost 1843. július 27-én. Több mint száz ház vált a lángok martalékává. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a kár jó részét Bécsben kötött biztosítás révén megtérítették.

A soproni Rösch Frigyes a XIX. század második felében előbb csak Sopronban, majd a környéken, végül országosan megszervezte az önkéntes tűzoltó egyesületeket. 1889-ben a kismartoni járás valamennyi községében megalakult az Önkéntes

Tűzoltó Egyesület. A soproni járásban lévő Rákos csak 1892-ben követte a tőle északra lévő falvakat.

Máshol ekkorra már kiütköztek a bajok. Bár az intelligencia távoltartotta magát az egylettől, mégis aki az egyszerű népből belépett, úgy érezte, feljebb került a társadalmi ranglétrán. Tetszik nekik az egyenruha, a sisak csillogása, ám amikor gyakorlatozni kellene, hirtelenében elpárolog a lelkesedés. Egyes községekben fel kellene oszlatni az egyesületet és helyébe kötelező belépéssel községi tűzoltóságot szervezni — gondolkodik hangosan az alispán. Persze az sokba kerül.

A biztosítás elterjedésével gyakoribbá váltak a tűzesetek falun. Ezek java gyűjtogatás volt, hogy egyes sikertelen gazdák a biztosítótól kapott kártérítésből próbáljanak új és jobb életet kezdeni. Néha a buzgólkodás túl jól sikerült és leégett a fél falu. De nem Fertőrákos. Ezek az esetek a soproni járásra nem voltak jellemzők. Jól nyomon lehet követni a tűzzel kapcsolatos eseményeket a kiegyezés után, 1876-tól sorra megjelenő alispáni jelentésekben. Ezek a község megnevezésén kívül a kár nagyságát, a biztosítás mértékét és a tűz okát is feltüntetik. Sőt néha még a napját is.

Rákoson 1878-ban és 79-ben volt kisebb, nem sokkal több, mint 400 forintnyi kárt okozó tűz, legközelebb csak 1885-ben, ez is hasonló. 1891-ben egyenesen mindössze 30 krajcárra becsülték a veszteséget. 1892-ben jegyezték föl nagyobb kárt: kétezer forint érték lett a lángok martalékává.

A tűzrendészeti szabályrendelet betartásával baj van. Láthatni köcsög méretű sajtárcákat a házak mellett a tűzoltáshoz való víz számára, más helyen viszont káposztáshordókat alkalmaznak, „amelyeket ugyan el nem mozdít a helyéből senki egymaga”. A rendelet túlságosan óvatosan fogalmaz. Nem szabadna az előírásokban használni a tágan értelmezhető „lehetőleg” szót felszerelésre, felkészítésre.

Törvényi szigor kellene, hogy több gyakorlásra lehessen kényszeríteni a tagságot. 1904-ben fogalmaznak így. Évtizedekkel később sem változott sokat a helyzet. Az 1938. évi alispáni jelentésben olvasható, hogy Fertőbozon a tűzrendészeti felügyelő szokásos szemléjét nem lehetett megtartani, mert a tűzoltók túlnyomó többsége külföldön dolgozott. Máshol pedig a nyomócsövek beszerzése körül tapasztalhatók hiányosságok. Viszont a rákosiak mint „igen jól kiképzett egyesület” szerepelnek a harmincas évek jelentéseiben. Ennél maradunk.

Lángba borul az egész világ

„Kis” tűz után a nagy következett: az első világháború. Tanulságos, amit jelentésében ír a megye alispánja, Simonyi Hajas Antal: „Soha népszerűbb háborúnk nem volt. — Milyen különbség 1878 és 1914 között! Mikor 1878-ban Bosznia és Hercegovina megszállása miatt a részleges mozgósítás elrendeltetett, többek között a 76-os házi ezredünk is (ezek között magam is) mozgósítva lett. — Nem volt akkor vígság és nem volt ének, a szállító teherkocsik sem voltak felvirágozva, a nagyközönség csendesen s inkább sajnálkozva állott, csak a katonazenekar hangjait és a távozók jelenvolt hozzátartozóinak siránkozását lehetett hallani. — Bezzeg másként volt most! Zajos volt ezúttal minden vonat és állomás a katonáknak víg énekétől és fel volt lobogóztatva s virágozva a kocsi, melyből távozó kedveseink búcsút integettek. — Énekelve s zászlóval és virággal fellobogóztatva, feldíszítve, örömmel és jó kedvvel indultak fiaink a csatába...”

Igen, a „csatába”. Általános volt a vélekedés, hogy mire lehullanak a falevelek, mindenki otthon lesz megint. Amint általános volt a vélekedés, hogy a trónörökös gyilkosai mögött álló kis Szerbiát megtorlásul el kell taposni. Sem az nem merült föl sokakban, hogy esetleg más országok is bekapcsolódhatnak a tömegmészárlásba, sem az, hogy az a kis Szerbia nem is olyan gyenge féreg. Az meg különösen nem, hogy a seregnek veszteségei lehetnek (az idézett alispán egyetlen fia az elsőik között), sőt talán nem olyan tökéletes az a sereg.

A fertőrákosiak általában és régtől fogva a német vezényleti nyelvű 76. gyalogezredbe vonultak be. Ezért is érdekes, hogyan zajlottak le a mozgósítás első napjai. A részleges mozgósítást július 28-án hirdették ki, az általánost pedig augusztus 4-én. Az alispáni jelentésben a soproni járás főszolgabírája, Blaschek Vilmos beszámolójából kiderül, hogy a hirdetményeket azonnal kivitték a falvakba, s a különböző intézkedéseket dobszóval is a lakosság tudomására hozták. A híreket nagy nyugalommal fogadták, mert — állapítja meg Blaschek — olvassák az újságokat és tájékozottak a politikában.

A hadkötelesek nem várták meg, hogy leteljen a 24 óra türelmi idő, már megmutatták magukat a seregnél. A népfölkelők pedig olyan tömegesen jelentkeztek sorozásra, hogy a hatóságok alig tudtak mit kezdeni velük. Napokig élelem és szállás nélkül voltak kénytelenek az utcán időzni és az éjjeleket is a szabadban tölteni. Mégsem támadt nagyobb elégedetlenség, egyrészt a kedvező idő miatt, másrészt mert jóindulattal viseltettek az illetékesekkel szemben. Egy büki regruta írja haza, hogy nem lévén számukra hely a városban, Fertőrákoson húzták magukra a mundért. A behívó parancsra mindenki eleget tett, karhatalmat egyetlen esetben sem kellett kirendelni. A lovak és szekerek rekvirálása is rendben megtörtént.

Krizanits József fertőbozi gazda krónikájában ez áll (a német eredetiből fordítva): „Eddig [1915] Ausztria-Magyarország és Németország Szerbiával, Oroszországgal, Franciaországgal és Angliával viselt hadat. Később egyik oldalunkra jött segítségül Törökország. Szép győzelmeink voltak (de veszteségeink is) és a béke már szinte kilátásban volt, amikor május 4-én hadat üzent nekünk Olaszország és a hátunkba támadott.” Ez nyilván nem csak a saját véleménye.

Ebben a kéziratos munkában olvasható a háború végéről: „1918. október 28-án egyszer csak az összes csapat letette a fegyvert és hazaindult. Minden katona, aki a hátszágban volt, néhány nap alatt hazament. A harctérről is valamennyien, beleértve a hadifoglyokat is. Az orosz hadifogságból már előbb hazatértek szabadságot kaptak és éppen be kellett volna megint vonulniuk, amikor — szerencsájükre — kitört a forradalom és minden katona hazajött. Különben ki tudja, meddig tartott volna még a háború. Ez mind Wilsonnak, Amerika elnökének köszönhető.” A hazajött katonák a magukkal hozott fegyverekkel egész hajtóvadászokat tartottak és mindent lelőttek, ami eléjük került és nem akadt vadász, aki szólni mert volna nekik.

Eléggé megkeverte az embereket az a mozgalom, amely Zsombor Géza soproni borbély, a Radikal c. lap szerkesztője és egyre inkább országos politikus vezetésével a háború végén és az őszi forradalom idején Nyugat-Magyarországból valamiféle függetlenedő országrészt akart csinálni. A nyugat-magyarországi német néptanács Sopronban székelt. Célja olyan autonómia volt, amely Magyarországon belül tartja azokat is, akik akkor már nyugat felé tájékozódtak. A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról törvényt hoztak Budapesten, de igen nehezen jutottak

előre a megvalósításában, sőt a kommün kikiáltásával levették a napirendről. Zombor mindenesetre elmondhatta, hogy kapott egy címet: őt nevezték ki a bizonytalan határok közötti terület kormányzójává.

Krizanits lejegyzí, hogy 1919 augusztus végén az Antant Német-Ausztriának ítélte Nyugat-Magyarországot.

„Károlyi gróf a magyar köztársaság elnöke lett, és mindjárt hozzálátott a hercegek és grófok földjeinek a munkások közötti szétosztásához. Azonban semmit sem tudott minisztereivel keresztülvinni, mert 1919. március 21-én mind lemondott, s a hatalmat átvették a szociáldemokraták a kommunistákkal együtt. És minden jót ígértek a munkásoknak és kisparasztoknak.”

Az első világháborút a hátrországban elsősorban a drágulás, az egyre növekvő gazdasági nehézségek jellemezték. Érzékletes sorokat olvashatunk erről az 1922—1924. évekről készült alispáni jelentésben. A nehézségekre már az is bizonyíték, hogy legutóbb az 1917. évről tettek közzé ilyen összeállítást. Rábapordányi Gévy-Wolff Lajos 1925-ben papírra vetett bevezetőjéből idézek: „A vármegyének a háborúban hozott áldozatai, a közellátás kérdésének megoldása, a háború hirtelen befejeződése kapcsán bekövetkezett fölfordulás és ennek hatása a közigazgatásra, a zavargások, a katonaság fölbomlása, a karhatalom kérdése, a nemzetőrség megalakítása, a forradalmi kormány intézkedései, a nemzeti tanácsok megalakulása és működése, a nemzetiségi kérdés kifejlődése, a törvényhatósági bizottság működésének felfüggesztése, a szociálista párt mindinkább fokozódó befolyása a közigazgatás irányítására, a szociálista agitátorok működése, a kommunista uralom, a direktórium, intéző bizottság, különféle bizottságok és munkástanácsok megalakítása és működése, a vörös katonaság, az ellenforradalom és annak áldozatai, a kommun bukása és a Peidl-kormány, a karhatalom szervezése, a kormánybiztosságok és azok intézkedései, a békeszerződésnek vármegyénket illető rendelkezései, a nyugatmagyarországi kérdés, a vármegyei székház kiürítése, a felkelők, a velencei egyezmény és annak végrehajtása, a népszavazás és az elcsatolt területek átadása képezik az egyik időszakot, az átadás befejezésével és a központi hivatalok visszaköltözésével kezdődő konszolidáció és békés alkotó munka a másikat.” (Eredeti helyesírással.)

Javasolja, hogy a felgyülemlett óriási adathalmaz feldolgozását bízzák valaki másra, mert a hivatali apparátusnak a mindennapi munkában erre nincs ideje, viszont érdemes és tanulságos lenne. Hiszen a háború alatt nem lehetett mindent megírni, például a veszteségekről, a közellátás tényleges helyzetéről, aztán „ma már” sok esemény más színben tűnik föl, mint akkoriban.

Népszavazás — népszámlálás

A békeszerződésben az osztrákoknak ítélt nyugat-magyarországi terület átadását 1921. augusztus 29-re tűzték ki. A magyar állam itteni hivatalainak kiköltöztetése már augusztus közepén elkezdődött, jelesül a vármegye ügyosztályai Sopronból Kapuvárra, Csornára, levéltára Eszterházára (ma Fertőd) került. 27-én mind elfoglalta új helyét, s a félfogadást, egyéb működésüket megkezdték. Hogy a levéltárban mit csináltak, nem tudom, mert később, a visszaköltözés után hosszú-hosszú ideig tartott, mire a vasvillával össze-vissza dobált, hevedereikből kidőlt iratkötegeket megint rendezték. A visszaköltözésre csak 1922. február elején került sor. Addig viszont sok minden történt.

A közvélemény várt valamire. A „kívülálló” — Maderspach Viktor, a nyugat-magyarországi felkelők egyik vezére — találó képet fest a kocsmába betérő helybeliekről.

„Eszterháza vasúti állomás mellett kis útszéli kocsmában várom a vonatot — írja —. Tiszta szép helyiség, hol a kocsmáros kérésemre igen jó tejeskávét ad. A szomszéd asztaloknál környékbeli földművesek ülnek. »Bohnenzüchtere« (német nyelven annyit jelent: babtermelő) Ez a német kifejezés a magyar ember szájában »poncikter« szóvá korcsosodott el. Így nevezik a Sopron vidéki németajkú földműveseket, kikre Friedrich István [a felkelők egyik szervezője] a nyugat-magyarországi szabadságharc hősi nimbuszát akarja ráerőszakolni. Ezt az emberanyagot ez alkalommal közelebből akarom szemügyre venni.”

„Csupa békés, jól táplált, jól öltözött ember. Legnagyobb részt kerékpáron jöttek, melyek a nagy söntés falához vannak odatámasztva. A kék kötény többnyire egy ke-

letkezőfélben levő pocakocskát takar. Kezük kérgessége és testtartásuk kemény munkáról tanúskodik, mely azonban ezen az áldott vidéken meghozza a maga jutalmát. A beszélgetés gazdasági kérdésekről folyik. A bor előrelátható áralakulása jelenti itt az érdeklődés középpontját. De a pénznemek valutáris viszonyai iránt sem közömbösek. A budapesti és bécsi értéktőzsde árfolyamait sok szakértelemmel és tájékozottsággal tárgyalják. Szóba kerül az előrelátható osztrák térfoglalással együttjáró határeltolódás is. A kedélyeket ez a kérdés sem hozza izgalomba. Ezt az ügyet is csak a terményárak és a tőzsdei árfolyamok látószögén át nézik. Egyik része előnyösnek, a másik hátrányosnak tartja az előrelátható változást.”

A Sopron és környékének Magyarországhoz tartozását eldöntő 1921. évi népszavazásban Fertőrákoson az 1525 jogosultból 1370-en szavaztak, közülük a többség (812, vagyis 60,7%) ugyan Ausztriára adta le voksát, de a terület szavazatainak összesítése mégis magyar győzelmet hozott. (A községnek az 1920. évi népszámlálás szerint 3025 lakosa volt, valamennyi katolikus, nemzetiség szerint 62 magyar, 6 horvát és 34 egyéb, a 2923 németen kívül.)

Sok osztrák ezt az eredményt azóta is vitatja. Egyikük Karintiából a Sopronnak adományozott Civitas Fidelissima címet Civitas Schwindelissimaként emlegeti. És ezt éppen azok a karintiaiak mondják a lehangosabban, akik szintén békekötés utáni felkeléssel és népszavazással szereztek vissza (vagy tartották meg) a szlovén többségű tartomány nagy részét, benne Klagenfurttal. Ha az a szavazás nem volt csalás, akkor a miénk miért lett volna? A legalaposabb vizsgálattal is legfeljebb négyszáz illetéktelen szavazó (vagy szavazat) fordult elő, szemben az összes 24 063-mal. Különben is az osztrákok magukat fosztották meg attól, hogy rögtön és ott helyben ellenőrizhessék a szavazás tisztaságát. Ugyanis — mivel az Antant nem fogadta el halasztásra irányuló kérelmüket — kivonultak a bizottságokból és hazamentek.

A népszavazás eredményének kihirdetése után, kevésbé örömteli események következtek. November 30-án adták át hivatalosan az osztrákoknak a Soprontól és a nyolc mégis megmaradt községtől északra levő területeket. Az eljárás folytatására délen Sopronkeresztúrott (ma: Deutschkreutz) december 2-án került sor. A soproni járás 21 községe szakadt a határon túlra, 25 686 lakossal. A népszavazással magyarnak maradt várost és környékét a kormány 1922. január elsején vehette át az antant-tábor-

nokoktól. Az alispán elégedetten állapítja meg, hogy a túlnyomóan németajkú, netán horvát anyanyelvű környékről kilencszázan jöttek be az ünnepségre, kinyilvánítva a haza iránti hűségüket, amelyet az osztrák agitátorok és a kimenekült kommunisták propagandája tett próbára a szavazás előtt.

A nagy megrázkódtatások után inkább visszahúzódott, mint előrehaladt az ország. A „konszolidáció” nagyrészt a háború előtti formák felújítását jelentette, csak nehezen és lassan az alkalmazkodást a szűkebbre szorult magyarság belső és külső helyzetéhez. A fejlettebb nyugati területeket megkövesedett szabályok kötötték gúzsba. Gazdaságilag is, nemkülönben politikailag.

1931-ben a Sopronvármegye főszerkesztője, Parragi György, lendületes vezércikkben támadja a nyílt szavazás rendszerét. Destruáló, állapítja meg. 1921-ben még érett volt Sopron a titkos szavazásra, most már nem? 1922-ben is még, legalább a városban, titkosan voksolhattak. Le is szavazott 99,5 százalék. 1926-ban az arány már csak 85,2 százalék, 31-ben pedig 75 százalék. A tartózkodók közül 427-en megjelentek ugyan, de kijelentették, hogy a választójog elleni tiltakozásul nem járulnak az urnához. Ez tükröződik a kerület eredményén is.

Fertőrákos 1450 választója közül a kormánypárti Östör ügyvédre 593-an, a szociáldemokrata Zuschlagra (később Zentaira magyarosított) 53-an szavaztak. Kő tábornok most csak 63 támogatóra lelt, a kapuvári „kisgazda” báró Berg viszont 545-nek örülhetett. Érvénytelen voks 196 találatot. Sopronbánfalván mutatták ki a legtöbb távolmaradót: 1229-ből 394-et. Fertőbozon az arány: 303-ból 29.

A következő megmérettetés körülményei sem voltak sokkal jobbak. „A sopronkönyéki kerület választási eredménye a régi harctéri emlékek felújulásán, egy vitéz katona személye iránti megbecsülésen és a frontharcos szövetség tiszteletreméltó szervezettségén, önzetlen, kollektív munkáján épült fel. Ezt mi mint a politikai harcban szembenállt felek tárgyilagosan elismerjük — írja ismét Parragi —. Amíg a harc tartott, elszántan, meg nem alkuvóan harcoltunk Kő József kormánypárti jelölttel szemben, de sohse küzdöttünk a frontharcos Kő tábornok ellen. A harc befejeztével nincs bennünk keserűség, mert a sopronkönyéki kerület a frontharcos eszme diadalát jelenti, mely minden politikumon felül áll.”

A választáson Kő a NEP (Nemzeti Egység Pártja néven a kormánypárt) tagjaként 5017 szavazatot kapott, Rakovszky Tibor kisgazda, aki „a sopronkörnyéki kerület német nyelvű lakosságának szívéhez férközött közel és választói főleg ezek sorából kerültek ki” 2427-et, a legitimista Hencz Károly pedig csak 1298-at. Erdős Aladár újságíró egy orvos autóján körbejárja a Sopron környéki kerület falvait. Esős reggel. Mindenfelé „Éljen Kő apánk!”-girland, felirat, plakát. Fákon, házakon, kortescédulán. Megjegyzi, hogy a többi párt úgylátszik nem élt ezzel a lehetőséggel. A látogatók a nyílt szavazású kerület szavazóinak sorfala között mennek be a szavazóhelyiségekbe, pártirodába. Minden rendben. Csend, sehol egy részeg.

Érdekesen alakult az 1939. évi országgyűlési választás. A: fertőrákosi 1. szavazókör helye: az új iskola. A szavazatszedő küldöttség elnöke dr. Báltfay Mihály helybeli orvos, jegyzője Brandlhofer Imre tanító. A 2. szavazókör a községházán működött, elnöke Tihanyi Máté jegyző, helyettese Fuchs János tanító, jegyzője a falu segédjegyzője. Bár még nincs végleges eredmény, máris megállapítható — írja az újság —, hogy a német nyelvű községek szavazóinak többsége a kormánypárti jelöltet támogatta, nem a nyilast. Vagyis Csáky külügyminisztert, nem pedig Vágót. Ez az eredmény annak a propaganda-hadjáratnak része, amely végül az 1941. évi népszámlálás német anyanyelvű, de magyar érzelmű kategóriájának erősítéséhez és a soproni Magyar Művelődés Háza Volksbund elleni megvédéséhez (1942) vezetett.

Izzik az izzó

A választási győzelmeket megyeszerte — kevés kivétellel — petróleumlámpa mellett ünnepelték. A városban már a Millennium ünnepségein égtek villanyégők, de például Esterházy „magyar Versailles”-ában még a húszas években is gyertyával világítottak. Különös, hogy a Fertőrákosról eddig megjelent munkákban 1925-öt (egy helyen 1936-ot) jelölik meg a villamosítás évének. Ennek cáfolatául tárgyalom kissé részletesebben a témát.

Kétségtelen, hogy nagy vívmány volt, ám nem ment máról holnapra, hogy bevezették Fertőrákosra a villanyt. A Soproni Villamosmű (Városi Világítási és Erőátviteli Vállalat) csak 1928 végére állt át az egész városban egyenáramú rendszeréről a korszerű háromfázisú áramfejlesztésre. Ez nemcsak biztonságosabbá tette a fogyasztást, de — amint látni fogjuk — a fokozatos terjeszkedésre is módot adott. A kőhidai fegyházon belül működő szövőgyár már 1932-ben kapott Soprontól villanyt. (Az intézet saját fejlesztésű árammal igazság szerint már 1886-tól — kihagyásokkal — el volt látva.) Fertőrákoson viszont 1939. február 23-ig kellett a „drótokra” várni.

1936-ban az iparügyi minisztérium tervei szerint a bánhidai centráléból Horvát-kimléig 110 kilovoltos, onnan Sopron megye ellátására 35 kilovoltos távvezeték haladna Kapuváron keresztül. Ezzel kapcsolatban foglalkozott a soproni villamosmű a községek villamosításával. Mivel ezt általában nem ítélték hasznot hajtó vállalkozásnak, nem siettek vele.

Első lépcsőben Sopronbánfalva, Ágfalva és Fertőrákos elérését öt kilovoltos távvezetékkel gondolták megvalósítani. Ez hetvenezer pengőbe kerülne. A Győri Ipari Részvénytársaság. (GYIRT) átvállalja a feladatot, ha a város megépítteti a Sopron —Kópháza távvezetékét. A város végül csak Bánfalva és Ágfalva villamosítására kért engedélyt a minisztériumtól. A Villamosmű azonban javasolta ötvenezer pengős ráfordítással Rákos bekapcsolását is.

Miután ennek a három községnek a villamosítása összesen 155 000 pengőért 1939 februárjában megtörtént, állapodtak meg a GYIRT-tel az áramtermelés kölcsönös megosztásáról, illetve egymás kiegészítéséről. A soproniak 1940. október 15-től csatlakoztak az országos hálózathoz, ezzel 3—15 percre rövidítve le az elő-előforduló hosszabb áramszüneteket.

Az iparügyi miniszter 1935. augusztus 2-ával állította ki 103 falura az engedélyokiratot, amely szerint a GYIRT 1940. november 1-jéig Sopron megye ötven községébe vezeti be a villanyt. A többi 53 csak akkor részesül ebben, ha 1945. december 31-ig külön-külön hoz határozatot, s azt a minisztérium jóváhagyja. Néhány község már megoldotta az áramellátást, vagy máshonnan fogja kapni. (Itt jegyzem meg, hogy 1942-re a GYIRT átalakult Országos Villamosművek Rt.-vé.)

A munkát azonnal elkezdték, s az 1935. év végére 11 községet a megye keleti részéből már bekötöttek a hálózatba. Azon túl minden évben közli az alispáni jelentés a munkálatok állását, kimutatást hozva arról, hogy az egyes falvakban hány egész éjjel üzemelő és hány fél éjjel működő közvilágítási lámpatest van, s a lakóházak hány százalékába ágaztak le a fővezetésekről.

A fenti három község sajnos nincs benn a kimutatásokban. Ilyen adatot a soproni villamosméről megjelent történeti munkában sem találtam. Feltételezhető, hogy a többi községhez hasonlóan itt sem gyulladt ki a villany máról holnapra minden egyes lakásban. És ha kigyullad, mire vetül a fény?

A rákosiak szorgalmas, lelkiismeretes, békés természetű emberek voltak. Az alispáni jelentések közbiztonságról szóló rovatukban alig-alig foglalkoztak velük (ellentétben például Kapuvárral, ahol sokszor akadt verekedés, késelés). Azért mégsem volt minden a legnagyobb rendben.

Bán nem szól róla: 1936 telén megdöbbenő tragédia kavarta föl a falu békéjét. Rokonok közötti kicsinyes torzsalkodás gyilkossággá fajult. Kamper József és Wartha Mátyás családjának lakása — másokéval együtt — ugyanarra az udvarra nyílt. Ennek sarkában valaki máglyába rakta a fáját, nem gondolva rá, hogy a terület tulajdonjogára Kamperék tartanak igényt. A vita annyira elmérgesedett, hogy mérnököt hívtak, állapítsa meg az igazságot.

Még nem kaptak választ a szakértőtől, amikor február 21-én ismét fellángolt a vita az ötvenéves férfi és az egyik asszony között. Kamper heves szitkok közepette szétdobálta a másik farakását. Wartháék huszonhárom éves lánya, kezében késsel és az imént megkent zsíros kenyérral kiszólt a nagybácsijának a konyhából, hogy ugyan hagyja már, hiszen folyik a per. A feldühödött férfi rárontott a lányra, lekent neki három pofont és még egyszer ráemelte a kezét. A tárgyaláson sem derült ki biztosan, volt-e nála balta, a lány mindenestre belédöfte a kést, amely a szívet találta. Kamper néhány lépés után — kilencéves kislánya szemeláttára — élettelenül esett össze.

Anna a csendőrőrsön és a főjegyző előtt egyaránt cinikusan viselkedett. — Meg kellett halnia. Egy emberrel kevesebb. Na és? — mondta. Hozzátette még, hogy engedjék szabadon, mert a másnapra meghirdetett énekesbálon hajnalig akar táncolni.

A faluban óriási felháborodás tört ki: meg akarták lincselni a tettest. Ilyen körülmények között a mulatságon nemcsak Anna nem táncolhatott. A hatóság ugyanis visszavonta a rendezőktől az engedélyt.

A tragédiára ma a temetőben felállított, szépen faragott sírkő emlékeztet. A szöveg felett az áldozat katonaruhás fényképe. Özvegye és három gyermeke gyászolta. A lábzatba vésett verssel búcsúztak tőle. És ami különlegesség: a kőfaragó közepre szívet faragott ki. Rajta keresztül a konyhakés.

Régen történt. Az emlékezet már megfakult. Két asszony, az egyik, aki felhívta a sírra a figyelmemet, a másik, aki gondolja, homlokegyenest ellenkező történetet mesélt el. Amennyire megállapítható, egyik változatnak sem volt sok valóságalapja. Ilyen esetben jobb hinni a korabeli újságíróknak. Ezt tettem én is.

Néhány méterrel arrébb ugyanilyen faragvány látható a Wurm család sírkövén. Sajnos az újabban beillesztett márványtábla több nevet tartalmazó szövegéből az ot-tani tragédiáról semmi sem derül ki, a kő hátlapjáról pedig lepattogzott a felirat. Sírgondozó asszony szerint van még egy hasonló sírkő, én nem találtam meg.

Kevésbé felkavaró békétlenségek, családi veszekedések azért elő-előfordultak, mert az öregek görcsösen ragaszkodtak földjükhöz, vagyonukhoz, s abba nem akarták beengedni felnőtté vált fiaikat sem. Bán szerint ez már „szívtelen zsugoriság”-gá fajult.

Egy újabb címoldalal rákosi bűnügy azonban ismét nagy megdöbbenést keltett 1939 márciusában. Az újság szerint a közismert alkoholista a kocsmából hazament pénzért, összeszólalkozott a feleségével és a vita hevében konyhakéssel leszúrta. Látna szörnyű tettét, elbujdosott az erdőbe. Napok múlva Harka közelében találták meg a csendőrök. Életfogytiglanra ítélték.

A légkör ezek nélkül az esetek nélkül is egyre nyugtalanabbá vált. A falu hétköznapjaiba először a Németországból érkező diákok szóltak bele, akik szerte a környék falvaiban nyári vándorlásaik alatt a nagynémet eszméket hirdették. Megalakult Budapesten a Magyarországi Német Népművelődési Egylet Bleyer Jakab egyetemi professzor, egykori soproni főreál-iskolai tanár elnöklésével. Ők még megmaradtak bizonyos szűkebbre szabott keretek között, de az 1938. november 26-án színre lépett Volksbund már nem érte be tudományos előadásokkal. Miért éppen akkor?

A német kisebbség Magyarországon Sopronban és környékén egyike volt a legjelentősebbeknek, amelynek a fontossága csak fokozódott, amikor a szomszédos Ausztriát a Német Birodalom bekebelezte. Az 1938. március 12-én kezdődött Anschluss három kilométernyi közelségbe hozta a hitleri hatalmat Fertőrákoshoz.

1995-ben Németországban kiadott könyv szerzője sajnálkozik, hogy az előd egyesület elhajlott a nacionalizmus felé, de nem tud igazán csodálkozni azon, hogy az Ostmark (Ausztria helyén alakított új közigazgatási egység) gazdasági viszonyainak javulása láttán a rákosiak megszervezték a maguk Volksbund-szervezetét. Az okok: ki lehet használni, hogy Hitlert politikai sikerei láttán többen csodálják, a szomszéd jólét hatására itt is lehet követelni a szociális helyzet javítását, az egyesület a bajtársiasságot, különösen a fiatalság körében előmozdítja, még hozzá németül, nem úgy mint a leventéknél.

Ezek bizony új hangok. Akadtak azért ellenzői is. Mégpedig azok, akik közel álltak az egyházhoz. Nem kedvelték a hívők, ha a nagymise alatt kintről behallatszott a felvonuló ifjak dobpergése.

Hányan lehettek? A német földön megjelent könyv közöl ugyan képet róluk, amelyen csupán néhányan néznek szembe az objektívvel, de nem ad egyértelmű választ. Viszont Bókon Sándor visszaemlékezése szerint a szinte teljesen német anyanyelvű faluban csak mintegy ötvenen álltak kötélnek, s alakították meg a helyi szervezetet. Ám ez az ötven olyan családból származott, akik tizenkilencben a direktóriumot hozták létre.

Amikor azonban vonulgatások helyett a háború véresen komoly valósággá vált, még a rokonszenvezők kezdeti lelkesedése is bizonyos mértékig lelohadt. Államközi megegyezés alapján először ugyan önként lehetett feliratkozni az SS-be, 1944-től kezdve azonban, az után, hogy a németek megszállták Magyarországot (1944. március 19.), minden sorköteles, 1894—1927 között született németet oda hívtak be, s vittek ki a frontokra. A rákosi fiatalság úgy igyekezett ettől megmenekülni, hogy önként jelentkezett a — magyar hadseregbe.

A lányos házak ablakában mindig is nemzetiszín szalagok fogták össze a függönyöket, s ezeket kapták a regruták, hogy kalapjukra tűzzék. Mert annak ellenére, hogy németül beszéltek, sokan magyarul is tudtak. Évtizedek óta élt a cseregyerek „intéz-

mény”. A Vicára, Mihályiba küldött gyerek magyarul, az onnan idehozott németül tanult nyaranta.

A magyar társadalom részéről a sorsdöntőnek szánt 1941. évi népszámláláskor mindenkit arra bíztattak, hogy ha német anyanyelvűnek vallja is magát, melléje nemzetiségként a magyart diktálja be. Sajnos ez az akció a háború után nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A jaltai egyezményre hivatkozott a Szövetséges Ellenőrző Bizottság éppúgy, mint a közvélemény nacionalizmussal feltüzelt része. Hiába próbálták Sopron egyházi és más szervezetei megmagyarázni, hogy a németek nélkül nem lett volna győzelem az 1921. évi népszavazáson, s nem érdemelte volna ki Sopron a Civitas Fidelissima jelzőt, a memorandumot a kormány elfektette. A kommunista Új Sopronon keresztül pedig azt hangoztatta, hogy a környék németjei — bárhogyan értelmezik egyesek 1921-et — igenis a magyarság ellen tüntettek 1941-ben a városban.

Fertőrákos határába, a hajdani Carstanjen, illetve Offerman-féle —1854 és 1879 között működött cukorgyárból 1886-ban fegyházzá átalakított Kőhidai Fegyintézetbe, a nyilas hatóságok a második világháború utolsó hónapjaiban számos politikai őrizettest vagy foglyot menekítettek a szovjet csapatok elől. Itt ítélték halálra és végezték ki többek között Bajcsy-Zsilinszky Endrét, de itt tartották fogva Jávor Pál színművészt, politikusokat, sőt rövid ideig Mindszentit és papjait is.

Ennek a háborúnak szomorú tényei közé tartozik a zsidó munkaszolgálatosok megjelenése a Südostwall (Birodalmi Védőállás) építésén és a kőfejtőbe menekítendő gyár helyének előkészítésén. Addig a lakosság körében csupán elvétve fordult elő zsidó (II. József népszámlálásától a zsidótörvényekig csak az 1880. évi statisztika mutat ki mindössze kilencet — Rákosi hiába volt Rákosi, nem volt rákosi. Rosenfeld Mátyás apja, amikor 1902 és 1905 között magyarosított, vándorlásai folyamán éppen Sopronban, a Várkerületen kereskedő.)

A rövid, de szörnyű időszak 1944 hideg őszén kezdődött, amikor a község egyes nyitott pajtáiba, s a Meggyes felé vezető út mellé ásott föld-, illetve papírmásékunyhó-sorokba munkaszolgálatosokat hajtottak. És folytatódott a szokatlanul zord télen át. Ennek a tábornak nemcsak zsidó lakói voltak, mint egy ideig Szerb Antal, hanem politikai elítéltek is, például Dobi István, sőt szerbek és horvátok. Zömük azonban Buda-

pestről került ide az ún. védett munkaszolgálatos századok tagjaként, főleg az SA (a birodalmi német szervezet, a Sturmabteilung) embereinek őrizetébe.

Feladatuk részben a katonailag értelmetlen Pozsony—Kőszeg védővonal itteni szakaszának építése, részben a kőfejtő talajának előkészítése valamilyen gyárrészleg odatelepítésére. A célok (győri repülőgépgyár, vagy budapesti hadiüzem telepítése) változtak és végül nem is valósultak meg, de primitív módszerű kőfejtés, tereprendezés, illetve a tervezett építkezésekhez szükségesnek vélt vasanyag és cement fölhalmozása folyt 1944 decemberétől 1945. március 27–28-ig, a gyors kiürítésig. Másik munkaterületként a fertői nád kitermelését jelölték meg.

Történetüket Szita Szabolcs eredeti kutatásai nyomán írt könyveiben olvashatjuk. Számuk akkor 1200–1400 lehetett. A helyi lakosok közül többen segítettek a munkaszolgálatosokon, ami egyáltalán nem volt veszélytelen. Aztán vége lett annak a kemény télnek is. A melegedő napokban a főként lánctalpas front hamar átrobogott a falun (1945. március 31.).

A megszállás első napjai mégsem zajlottak le áldozatok nélkül. Maradt még elég bor ahhoz, hogy részeg katonák gyilkoljanak. A Thiesz-malom tulajdonosai is akkor vesztették életüket. Emléktáblát érdemelne a rákosi születésű Mandl Remigia nővér, a zárdaiskola („új iskola és óvoda”) nevelője, aki beteghez sietett, amikor szovjet katonák feltartóztatták, s arra akarták kényszeríteni, hogy nők rejtekhelyére vezesse őket. Hiába mutatta az injekciós tűt, az egyik „harcos” géppisztoly-sorozattal végzett vele. A hivatástudat, az emberség vértanúja, ugyanúgy, mint a sokszorosan jobban ismert báró Apor Vilmos győri püspök.

Bókon Sándor (született 1928) és kortársai szerencsésen úszták meg a háborút. Az utolsó napokban kidobolták Fertőrákoson, hogy a leventék gyülekezzenek, mert nyugatra viszik őket. A fiatalok Nagy József tanítótól, főoktatójuktól kérdezték meg, mit csináljanak. A tanító mosolyogva nézett rájuk: — Gyerekek, én nem mondhatom nektek azt, hogy menjete, azt sem, hogy ne menjete, de hát annyi búvóhely van itt Rákoson! Rátok bízom, hogy mit tesztek. — És hétfőn, amikor jött a nyilas százados értük (a kastélyban kellett volna gyülekezniük), senkit sem talált.

Az igazoló bizottság, amely a tanítóságot „lekáderozta”, eltiltotta a tanítástól, mivel leventeparancsnok volt. „Mi fiatalok bementünk a pártbizottságra és a pártbizottsá-

gon elmeséltük: az, hogy a falu ifjúsága megmaradt, tulajdonképpen neki köszönhető. No azután igazolták és taníthatott tovább.”

Nem tudom, hogy egyes emberek lelkiismerete ébredt-e föl, vagy a társadalom nagyobb része kezdte felfogni, mi is volt az a holokauszt, tény, hogy Sopron kulturális magára találása idején szép gesztusnak lehettünk tanúi.

1971. június 26-án Beethoven Fideliójának barlangszínházi előadására meghívták a Sopron környéki zsidó munkatáborok kevés számú túlélőjét, hogy a rendezők szándéka szerint minden évben ezzel az operával emlékezzenek a háborúban ott átélt borzalmakra. Kísérlet történt arra, hogy a rabok kórusát a szereplőkkel együtt a közönség is énekelje. A sorozat 1975-ben megszakadt. Az opera 1988-ban, 1990-ben és 1992-ben még műsorra került, de már az eredeti elképzelés nélkül.

„Visszatelepülés az anyaországba”

Az 1946. évnek tavaszán olyan meghatározó események zajlottak le a községben, amelyek hetek alatt kicserélték a lakosság túlnyomó részét. A nagyhatalmak megegyezésére hivatkozó kollektív kitelepítés következtében az 1941. február 1-jei állapot szerinti 3745 főnyi helybeli lakos közül alig maradtak (Stabenow idézi a Historia Domusból 1946. május 12-éről, hogy a falu régi lakosai közül ez 498-at jelentett). Az esemény jubileumi ünnepén avatott emlékszoborra az elűzöttek számaként 3500-at véstek föl (1946).

A háború következtében számosan menekültek az ország keleti feléből a nyugati végekre, a bombázások elől pedig a városokból falura. Ez — természetesen nem számítva a munkaszolgálatosokat, akiket a háború végére kihajtottak nyugatra — ideig-óráig megnövelhette a lakosság lélekszámát Fertőrákoson is. Bejelentéssel vagy anélkül. Ugyanakkor viszont bizonyos létszám a németek kitelepítési akciójával jutott ki Németországba, még 1945. április 1. előtt.

Ez az akció nemcsak németekre vonatkozott. A Soproni Hírlap 1944. december 31-én A német birodalom minden becsületes magyar embert befogad címmel adja

tudtul, hogy a Nyilaskeresztes Párt — Hungarista Mozgalom soproni szervezete foglalkozik az „áttelepítés” problémájával. 1945. január 5-én pedig Áttelepítés címen közli: „A közönségnek saját érdeke, hogy minél előbb kimenjen Németországba”. Rovatot nyitnak az ezzel kapcsolatos hírek számára. A nyilasok jelentkezzenek az áttelepítési igazolványért.

Hirdetés jelent meg az akkor már csak egyetlen soproni újságban 1945. január 19-én: „Németország területére áttelepített Danuvia fegyver és lőszergyár rt. felvesz szerszámkészítőket, [...] családok elszállításáról gondoskodunk. Jelentkezés írásban Sopron „Tómalom” címre, vagy telefonon, Sopron 152.” Ez a gyár eredetileg a kőfejtőbe telepedett volna.

A légvédelmi tüzércsoport parancsnokság január 21-én értesíti a hozzátartozókat, hogy 25-éig még jelentkezhetnek csomagjaikkal áttelepítésre a lovassági lakatnyában. Február 12-én azonban valamennyi kitelepülni szándékozó figyelmét felhívják, hogy az akció ideiglenesen szünetel. Azért legyenek készenlétben. — Nincs tovább.

Ilyen módon feltehetőleg azok távoztak, akiknek „vaj volt a fejükön”. Bár még ebben az esetben sem lehet sommásan ítélni. Nyilván csak az alaktalan félelem diktálta azok tetteit, akik — néhány más menekülttel együtt — ökrös szekéren (vándorlásuk későbbi folyamán már vonaton) vágta neki nyugatnak 1944 végén.

Fertőrákos lélekszámát módosító tényező még: a háborús veszteségek bombától (állítólag csak egy esett a falura) és az orosz megszállók „tevékenysége” következtében, valamint azok halála, akik katonaként a frontokon estek el. Német kiadású — név szerinti — felsorolás szerint 1944-ben ketten bombától pusztultak el, négyet viszont valakik valamiért agyonlőttek. 1945-ben huszonkettő a háború áldozata, közülük 11-et lőttek agyon, 1946-ban hármat a négy közül. Ez összesen 32 áldozat. És csak egy közülük hadifogságban. A lista aligha teljes. A fertőrákosi plébánia Historia Domusa szerint a környék legtöbb falujából a lakosság hat százaléka tűnt el, vagy halt meg a háború alatt. Ez pedig százas nagyságrendű adat.

Az országosan kitelepítendőek számát először az 1941. évi kimutatások alapján 477 057-nek vették. Ennyi német nem is volt az országban, hiszen számosan már

előbb kimenekültek, meghaltak, katonák lettek stb. A rendelet ebből mindössze maximum tíz százalékot engedett mentesíteni.

A háború utáni kitelepítésről megjelent hirdetés cínikusan közli a lakossággal, hogy a németeket Magyarországról visszatelepítik anyaországukba. Akik ezt megfogalmazták, hamar szembe kerültek a csehek hasonló megokolásával. A Felvidékről harmincötezer magyart telepítettek „anyaországukba”.

A végsőig elkeseredett „svábok” (már ez is milyen igaztalan elnevezés), több helyütt ellenálltak. Egyes újságok pedig még „rátettek egy lapáttal”, amikor gyűlöletkeltés céljából, vagy egyszerűen csak a kollektív felelősségre vonás igazának bizonyítására különféle rémhírekkel traktálták olvasóikat SS-bandák fegyveres akcióiról a Fertőn vagy egyéb helyeken. (SS = Schutzstaffel.)

A plakát szerint az amerikai zónába szállítják azokat, akik a legutóbbi (1941) népszámláláskor német nemzetiségűnek, ill. anyanyelvűnek vallották magukat, akik magyar családnevüket németre cserélték, s csak negyedikként jelöli meg a volksbundistákat és a német fegyveres alakulatok tagjait. Mentésülnek azok, akiknek házastársa nem német nemzetiségű, ill. nem német anyanyelvű, hozzászámítva kiskorú gyerekeiket és 65 évnél idősebb felmenőiket. A mentesítést a helyben lévő illetékesektől lehet kérni.

Ez áll a papíron. A valóság azonban egészen más volt. A kapukban beköltözésre váró telepések kielégítésére elsősorban a gazdagabbak kerültek a listára, a mentesítésekbe pedig erősen belejátszottak a különböző pártok szempontjai. Ez persze nemcsak Fertőrákoson zajlott így.

A hirdetés különben részletesen megadja, mit vihetnek magukkal a szerencsétlenek. Ékszereiket, készpénzüket (kivéve a külföldi fizetőeszközt), a legszükségesebb ruházatot, ágyneműt, kéziszerszámokat és háztartási eszközöket. Továbbá személyenként húsz kilogramm élelmiszert (mégpedig egy kilogramm zsírt, két kilogramm húst, hét kilogramm lisztet, kenyeret vagy tésztafélét, két kilogramm hüvelyeset, nyolc kilogramm krumplit). Ezt beleszámítva az egész csomag nem lehet személyenként száz kilogrammnál több. Javasolják, hogy zsákokba csomagoljanak. Jobban kézre áll és nem jelent fölösleges súlyt. A szöveg minisztériumban előre gyártott szöveg, hiszen

nemcsak hálóhelyekről és egészségügyi ellátásról beszél, hanem fűthető vagonokról is — tavasszal. Aláírás helyett: Ministerialkommissar (miniszteri biztos).

A marhavagonokból álló három szerelvényből az első 1946. április 24-én indult Sopronból, hatszáz fertőrákosi személlyel. Az amerikaiakkal kötött megállapodás szerint legfeljebb ezerszázan lehettek egy-egy szerelvényen. A második vonat május 6-án hagyta el a pályaudvart. Ezzel ment ki Rohrer István plébános, míg káplánja a május 7-i szerelvényel távozott. Mindketten önként, mert nem akarták elhagyni híveiket.

Nos, a szociáldemokrata Soproni Világosság 1946. június 3-i száma hivatalos adatokat közöl a Sopron környéki falvakban lezajlott kitelepítésről. Ágfalva, Sopron bánfalva, Fertőrákos, Kópháza, Harka, Balf és Fertőboz 9963 összeírottja közül 1790-et mentesítettek, 24 távozott önként (valamennyien Sopronbánfalváról), s 8149-nek kellett elhagynia az országot. Fertőrákosról a 3034 összeírottból 2603-nak. Az önkéntesek rovata a falunál üres, holott a két pap minden bizonnyal saját elhatározásából csatlakozott híveihez. Más szemtanúk viszont elősorolnak olyan családokat, amelyek a listán voltak ugyan, mégis maradtak. És minden visszaemlékező sok olyan családtagról tud, aki csatlakozott a távozásra kényszerített hozzátartozójához. A nagy népfolyamnak volt egy ellenkező irányú gyenge kis ága: néhányan később visszajöttek, visszajöhettek. Hogyan fér ez össze az emlékművön szereplő 3500-zal, vagy a hivatalos 2603-mal, s még hozzá egy önként távozottal sem? Nem tudom.

A zsidók összeterelese és kihurcolása, valamint a németek kitelepítése között alig két év telt el. (Ne számítsuk most a harcterek és fogolytáborok veszteségeit.)Túl az emberi tragédiákon azon is el lehet gondolkodni, hogy az ország mennyi értékes embert veszített rövid idő alatt akkor, amikor a háború utáni újjáépítésben mindenkire szükség lett volna. Leszakadásunk a nyugattól már itt kezdődött.

Kényszerűen vagy — családtagjaikat követve — önként a németországi amerikai zónába szállított poncichterek helyébe a benesi dekrétum nyomán kiutasított csehszlovákiai magyarok és több mint félszáz magyar községből érkező szegényparasztok kerültek.

Az 1949. január 1-jei népszámlálás 2053 lelket talált a faluban. Tehát legalább 1682 telepest, ha a tíz százalékos „maradványt” fogadjuk el. Sajnos sem a kerek, sem a nem kerek számokat nem vehetjük készpénznek. Pontos értékeket talán majd akkor

kapunk, ha a levéltári adatok a személyiségi jogok hatálya alól felszabadulván, az eredeti iratok tanulmányozhatókká válnak.

Az elmúlt évtizedek nem kedveztek annak (sem), hogy őszintén szembenézzünk a kitelepítés eseményeivel, indokaival. Ma is él az a nézet, amely a népszavazásig vezet vissza a helybeli németiség kálváriájának okait. Bűnhődést lát benne. Bűnhődést azért, hogy 1921-ben Fertőrákoson csak a kisebbség adta voksát hazájára, Magyarországra. Lám a sors...

Stabenow szerint a fertőrákosiak közül sokan a württembergi Ostalb vidékére kerültek, s onnan nagyobb számban Steinheim am Albuch községbe. Beilleszkedtek és szorgalmuk révén segítették az ottani újjáépítést. Az idő múlásával egyre inkább lecsillapodtak az indulatok, viszont máig nem tudtak lélekben elszakadni szülőföldjüktől.

Ne hallgassuk el: élelmes vállalkozóknak jó üzletet jelentett — amíg „le volt eresztve a vasfüggöny” — buszkirándulásokat szervezni közvetlen a határ mellé, hogy borzongva figyelhessék a nyugati turisták a magyar oldal őrtornyaiból távcsövező határőröket.

Sajnos eddig nem sikerült találni fertőrákosi krónikaíró. A rákosi gazdákhöz hasonló körülmények között élt, s Oszlopról (Oslip, Eisenstadt mellett) Fertőbozra származott Krizanits család hétköznapijainak és viszontagságainak lejegyzőjét, Krizanits Józsefet idéztem és idézem alkalmanként. (A kitelepítés kinti megpróbáltatásaiba rövidesen éhenhalt apa munkáját fia fejezte be. A vaskos kötetet unokájától kaptam.)

A krónikás úgy tudja, hogy 1951-ben visszahívták a népi németeket a kommunisták, de nem állt senki sem kötélnek, éppen eleget hallottak a disszidálóktól (és azoktól, akik a nádasokon át hazaszivárogtak, körülnéztek és visszaszöktek) a kolhozokról, a jegyrendszerről, s a szegénységről. Azért a krónika végén megkapja a magáét Churchill és Truman is. Meg úgy általában a győzők, akik a népek kárára még mindig nem tudtak békét hozni a világnak. A bejegyzések végső dátuma 1956. január 15.

Betelepedő telepések

Amikor a németek kitelepítése következtében üressé váltak a házak, megváltozott minden. Szinte újra kezdődött a falu története. Hogyan jutottak erre a vidékre a telepesek? Az első hullám már az európai háború befejezésének napjaiban készülődött az új honfoglalásra.

1945. május 7-én a Sopron vármegyei Földbirtokrendező Tanács a megye miniszteri biztosával közösen elvi határozatokat hozott. A második pontot idézem: „A megye nyugati részében nagy mennyiségű körülbelül 5000 hold szántó és 500 hold szőlő maradt gazdátlanul a volksbundisták elmenekülése és a rendelet értelmében történt elkobzás miatt. Ezek a földek ma gazdátlanul állnak és feltétlenül szükséges, hogy ezekbe a községekbe: Sopronba, Harkára, Ágfalvára, Bánfalvára stb. magyar falukból jöjjenek a földigénylők és vegyék birtokukba a gazdátlanul maradt földeket.”

„Ezért felszólítjuk a földigénylőket, hogy azok, akiknek falujukban kevés föld jutott, jelentkezzenek a községi földigénylő bizottságnál kitelepülésre és azonnal válaszanak maguk közül egy megbízottat, aki feljön Sopronba, és velünk a kitelepülés módját és feltételeit megbeszéli. S a juttatandó terület ezen a gazdaságilag nagyon jól művelhető és városhoz közel eső falvakban körülbelül nyolc kat. hold lesz. Felhívjuk a földigénylők figyelmét az ügy sürgősségére, amely haladéktalanul sürgős intézkedést kíván. A telepítési megbízottak május hó 15-én jelenjenek meg Sopronban a vármegyei földbirtokrendező tanácsnál.”

Az Új Sopronban egy telepes írt Felfüggesztett autonómia vagy sváb uralom a telepes községekben címmel a kitelepítés lezajlása utáni őszön Fertőrákosról. Az akkor már kommunista lappal szemben a szociáldemokratáké, a Soproni Világosság közli a község elöljáróságának válaszát. Az éles és alaptalan vádakkal szemben higgadtan szögeznek le, hogy 1946 februárjában, még a kitelepítés előtt, a 9560/1946. MRE. rendelettel a Sopron környéki sváb községekben az autonómiát felfüggesztették. A község akkori elöljárósága is beadta lemondását. Az új elöljáróság a nemzeti bizottság egyhangú előterjesztésére járási főjegyzői kinevezéssel márciusban megalakult. Természetes, hogy telepes nem szerepelhetett benne, hiszen csak áprilisban érkeztek meg az elsők. (Mégsem 1945-ben, hanem csak 1946-ban? Egyelőre fel nem oldható ellentmondás a fentiekkel szemben.)

Az új elöljáróság arra méltó egyénekből áll. Részben kivételezettek, részben mentesítettek. Elfogulatlanul. A jegyző egy hónappal a végleges földosztás előtt elkészítette a kitelepítettek név- és ingatlanjegyzékét. Tehát nem gördítettek akadályt a telepesek elé. Az eredetileg visszamaradt és a mentesítő bizottság által szabályszerűen mentesített családok száma kerek százhusz. Az elöljáróság csak két olyan családról tud, amely visszajött Németországból, de azok is szabályszerű mentesítéssel vannak ellátva. A választ azzal zárják, hogy a vádaskodó minden mondatát meg tudnák cáfolni, de nem teszik, mert együttműködést szeretnének vele.

Az itthonmaradt németek összeköltöztetéséről hoznak rendeletet 1948-ban (22.900/1948. FM.). De már 1947 áprilisa és augusztusa között 3453 lakóházat szabadítottak föl országosan 5192 német család összeköltöztetésével. A soproni járási főjegyző 1948. december 1-jén jelentette a főispánnak, hogy a németek összeköltöztetése és életlehetőségeinek biztosítása nem okozott semmiféle rendzavarást. (SL. Főispáni iratok 1.171/1948.)

Ha rendzavarást nem is, de elképzelhető, hogy milyen érzéseket keltett az intézkedés. Többeket, akiket nem telepítettek ki, más fedél alá kényszerítettek. Ezek — amikor elmentek mellette — naponta kellett, hogy lássák saját házukat mások birtokában. Aki pedig ősi ösztöntől hajtva rendet csinált új helyén maga körül, nem egyszer azon vette észre magát, hogy onnan is tovább költöztették. Idős emberek ma is úgy emlékeznek erre az időszakra, hogy akkor teljesen szétverték a falut.

A Soproni Világosság színes tudósítást közölt 1946. szeptember 23-án arról, hogy milyen élénk Rákoson a „szocdem” pártélet. A látogatóba jött mezőtúriak a Speier-vendéglő (172. sz.) nagytermében találkoztak a helyiekkel, majd Keresztény János házánál kugliztak a bácsi által épített pályán. Erőltetett vidámság, látszatnyugalom.

A Csehszlovákiából menekülő csoportjai folyamatosan jöttek át a határon. A lakosságcsere-egyezmény Csehszlovákiával 1946. február 27-én született, de a végrehajtásról csak 1947. május 24-én állapodtak meg. Addigra már körülbelül harmincötezen menekültek át (Cseh-)Szlovákiából. 1948 májusában fejeződött be a kitelepítésük. A németekre vonatkozó összes kitelepítési rendelet pedig 1950. március 20-tól veszítette hatályát.

Az ország belsejéből érkező telepések második hullámáról ad hírt a Soproni Újság 1946. május 29-én, tehát a kitelepítés után. Bognár Dezső, a Soproni Földigénylő Bizottság elnöke nyilatkozik: négy nap alatt 147 telepest helyeztek el, a távolabbról jövőknek segítséget, kocsit adnak. Többen már dolgoznak is, bár a nyilatkozatból kiderül, hogy a határozatok véglegessé csak több lépcső bejárása után válnak. Nem jut mindenkinek állat és felszerelés, ketten-hárman közösen használják majd. Szakértők jönnek és elmagyarázzák, hogyan s mint kell földet művelni. Aki házat kapott, s ilyen már ezerkétszáz van, foglalja el azt a hónap végéig, mert elveszik tőle. De legalább tűzze ki a cédulát.

Visszaemlékező véleménye: „Borzasztó egy kevert falu lett. A világ minden tájáról. Nem azt mondom, hogy nem voltak tisztességes emberek közöttük. De sajnos jöttek olyan emberek, akikért a harang szólt, hogy elmentek onnan, ahol voltak. Tényleg, eleinte még súrlódások is voltak. És őszintén mondván, aztán a java része visszaköltözött. Lerámolt itten, elvitt az utolsó bútortól kezdve az égvilágon mindent, utána eltűnt.”

„Jöttek Magyarország minden tájáról. Még a felvidéki emberek, azok voltak elfogadhatók. Voltak olyanok, akik egy hétig nem mentek be a kiutalt házba, inkább kint aludtak, mondván, az nem az ő házuk. Mert ők tudták, mi az otthagyni az egész életük munkáját. Amikor lehetett, visszatelepültek. Az úgy 27 családból mára úgy kilenc-tíz család maradt. Azokat első kategóriába lehetett számlálni, tényleg rendes emberek voltak.”

Az idekerült szegényparasztok helyzetét nem lehetett éppen irigylésre méltónak nevezni. 1947. május 30-án a megye szociális ügyosztálya jelentette, hogy a földreform után „az útgazdák és a más vidékről idetelepített mezőgazdasági munkások, családok megsegítése a legfőbb probléma. A vármegye területén 5 ezer család él, akiket állandó támogatásban kell részesítenie a szociális szakszolgálatnak és ezek a családok általában az újonnan földhöz juttatottak táborából kerülnek ki. Legtöbbje lábbeli, ruha és alsónemű hiánnyal küzd és bár jól termő területen lakó földművesek ezek, mégis számtalanszor élelmiszer gondjaik vannak. Hozzá tartozik a teljes szociális helyzetkép megadásához az is, hogy kihangsúlyozzuk az ígás állatok és mezőgazdasági felszerelések hiányát is.”

A jelentő reméli, hogy a hároméves terv végére ez az ötezer család fel tud kapaszkodni a megye többi földműves családjának szintjére. És akkor még ott a 2800 hadigondozott, s hiányzik 1500 dolgos férfi, akik hadifogságban vannak. Ha élnek még.

„A megye nyugati sarkában hat telepés község lakóinak szociális gondozása egészen speciális feladat és számukra, gondozásukra külön szociális titkár rendeltett, aki valamennyi telepés családot ismeri és széles körű tájékozottságánál fogva elősegíti azt, hogy a telepések megszeressék községüket, egymást és azt a munkát, amely számukra adatott az új honfoglalás révén.”

Cél, hogy a fent jelzett három év alatt teljes értékű termelő tagjaivá váljanak a társadalomnak és elérjék az 1938-as szintet. Ezek az emberek ott, ahonnan elindultak, valószínűleg a falusi ranglétra legalsó fokán tengődtek, mégis nagy felelőtlenség volt belelovalni őket abba, hogy majd ha beülnek az elhagyott házakba, földek tulajdonába, egyszeriben minden jobb lesz, mint valaha.

Felelőtlenség, illetve emberek cinikus felhasználása nagypolitikai célok elérésére. Rákosi Mátyás kommunista pártja számára a földreform a betelepítéssel együtt szavazatgyűjtésre szolgált, s amint megszerezték a hatalom teljességét, következhetett a nagy könyvben megírt „kolhoz”. Hogy közben emberek és jól termő vidékek mentek tönkre? A szegényparasztok életszínvonala ekkor már semmiben sem különbözött a cigányokétól. A romák. Róluk is beszélünk kell.

A XV. század óta az országba keletről beszivárgó romákat a törökök szívesen alkalmazták. A magyar hatóságoknak viszont ezek a nomád élethez szokott vándor népek egyre több bajt okoztak a későbbi időkben. Előbb szigorral, majd a letelepítésüket szorgalmazva próbálkoztak beillesztésükkel a társadalomba. Különösen Mária Terézia és nyomában II. József igyekezett helyhez kötni őket. Érdekes módon a statisztikák nem igen jelzik, hogy Rákoson romák (kevésbé hivatalos szóhasználat szerint cigányok) éltek volna.

Bókon Sándor szerint a németek kitelepítése előtt három roma család lakott a községben, mind a három zenészfamília. Aztán, a bennszülött lakosság nagy részének távozása után jöttek be nagyobb számban. De akkor is csak 25-ről szól az állami statisztika. Bán János viszont másként tudja: „Sok cigány is telepedett le Rákoson,

ezek előbb az erdőben, sátor alatt és a kőfejtőben laktak, csak 1946 után telepedtek üres házakba.” Majd még egyszer szóba hozza őket: „rendszerint a cigányok és az itt szolgáló vagy kóborló leányok gyermekei maradtak törvénytelenek”. Bán előbbi véleményét támasztja alá, hogy kőhidai fegyőr gyermeke felnőtt korában járt először a Fertőn, mert nem illett a falu feléjük eső, cigányok lakta részén átmenni.

A hatóságok egyelőre nem az életszínvonalat emelik. 1949-től határzár fordítja el a nyugatra vetett tekintetet, s aknák lapulnak a határ mentén. Ezeket 1969-ben felszedik ugyan, de a „drótot” majd csak 1989-ben tekerik össze. Ország az országban. Népiesen határsáv, hivatalosan határövezet. Így kellett élni évtizedeken át. Aki belföldről Sopronba utazására engedélyt kapott, nem mehetett ki Fertőrákosra, még kevésbé a Fertőre.

Embert próbáló idők. Egyik adatközlőm az Erdőgazdaságban, ahol dolgozott, megtapasztalta többek pálfordulását. Hogyan lettek nyilasokból kommunistákká stb. Akadt olyan lelkes párttag, aki, amikor '89-ben megtörtént a fordulat, elment agitálni a hitoktatás érdekében...

Malomkőtől a kőbányáig

A túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozó falu, illetve mezőváros nem lehetett meg malom nélkül. S mivel patak volt hozzá, már a középkorban vízimalmot építettek. Az egyik malom valahol a templom közelében állott, s élheterlen tulajdonosa fűtől-fától kért kölcsönökkel sem tudta jövedelmezővé tenni. Végül rákosi szokás szerint három egymást követő vasárnapon az istentiszteletről kijövő tömeg előtt hangos szóval eladásra kínálta, de úgy látszik annyira rossz állapotban lehetett, hogy senki sem jelentkezett vevőnek. Már majdnem elmúlt a harmadik vasárnap, mikor végre feltűnt Wetzter Farkas, a soproni ispotály Szent Erzsébet templomának lelkésze (talán kivárt, hogy olcsóbban kapja?), s 40 font dénárért és 1 font dénár áldomáspénzért megvásárolta a templom beneficiuma számára a malmot. Wetzter 1534-ben készült végrendeletében megemlékezik a malomról, s arról is, hogy bérlóje a beneficiumnak évente hat (?)

mérő lisztet hoz. Utódai nem törődtek a malommal, hagyták omladozni, nincs tovább hír róla.

A Rákos-patakkal párhuzamosan kialakított csatorna két végén is volt egy-egy malom. Az egyik ott, ahol az erdős és a kopár domb közé kis erdőcske szorult. Erről nevezték el Liget-malomnak. Először 1553-ban találkozhatunk vele oklevélben. A bér-lők változatos sora dolgozott benne szinte máig.

A másik malom a kastély szomszédságában terpeszkedik, ma turistaszállás. Ami a malmokban közös, az az, hogy mindegyik múltja kellőképpen viharos. Számos bér-lő, sok nehézség, kevés hír arról, hogy jól látták volna el feladatukat, annál több a má-sik malommal való acsarkodásukról.

Nagyobb iparról egyébként nem igen beszélhetünk, ha Fertőrákost emlegetjük. Mégis volt valami kísérlet, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül.

Simor János még bécsi időszakában (a kultuszminisztériumban dolgozott) meg-ismerkedett Lippert József építésszel. Annyira megkedvelte az aradi származású szakembert, hogy amikor Simor 1857-ben győri püspök lett, udvari építészévé választotta. Rábízta a győri székesegyház és a hozzáépült Hédervári-kápolna helyreállítását. Ez utóbbiba kívánta elhelyezni a Szent László-hermát. Ehhez szépíteni kellett az öt-vösremek környezetét. A püspök ezért elhatározta, hogy a kápolna gótikus ablakait színes üvegezéssel látja el. Lippert üvegfestő műhely létesítését javasolta. Simor elfo-gadta az ötletet, s azt rákosi kastélyában kívánta megvalósítani.

Heiligenkreutzban működött akkor egy ilyen intézet, ahol a nyári szünetekben a soproni bencés gimnázium rajztanára, Wilfing József dolgozott. Lippert vele vette föl a kapcsolatot, s már 1859 nyarán bemutatta a püspöknek. Egyúttal javasolta, hogy őt bízza meg az üvegfestő-műhely vezetésével.

Wilfing József (1819—1879) a festészetet Bécsben tanulta meg. Már az 1847. évi soproni iparműkiállításon láthatta arcképeit a közönség. Nem volt valami nagy mű-vész, festményei — közülük önarcképe a Soproni Múzeumban — meglehetősen me-revek, viszont az üvegfestő műhelyben magára talált, s annak szinte motorja volt. Lip-pert lelkes ajánlására a püspök nem habozott, Wilfing és Lippert pedig nem veszteget-ték az időt. A kemence hamar megépült, beszerezték a szükséges anyagokat. Az első próbaégetésnek 1860 elején vágtak neki. A sikernek köszönhetően nyáron már meg-

indulhatott az üzem, s még augusztusban elkészült a Hédervári-kápolna egyik üvegablaka.

A műhelyben készítették az orsolyiták soproni templomának és a Szent Mihály-templomnak a színes üvegablakait. (Tájékozódásul: az előbbi építkezést 1864-ben fejezték be, az utóbbit id. Storno Ferenc restaurálta 1866-ig.)

Kérdés, hol rendezték be a tűzveszélyes műhelyt. Lehetséges, hogy a kastély mögötti gazdasági épületek valamelyikében. Fennállása nem igen terjedt túl Simor püspök győri hivataloskodásán. Az az időszak pedig csak 1867-ig tartott. Attól fogva Simor az esztergomi prímási palota legfőbb lakója lett.

Mint már jeleztük, arra ugyan nincs adatunk, hogy a rómaiak Scarbantia falaihoz éppen a mai Barlangszínház helyéről vitték volna a köveket, az 1587-ben megfogalmazott urbárium viszont bizonyíték az újkori bányaművelés tényére. 1857-ben megélénkült a kőfejtés, miután az egyik bécsi építőtársaság (Steinmetzgeschäft der Allgemeinen Österreichischen Baugesellschaft, Wien) vette bérbe a lelőhelyet. Nem egészen véletlenül. Simor Jánost még bécsi évei alatt kereste föl a társaság ajánlatával. A kő minőségét nyilván már ismerték, hiszen a környéken más bányákat is béreltek évtizedek óta.

Innen szállítottak kőtömböket a bécsi Votivskirche (1856—1879), az Egyetem (1873—1883) és az egymással szemben álló két nagy múzeum, a Művészettörténeti és a Természettudományi építéséhez (1872—1891). A szállítás néha egy álló hónapig eltartott. Nagy nehézséget okozott átvergődni az állomás felé Sopron keskeny utcáin.

Adatunk van arról, hogy vittek erről a helyről a győri székesegyház homlokzatához is követ. Sőt, a keszthelyi Festetics-kastélyhoz. Erről érdekes tudósítást olvashatunk a Sopron c. újság 1886. június 30-i számában. Előbb egy 110 mázsás kőtömböt húzott be a bányából a soproni vasútállomásra hét pár erős ló, majd külön erre a célra Bécsben fabrikált kocsin egy 210 mázsás tömböt. Ám ezt már 17 pár ló vontatta, s a szállítás két álló napig tartott az alig nyolc kilométeres úton. Maga a jármű 40 mázsát nyomott, a lekötést szolgáló lánc öt mázsáján kívül. A gőzmozdony a Déli vasúton vitte le az óriási szállítmányt Nagykanizsáig.

Megvan a számla az ügyletről. 5708 forint 84 krajcárt tesz ki. Festetics Tasziló herceg nagy udvartartást vivő angol felesége részére majdnem kétszeresére növelte a

kastélyt; ennek a „Lófékező” elnevezésű homlokzati szoborcsoporthoz kellett az anyag.

Az alispáni jelentések ennek ellenére egyre csökkenő teljesítményről szólnak. Még a szentmargitbányai Esterházy-féle kőfejtő is, amelyik lényegesen többet és több félét termel, mint a rákosi, megérzi az idők változását.

Az ok ugyanis az alispán szerint az, hogy a cement és a vasbeton elterjedése következtében a drágább követ nem keresik. Legfeljebb néha-néha egy-egy nagyobb épülethez. (Pl. a „Szépművészetek budapesti palotájához” ahogy az alispán írja 1903. évi jelentésében.) Különben 1904-ben a jelentés már megállapítja, hogy a fertőrákosi kőfejtő a püspökség házi kezelésében van. Tehát vége a bécsi bérletnek.

A legöregebb rákosiak úgy emlékeztek, hogy a bányában 50–100 ember kapott munkát. Szívesen dolgoztak itt, nem pusztán azért, mert jól fizették őket, hanem azért is mert a kőfejtő óre naponta vitt nekik bort, kolbászt és kenyeret a lovaskocsiján. Egy szerencsétlenség történt csak ez idő alatt: 1871-ben valaki lezuhant a mélybe és összetörte magát.

A „népek” nemcsak a kőfejtőn belül bányászták a követ, hanem a patak felől is. Például a várfal maradványa mellől a mederig látható szinte függőlegesre formált kőzet tanúskodik erről. A patak mentén pedig az újabb időkben létesült Felső- Közép- és Alsó sziklasor — továbbá a Béke (Cigány) utca — határoló síkját és benne lakásul szolgáló üregeit is a község lakói vájták ki. A kevésbé szakszerű tevékenységnek megvolt a sajnálatos következménye: kétszer is munkásokat temetett be az omlás.

Friedrich Károly soproni moziigazgató Soproni szimfónia c. filmjének néhány centimétere mutatja, amint saroglyán viszik ki a kőfejtő csarnokából az előbbieknél jóval kisebb kőkockákat (1932). Sopron város törvényhatóságában Pinezich István javasolta még 1937. október 11-én hangzott el, hogy szabályozni kellene a termelést, magát a bányát pedig vegye meg a város kulturális, idegenforgalmi célra. Állítólag a püspökség hajlott is az üzletre. Talán a háborús készülődések vitték el a kedvet és a pénzt.

Fertőrákostól északra, a szentmargitbányai (Skt. Margarethen, Burgenland) felszíni fejtés ma már ugyancsak idegenforgalmi látványosság, passiójátékok és szobrász alkotótáborok helye. Zebegényben is bányásztak hasonló követ. Onnan viszont Budapestre szállították.

Gondterhelt alispánok

Sopron jobbágyközségein kívül Rákoson is természetek a Sopronban 1806-tól működő Rupprecht-féle cukorgyár részére cukorrépat, 1845-ben 532 pozsonyi mérő mennyiségben. Ez a kilenc község rangsorában a nyolcadik. Legtöbbet Meggyes szállított: 1270 mérőt. Addig, amíg cukorválság nem tört ki a tengerentúli áru versenye miatt. Arról nem találtam adatokat, hogy a kőhidai cukorgyárral álltak-e szerződésben rákosiak. Az ott folyó termeléssel többek között azért kellett 1879-re felhagyni, mert a gyár földjei 25 évi folytonos művelés miatt kimerültek, s a közeli cukorgyáraktól nem tudtak új földekhez jutni.

A jobbágyvilág hivatalosan 1848-cal szűnt meg az országban, ténylegesen 1853-ban az Úrbéri Nyílt Parancssal, amely a volt jobbágyok tulajdonába adta a földeket, anélkül, hogy ezért ki kellett volna nyitniuk a bugyellárist. Megszűnt a kilenced és tized fizetése, s a robot is. Rákoson ez a változás együtt járt némi tagosítással. A gazdák egyes dűlőkben keverten jobb és gyengébb minőségű földdarabokat kaptak, hogy lehetőség szerint igazságosan osztozhassanak a területen. A szőlők eddig is szinte teljesen a volt jobbágyok kezén voltak. A kijelölt erdők és legelők pedig az ún. közbirtokosság kezelésébe kerültek. A falu határát 1856-ban 3003 katasztrális holdnak vették föl. Nehezen összevethető részletezés szerint ebből 1778-ban és 1847-ben egyaránt 935 hold (1 hold = 1200 négyszögöl) a szántó, 243 (242) a rét (de ez 1000 négyszögöles holdban mérve), 4200 (3400) kapás szőlő (1 kapa 64 négyszögöl), szilvás 25 (33) pozsonyi mérőben, ezúttal mint terület-mértékegységben (1 mérő 600 négyszögöl). Káposzta és egyéb zöldség, illetve gyümölcsös nincs kimutatva.

A mezőgazdasági termés értéke az ország megyéi között az első helyen áll. 55 forint 57 krajcár/katasztrális hold. A nagy gabonatermő Békés megyéé csak 44 forint 9 krajcár, az országos átlag pedig mindössze 30 forint, állapítja meg nem kis büszkeséggel az alispán az 1886. évről szóló jelentésében.

A XIX. század második felében a fő jövedelmi forrás a szarvasmarha-tenyésztés. A nyugati országrészen majdnem minden fajtát kiszorít a szimentáli. Felismerve a szükségességét Sopronban tejszövetkezetet alakítottak. A lótenyésztésről az alispán nem tud sok jót mondani (1886), de még annál is hátrább van a sertéstartás. A legalacsonyabb szinten áll a baromfival való foglalkozás, még Sopront sem tudják ellátni, pedig ott van még a bécsi piac is a maga nagy felvevő képességével. A tanítók körében elterjedt a méhészet, de a lakosság közönye miatt nem tud igazán tért hódítani. A régen virágzó selyemtenyésztés szinte teljesen megszűnt.

Érdekes, hogy már a következő évben változik az értékelés: kedvezőbbnek ítélik meg a méhészetet, amellyel „igen sokan foglalkoznak”, s a baromfitenyésztés is nevezetesnek minősül, „bár a régi szokás szerint űzetik”.

A megyének régen fejlett volt a juhtenyésztése. Az úrbériség megszűntével és a tengerentúli gyapjú megjelenésével azonban hanyatlani kezdett. Az alispáni jelentés szerint inkább csak az uradalmakban maradt meg. Rákoson is.

A győri püspökség továbbra is a legnagyobb földbirtokos maradt. A Fertő víz- és nádterülete, a kopár községi domb a kőfejtővel együtt, a Rákos patak partja, az erdő észak felé Meggyesig és nyugat felé a Tómalom irányában és sok ház a faluban, a kerteket kivéve, továbbra is az uradalom részei. (A Kis- és Nagy-Tómalom és a belőle északra füzérszerűen egymáshoz kötődő halastavak már kívül esnek a falu és a püspöki birtok határán.) Megtartottak 70 hold szántót és réteket a Fertő partján. Ez lett a már említett Virágos-major. Kápolnája tornyán a nevét magyarázó mondás: Ego sum flos campi (Én vagyok a mezők virága). Kialakítottak továbbá a határ északnyugati csücskében egy másik majornyi területet, s Pius névre keresztelték, V. Pius pápára gondolva. Ezt is — más vonatkozásban — szóba hoztam már.

Az uradalom gazdálkodása gyökeresen átalakult. Robotoló jobbágy helyett uradalmi cselédekre volt szükség, akik egész éven át tették a dolgukat az ispán rendelkezései szerint, s kapták ezért a bérüket. 1860-ban tűnnek fel az elsők az anyakönyvekben. A Pius-majorba 12 családot telepítenek, a Virágos-major be kell, hogy érje három család munkájával. Ezek nemcsak azért különültek el a falu lakosaitól, mert magyarok voltak, hanem azért, mert más falvakból kerültek ide. Az uradalom egyszerűen nem

kapott embert a helybéliek közül, kivéve nádvágásra és halászatra. Egyik adatközlőm szerint „megalázónak” tartották a cselédi sorsot.

A természetbeni járandóságok felsorolása révén tudhatjuk meg egy 1877-beli számadásból, hogy a tisztviselőkön kívül kik dolgoztak a rákosi uradalomban. Kertész, vadász, erdőőr, iparosok mint kádár, kerékgyártó, 14 gazdasági cseléd, két birkás, két kocsis. Érdekes, egy uradalmi kereskedő is szerepel a névsorban.

Rákos állatállományáról a XIX. század végéig meglehetősen bizonytalan adataink vannak. Csak példaként: jármos ökör 1778-ban 258 volt, de 1847-ben csak 198, viszont 1850-ben ökör és bika együttesen 270. Maga Horváth Zoltán állapítja meg nagy könyvében, hogy az 1847. évi összeírás számai teljesen megbízhatatlanok. Bemon-dás alapján készültek a kimutatások, mindenki annyit hallgatott el, amennyit csak tudott. Az 1850. évi kimutatás viszont már „ömlesztve” tartalmazza úrbéresek és urasá-gok állatállományát. Az 1857. évi számlálás ívei azonban csak töredékesen maradtak meg.

Később azonban az egyre szervezettebb és pontosabb állami összeírásokban érdekes adatokra bukkanunk.

Fertőrákos állatállománya:

Fajta	1895. évben	1911. évben	1935. évben
Szarvasmarha	812	964	944
Ló	26	49	130
Kecske	22	51	30
Sertés	394	354	940
Juh	1359	553	1

Megtudjuk a részletezésből, hogy 1911-ben még 265 ökröt használt a 312 állat-tulajdonos igavonásra, 1935-ben azonban csak 109-et. Nyilván a gyorsabb lovak álltak be helyettük. Szamár, öszvér nem jellemző. (Traktor még egy sem akadt, az ekék szá-ma 1935-ben 264.) Az összes szarvasmarhából 695 volt szimmentáli az utolsó évben. Ugyanekkor 3640 baromfit számoltak meg. Tyúkféle 3579 kapirgált az udvarokon, de mindössze 5 lúd, 26 kacsa és 30 galamb mutatható ki (vö. az 1619. évi

összeírással!). Továbbá 73 méhcsaládot vettek számba. A megye állatállományához képest Fertőrákos a középmezőnyben található.

1935-ben 6543 gyümölcsfa adott termést a falu lakosainak, mégpedig 615 alma, 714 körte, 4 birs, 6 naspolya, 1029 cseresznye, 46 meggy, 1013 őszibarack, 357 kaj-szi, 874 magvaváló szilva, egyéb szilva 276, ringló 96, dió 500 darab, mogyorófa, illetve bokor 3, mandula 2, gesztenye 13 és szederfa — a selyemhernyó-tenyésztés emlékeként — 896 darab.

1942-ben — az utolsó alispáni jelentés szerint — a gazdák tiltakoztak az ellen, hogy a háborús idők beszolgáltatásának alapját a kataszteri tiszta jövedelem képezze. Ez ugyanis itt, a nyugati határszélen túlságosan magas. Inkább az 50–60 évvel korábbi értékesítési lehetőségeket tükrözi, nem annyira a terméseredményeket. És azok a megye nagyobb felvevő piaca, valamint az osztrákok felé jóval egyszerűbb és könnyebb szállítás következtében jobbak voltak, mint az ország belsejében.

Ugyanakkor panaszkodnak az időjárásra. Már a negyedik év egymás után, amelynek eredményeire csak a gyenge jelző alkalmazható. Ezt annál is inkább megérzi a gazdatársadalom, mert még mindig igen sokan a ládafiában tartják a pénzüket, ahelyett, hogy a maguk és az ország javára forgatnák. A soproni járásban még a szarvasmarha-tenyésztés a legsikeresebb. A munkabérek emelkedése következtében a drágulás is nőtt.

Örvendetes viszont — s ez Fertőrákosra is vonatkozik, ahol néhány éve van már gazdakör —, hogy a Fertőmenti Gazdakörök Szövetsége egyre nagyobb haszonnal dolgozik. Megbízta őket az állam, hogy tagjaik bonyolítsák le kicsiben a határ menti zöldségkivitel. Egyezményt kötöttek Németországgal (akkor már Ausztria a Birodalom része volt), hogy engedjenek a „régiszer szokáshoz híven” bizonyos kontingenst tengelyen vagy gyalog átvinni. Az erre jogosító vásári könyveket a német hatóságok állítják ki. A devizára vonatkozó tanúsítványokat viszont a Szövetség.

1942 folyamán 262 vagonnyi zöldségfélét, nyolc vagon gyümölcsöt, kilenc vagon vöröshagymát és egy vagonnyi élő halat szállítottak ki apránként, 50—50 márkás tételekben, összesen kétmillió pengő értékben. Az átlagárak 1941-hez képest 54 százalékkal emelkedtek. A Szövetség ezen kívül ellátta Sopront és környékét is a szükséges áruval. Ennek hatására a Szövetség anyagi helyzete annyira javult, hogy meg tudta

alapítani a Fertőmenti Gazdakörök Értékesítési Szövetkezetét. A közeli jövőben zöldségszárítót szerelnek fel és helyeznek üzembe a soproni malátagyárban — ígérik —, hogy a szállítás akadozása esetén se menjen tönkre az áru.

Kereskedés feketén-fehéren...

A közel hétezer hold határból a második világháború kezdetén mindössze 1369 katasztrális hold szántóföld jutott a falu lakosainak, az sem jó minőségű. Volt valami földbirtokreform-féle a húszas évek elején, de nem sokat változtatott az arányokon. A püspökség szántója csupán 260 katasztrális hold. Viszont nádasa 1878 katasztrális hold, földadó alá nem eső területe 1324 katasztrális hold, az erdeje pedig 1182 ugyanabban a mértékegységben. Nem valami nagy szőlejük bortermését mindig nehezen tudták eladni.

Az akkori 3371 lakos közül 4 százalék a tíz katasztrális holdon felüli birtokkal rendelkezők aránya, 8,1 százalék az öt katasztrális holdon felüli, 8,0 százalék a három katasztrális holdon felüli, 31,7 százalék az egy katasztrális holdon még éppen felüli birtokos, míg az egy katasztrális holdon aluliakhoz 37,8 százalék tartozik. A föld nélküli mezőgazdasági munkás, cseléd, iparos, kereskedő és egyéb 10,4 százalék. (Így együttvéve száz százalék.) Ebből kiolvasható, hogy a három holdon aluliak aránya kevesen 70 százalék. Sokaknak pedig csak házuk, házrészük vagy csak szerény lakásuk volt a hosszú udvar hátsó szakaszán — munkáért cserébe. Aligha csodálható, hogy a lakosság 90 százaléka a községen kívül keresett magának munkaalkalmat. Sokan a soproni téglá- és textilgyárakban dolgoztak mint napszámosok. Mikor még a mai Burgenland területe Magyarországhoz tartozott, a rákosiak főleg szőlőkapálásra jártak oda. A békekötés után egyre többen mentek Németország távolabbi vidékeire (a határon túlra igyekvők kétharmada). Különösen a 18—30 év közöttiek. Hiába szigorították az átjárás feltételeit, egyes időszakokban 500–600-ra nőtt a Németországban dolgozó rákosiak száma, szemben a soproni gyárakban alkalmazott 70–80-nal.

1929—30-ban a falunak nem volt ott lakó orvosa, állatorvosa. Csak két szülésznő képviselte az egészségügyet. Volt viszont csendőrőrs, vámőrségi őrs, mellékvámhivatal és pénzügyőrség. Iparosok: 6 asztalos, 3 ács, 3 bognár, 4 kovács, 1 lakatos, 3 kőfejtőiparos a püspökség vállalkozásán kívül, 5 kőműves, 1 borbély, 8 cipész, 2 pék, 1 szabó, 1 szikvízgyáros, 3 bércséplő, 2 tejgyűjtő, 3 mészáros. Kereskedők: 5 halász és halkereskedő, 4 állattal, 1 nyersbőrrel, 1 gyümölcssel, 1 pedig zöldséggel kereskedett. 11 vegyeskereskedésben szolgálták ki a vevőt és négyen találtattak a vendéglősök. Ekkoriban két vízimalom működött a faluban és boltja volt a Soproni Általános Fogyasztási Szövetkezetnek.

Mivel az árak hanyatlanak, a vásároló kisiparosoknak csökken a jövedelme. Vevőkörük takarékosabbá vált. Nem egy szegény mesterember kénytelen félretenni szerszámait és a számára szokatlan kaszával, kapával keresni szűkös kenyerét. Az alispán javaslata: csökkentsék a vásárok számát, úgymint túl sok van belőlük. Más baj is van, de erre egyelőre nincs orvosság: veszélyeztetik a kisipart a kereskedelmi utazók, különösen a bécsi és Bécs környéki ruhagyárakból.

1933-ban a megyében az évszaktól függően a férfi napszám 1,40—1 pengő, a nőké 1—0,60 pengő, nyáron a nagyobb. Tavasszal és nyáron gyerekeket is dolgoztattak. 60 fillért kaptak naponta, legalábbis a hivatalos összesítés szerint. A többi kategóriák (sommások és gazdasági cselédek) készpénzen kívül természetbeni juttatásokra is számíthattak. Messze vezetne ezek részletezése. Ugyanekkor a csökkenő búzaár mázsája átlag 10 pengő, az étkezési krumplió 6,50 pengő, a bor literje kicsinyben 60—80 fillér. (Tájékoztató: a pengőt 1926. december 31-én vezették be — a korona után.)

A megcsönkített ország gazdasági nehézségeit tükröző országos inszurgenciában hosszabb-rövidebb ideig részt vettek megyebeli földesurak. A győri püspök 1924 nyarán támogatta kétszer száz fővárosi gyermek üdültetését a rákosi kastélyban, felnőttek kísérettel, közadakozásból összegyűlt ellátással. Csepp a tengerben. 1934-ben külön kiemelik a községben szervezett vöröskeresztes segítőbizottság jó működését. Közvetett elismerése annak, hogy nagy szükség volt rá. Még a következő esztendőben is.

Minden kereskedelem egyik lényeges eleme a jó úthálózat. Hát ez bizony bőven hagyott kívánni valót maga után. A megyében is, Rákos körül is. A javítás érdekében a

főforgalmi törvényhatósági utakat 1929-re államosították. Maradt még elég egyéb kezelésben (vicinális, összekötő, vasúti hozzájáró és községi közdűlő elnevezéssel egyik elhanyagoltabb állapotban, mint a másik). Rákos kiesett a forgalom fő irányából. A valaha erősen frekventált pozsony—varasdi országútra a húszas években már csak annyit fordítanak, amennyi a gödrök betömésére elegendő. (A pozsonyi posta- és kereskedelmi út Sopronon túl a rákosi Fertő-hídnál kezdődött és áthaladt a ma már osztrák Sécen, Fehéregyházán, Feketevároson és Széleskúton, Moson megye határáig.)

Elképzeltük, milyen állapotban leledzett a Sopron és Rákos közötti szakasz. De legalább meg lehetett telefonálni, ha elakadt valaki. Igaz, hogy csak 1928-tól. Az erről az évről szóló jelentésben áll, hogy „ma már” nincs olyan jegyzőség, amely ne lenne bekapcsolva a távbeszélő-hálózatba...

A megye kereskedelme a népszavazás utáni években nagy megpróbáltatásokat állt ki. A fogyasztók anyagi helyzetének romlása, tehát a vásárlóképességük csökkenése, az árukivitel államközi akadályai, a behozatal nehézségei, a szabad forgalmat gátló kormányzati intézkedések nem engedték a kereskedelem felvirágzását. A kereskedők számának növekedése — az iparosokéhoz hasonlóan — egyre erősödő versenyhez vezetett, amit növelt a fogyasztási szövetkezetek szaporodása is. De még ezeknek a kereset csökkenéséhez vezető hatását is túlszárnyalta a csempészet „hihetetlen mérvű elharapódzása”.

A népszavazási terület körül húzódó erdős-dombos határt és a Fertő nádasait nehezen lehetett ellenőrizni. Ez megkönnyítette „azoknak a részben anyagi helyzetük folytán erre indított, részben a könnyű keresetszerzés reményében erre vetemedett elemeknek a működését, amelyek az államkincstár és kereskedelem érdekeinek egyforma megkárosítása árán a csempészkedéssel teremtettek maguknak egzisztenciát.”

Amíg tilos volt az élőállat kivitele, illetve amíg a soproni exportálat-vásárokat nem engedélyezték és amíg az árkülönbségek következtében érdemes volt, addig itt „nagymérvű” állatkiviteli és egyben élelmiszer-kiviteli csempészet folyt. Ebbe sokan jól beletanultak, s később is az osztrák és magyar áruk közötti különbségeket kihasználva, rendszeresen hozták-vitték az éppen aktuális árucikkeket.

Ez a fekete-kereskedelem annál jobban virágzott, minél inkább nehezítették különböző tilalmakkal és magas vámokkal a legális árubehozatalt és -kivitelt. Az alispán

javasolja az ellenőrző közegek számának szaporítását vagy akármit, hiszen az államkincstárnak is óriásiak a veszteségei, előbb a textilcikkek terén, majd 1924-től a cukorral folyó behozatali csempészet révén. Ezért is kellene a legális külkereskedelmet megfelelő szerződésekkel megkönnyíteni. A csempészet azonban már évekkel előbb, még a háború alatt kialakult.

Mollay Károly visszaemlékezése: „Hadiözvegy édesanyám a soproni határban termelt borunkat éveken át csak borcsempészeknek tudta eladni, akik az éj leple alatt, zárt puttonyokban a Dudlesz-erdőn [a Fertőmelléki-dombsor nyugati szomszédján) át csempészték ki a bort Ausztriába: elbeszélésük szerint vezetőjük, aki nem vitt bort, jóval előttük ment, s ha magyar vagy osztrák határőrrel találkozott, hátrafelé fordított égő cigarettával jelezte társainak a veszélyt. Amíg a vezető lekötötte a határőröket, addig társai egérutat nyertek.”

Németh Alajos: „A csempészek is sok fejtörést okoztak a hatóságoknak. A Déli Vasúton [vasúttársaság, vonatai kifelé Bécsújhelyig közlekedtek] egy napon 197 csempészt tartóztattak le. Rengeteg mennyiségű élelmiszer volt náluk. A csempészet letörésére nagyarányú razziákat tartottak, de nem mindig jártak eredménnyel.”

Újságcikk: „Hétszázötven ember, katonák, rendőrök, csendőrök nagy razziát tartottak ma hajnaltól a déli órákig a Dudlesz-erdő, Kelén-patak, Cinfalva környékén, de a nagy köd miatt eredménytelenül.” Máskor viszont eredménnyel. 1919 januárjában szép zsákmányt ejtettek a razziázó hivatalos közegek. Hús, túró, zsír, kolbász, füstölt hús és 40-50 kilogramm vaj került elő.

Németh Alajos maga is, gyerekként, feketén vitt Bécsbe rokonnak élelmiszert: „Egy egész sonkát kötöztek téli ruhám alá testemhez, hogy a határőrök és vámosok éberségét kijátsszák. Gyermekeket úgysem vizsgálják át.” Sikerült.

Károkat okozott a legális élelmiszer-kivitelnek a központ intézkedése. Úgy próbálták a csempészetet visszaszorítani, hogy az egész megyét „határsávba” sorolták, amelyen belül csak nehézkesen — Budapesten székelő hatóságoktól — beszerezhető szállítási igazolványokkal lehetett árut kivinni. Hasonlóan sok megkötöttség akadályozta a kereskedők utazását, amíg nem született egyezmény az osztrák és a magyar kormány között a kisebb határszéli forgalom tárgyában. Azonban ez is körülményesre sikeredett. Végre megoldásként határátlépési igazolványt vezettek be.

Víz, víz!

A Fertő vízisportját mindig a vízszint ingadozásainak kellett alárendelni. Már Széchenyi István vitorlást hozott a tóra, mégpedig Angliából. Később is van adatunk arról, hogy a balfi fürdő vendégei vitorláznak a Fertőn. Az 1850-es években Fertőbozon fürdőegyesület működött. 1855-ben pedig — meglehetősen nagy méretű vitorlással — rendszeres hajójáratot üzemeltettek Fertőboz és a szemben lévő mosoni Illmic (ma Illmitz, Burgenland) között. A víz szintje azonban rohamosan apadni kezdett, s be kellett szüntetni sportot, kompot, idegenforgalmat.

A XIX. század következő nagy nekirugaszkodása Szilvásy Márton, a soproni ügyvéd és országgyűlési képviselő szervező munkáját dicséri. Az 1880-as évekre megint felduzzadt a tó annyira, hogy két-három méteres átlagmélységgel lehetett számolni. 1882-beli híradás már felborult vitorlásról szól. A hírben nem annyira az újdonságról, mint inkább a balesetről volt szó. No és arról, hogy a gazdag Lenck gabonakereskedő akkor próbálta ki a Balatonfüredről frissen hozott hajót. Vagy a hajót, vagy a vitorlázás szabályait nem ismerte eléggé. Pedig szép nevet választott neki: Júlia.

A Fertői Csónakázó Társaság szabályzata 1884-ben jelent meg. A kézzel írt könyvnyomatos kiadvány aprólékos részletességgel tárgyalja a házirendet, a csónakházi lobogók használatát, a nem tisztességes egyének bevezetésének tilalmát. No és természetesen mindazt, ami a vitorlázással összefügg, egészen az egyenruháig, vagy az általában használt szakkifejezésekig. Nem is volt aztán már baleset.

A legjobban felszerelt hajót Rudolfra keresztelték és Polában készült. 900 forintba került, alsó rudas nagyvitorlával, orr- és oldalvitorlával látták el. A társaság tulajdonát képezte. A Medeán kajüt is volt, benne asztal, függöny és a leltár szerint valamilyen kép. Az 500 forintot érő hajót Bécsben gyártották 1884-ben.

A megfelelő vízmélység, a Fiume hajóépítőivel és tengerészeivel kialakult kapcsolatok, az, hogy a Fertőt akkor még nem vágta ketté országhatár, alkalmassá tették a társaságot arra, hogy a monarchiabeli szabályok szerint rendezzen regattát, vagyis

vitórlásversenyt. Az elsőt 1884. július 13-án bonyolították le osztrák és magyar versenyzők között. Az öt hajó közül a Rudolfot ítélték a legjobbnak a Rákos határában lévő Halászkunyhó előtti vízen, bójákkal kijelölt háromszögű pályán. A négy kilométeres távot kétszer kellett megtenniük. A nagyszámú közönség a Soproni Városszépítő Egyesület tóverandájáról izgulta végig a küzdelmet. A verseny után katonazenekar szórakoztatta a hajókázókat és evezősöket.

A tóverandának a terve, építése, sorsa megérdemel néhány sort. 1884-ben Printz Ferenc Sopron városi tanácsnok és Schey Károly városi mérnök kezdeményezték az építést. Kis kilátóval és éjjeli szállásra alkalmas szobákkal rendelkezett a fürdőház. Boór András ácsmester vállalkozott a cölöpökön álló faépítmény kivitelezésére. Az illetékes soproni törvényhatósági bizottság azonban drágállta a számlát, s mikor Boór a figyelmeztetésre túlságosan sokat engedett belőle, gyanút fogtak, hátha valami összejátszás van közte és a megrendelők között. Nem volt, de a mindig tisztakezű Printznek igen rosszul esett a gyanúsítgatás.

A tó megint nem bizonyult állhatatosnak. Vize fogyni kezdett, s rövidesen vissza kellett vonni a hajókat a Halászkunyhó fészereibe, ahol aztán a meddő várakozás éveiben kiszáradtak és széthullottak.

A tó apadásának megállíthatatlannak látszó folyamata elsovasztotta az alighogy megindult fürdőéletet. A város a tóverandát a Halászkunyhó bérlőjére bízta, aztán már nem is törődött sokat vele. Vagy elkorhadt, vagy eladták, mielőtt megemelkedett volna a víz. A vitórlásélet csak az 1920-as években alakult ki megint. Részben a tengerét vesztett ország hajdani haditengerészei, részben a Fertőt újra felfedező fiatalok láttak hozzá a szükséges feltételek kialakításához.

1927–30 között már elkészült néhány vitórlás. Most nem Polában, vagy Bécsben, hanem csak úgy, házilag. A Hany Istók vagy a Hét Sváb a Rákos-patak torkolatánál várta a vitórlázókat, akik Fertőrákostól gyalog és cüllnizve (jellegzetes fertői csónakkal), stánglizva (rudazva) jutottak el a csupasz hajókhöz. Ha vitórlázni akartak, vállon kellett kivinni hozzá a teljes vitórlázatot, a kötélzetet, a horgonyt, hátizsákban élelmet, meleg ruhát, ivóvizet. Kisebb vitórlásokhoz az árbocot és a kormányt is. Megoldás: lezárható csónakházak építése, természetesen cölöpökre, a vízbe. Ezeket télen verték le, áttörve a jeget, és tavasszal láttak hozzá a felépítményhez. A fertőrákosi határban,

a pataktól északra a cserkészek, délre a leventék buzgólkodtak. Az anyagot csónakkal szállították a helyszínre. Még kiselejtezett vasúti kocsit is. Aztán, ha megvoltak az építéssel, vidám versenyeket rendeztek stánglizásból.

A Báthori-cserkészek első cölöpháza 1931-ben készült el. Hamarosan már negyven vitorlásnak jutott kikötő és csónakház. Sőt 1940-ben nemzetközi versenyre került sor. A hat méter hosszú és közel két méter széles, kajütös hajókkal kiválóan lehetett hétvégi túrákat rendezni a tó osztrák partvidékére. A leventék nagy csónakházat építettek és evezősversenyeket rendeztek. Télen pedig mindkét csoport szakmai továbbképzésen vett részt.

1941-ben ismét szervezésbe kezdtek a lelkes Fertő-rajongók: megalakult a Fertői Vitorlázó Egyesület. A versenyeket főleg a rákosi öbölben tartották. A légiháború következtében azonban 1944-től megint megszűnt a víziélet a Fertőn. Amerikai bombázók gyülekeztek a tó felett, légi harcok, légvédelmi ágyúk tüze tették életveszélyessé a kint tartózkodást.

1948—49-ben többen próbálkoztak a víziélet felélesztésével. A régi építmények azonban elkorhadtak, a mólókat benőtte a nád és sás. Aztán pedig a határ lezárása tette lehetetlenné a megújulást.

A nagy változás 1957. július 7-én következett be. A Fertő szerelmesei Garád Róbert önzetlen szervező munkája révén rávették a határőrség, a város és minden más illetékes szervezet vezetőit, hogy Virágos-majortól indulva helyszíni szemlét tartsanak a tavon. Nehezen bár, de mindenki belement abba, hogy a vitorlázók ismét megjelenhessenek a vízen. A nagyüzemek anyagi segítségével megindult a főmóló kútgyűrűinek elhelyezése (kézierővel!), a cölöpverés, a víkendházak, a kisebb mólók építése, a hajók beszerzése, felszerelése, tanfolyamok szervezése. Óriási népszerűséget ért el a soproni MTESZ (Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége) székházában rendezett nagy Fertő-kiállítás az állat- és növényvilág panorámájával. Volt ebben a nosztalgián kívül jó adag tiltakozás is az elnyomott Sopron és környéke részéről a Kádár-rendszer ellen.

Szívós munkával lehetett elérni, hogy egyre többen mehettek ki a tóra, egyre hosszabb ideig maradhattak ott, s egyre nagyobb területen hajókázhattak, fürödhetek. 1959-ben még csak tíz ház állt, s negyven (!) vitorlás horgonyzott a vízen. 1967 után

azonban ugrásszerű fejlődés tanúi lehettek a kimerészkedők. Szükségessé vált új út építése. Ennek kialakítására ismét csak társadalmi összefogással a Rákos-patak kotrásával és a rákosi kőfejtő meddőjének felhasználásával nyílt lehetőség. A spontán fejlődés most már megkövetelte a hatósági szabályozást.

A nyugat-dunántúli üdülőterület regionális rendezési tervét 1967-ben hagyta jóvá a kormány. Ebben állt a következő mondat: „Sopron és a Fertő környéke üdülő- és idegenforgalmi jelentősége miatt, adottságainál fogva külön figyelmet érdemel.” Sopron Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága 1970 októberében tárgyalta a vízitelepről szóló előterjesztést. A rendezés alapjaként a területet Fertőrákostól Sopronhoz csatolták, aztán beépítési tanulmánytervet készítettek. Ezt számos bizottság és tudományos egyesület megvitatta, majd a tanács jóváhagyta. A vitorlástelep és strand terveit a Soproni Tervező Iroda (akkor egyetlen a városban) készítette el. A megvalósítást 1975—1985 közötti időszakra ütemezték. Elkészült a szilárd burkolatú autóút, a transzformátor, a vezetékes vízellátás gerince és az egészségügyi blokk, a főmóló és több leágazása.

A lendület anyagi okok miatt alábbhagyott, de megszületett az üzemeltetésre, a használatra vonatkozó tanácsrendelet. Alapos munkával, meg kell hagyni, hiszen 42 szervtől kaptak észrevételeket, s végül a hetedik változatot fogadták el. A telep területe Sopronhoz elméletben a községet átszelő földszávvval csatlakozott (nem hiszem, hogy valaha is kicövekelték volna). A rendelkezések természetesen a fennálló államrendhez alkalmazkodtak, akár a kint tartózkodást, akár a házépítést nézzük. Magánember nem szerezhette terület-felhasználási jogot (tulajdonjogot szervezet sem), a belépőknek sokáig le kellett adni a személyi igazolványt a patak torkolatánál, távozáskor számozott kis fémlapocska ellenében kapták vissza. Kiskorú egyedül nem járhatott ki, éjszakára senki sem maradhatott kint. A horgászáshoz, a csónakázáshoz természetesen külön engedély kellett, s bóják jelölték a területet, amelyen belül egyáltalán mozogni lehetett.

Akárhogy is, ez már újabb előrelépés volt, hiszen nemcsak vitorlázóegyleti tagok járhattak ki. Persze állandóan ott lebegett a fürdőzők feje fölött a határőrség Damoklesz kardja: „A határőrizet biztonsága megköveteli a korlátozó intézkedéseket [...] Ekkor a határvédelem biztosítása lép előtérbe, a sportolás pedig az intézkedések befe-

jeztéig alárendelt szerepet tölt be.” Ebből az alárendeltségből csak 1989 után szabadult ki a fertői víziélet.

Itt a helye, hogy magassági adatokkal is szolgáljunk. A víztükör átlagos szintje (ma már ismét az Adriától és nem a Balti tengertől számítva) 116,1 méter, a község hivatalosan a 145 méteres szinten van, ez nyilván a központja. A kőfjtő teteje kb. 176 méter. A tó és a falu felső vége között ezek szerint mindössze 60 méter a különbség. Összehasonlításként: a soproni GYSEV-vasútállomás előtt 217 méteres magasságot mértek, ez alig marad el a Szárhalmi erdő gerincétől (ott délebbre a Pinty-tető a legkiemelkedőbb pont a maga 261 méterével.)

1979. április 1-je nevezetes dátuma a Fertő kutatásának. Ekkor kezdte meg rendszeres tudományos munkáját az Észak-Dunántúli Vízügyi igazgatóság Fertői Kutató Állomása. Az ízléses, tájba illő, nádfedelű épület jobb kézről rögtön szembetűnik, mihelyt a faluból ki- és lekanyarodva a víztelepre vezető útra térünk. A terület itt már zavartalan síkság, a végeláthatatlan nádas széle.

A csendes, elmélyült adatgyűjtés és -feldolgozás anyagát a vízitelepen, a nádasban, Fertőbozon és Fertőújlakon működő készülékek is szolgáltatják. Feladatuk a tó és a táj összes lényeges jellemzőjének folyamatos figyelemmel kísérése. A víz összetételét is vizsgálják.

Mérik a légnedvességet, és -hőmérsékletet, a légnyomást, a csapadék mennyiségét és intenzitását, a szél irányát és erősségét, a víz párolgását változó körülmények között, a talaj és a víz hőmérsékletét különböző mélységekben, a vízfelszín és a nádas napsugarakat visszaverő képességét. Talán érdekes lehet, hogy a talaj hőmérsékletének értékeit 2—5—10—20—50—100 centiméter mélyről kapják.

Várható, hogy ezek a rendszeresen érkező és elemzett adatok választ adnak majd azokra a kérdésekre, amelyek régtől fogva foglalkoztatják a tudósokat és laikusokat egyaránt. Elsősorban arra, hogy mi okozza a tó vízállásának még mindig szélsőségesnek tűnő változásait. S ha erre meglesz a magyarázat, hogyan tudják majd biztosítani a lehető legnagyobb állandóságot.

Azt már néhány évi kutatás után is megállapíthatták, hogy a széljárásban a csatornahatás érvényesül a tó hossz tengelyében: a nyílt vízben a legnagyobb az átlag — 3,5 méter/másodperc —, míg a partokon 2,1—3,3 méter/másodperc. Összehasonlítá-

sul közlöm, hogy a Kurucdombon, a Soproni Meteorológiai Állomáson 4,4 méter/másodpercet mutattak ki.

Igaz tehát az az általános megfigyelés, hogy ez a környék eléggé szeles. A legutóbbi megfigyelések szerint a tavon évente legfeljebb öt olyan nap akad, amikor nem lengedez a Zephir. Szolgáljon ez a vitorlások örömére.

Nincs minden rendben a tulajdonjoggal. A vízitelep a vízügyi igazgatóság kezelésében van, s azt csak bérlő az arra hivatott, soproni székhelyű Fürdőüzemeltető és Kereskedelmi Kft.

A fürdővendégeket érdeklő adatok: a tó hőmérséklete évi 110 napig melegszik 20° fölé, tartós hőségben a 29°-ot is megközelítheti. Sok finnyás fürdőző kifogásolja, hogy a vízbe állva vastag iszaprétegbe süllyed a lába. Ez a réteg a 60 centimétert is elérheti. Regeneráló, gyógyító hatása van, mint ahogy a víz minősége is általában és régebben megközelítette az ásványvíz-kategóriát. Nemcsak a közismert Balfon. Sajnos a strand időnkénti túlszűfoltása és a közönség magatartása miatt az utóbbi időben sokat romlott. A hattyúk még fehérek...

Szőlő — nád — hal

Elterjedt nézet a rómaiakkal kapcsolatban, hogy ők telepítették ide az első szőlőtőkét. Egyelőre ott tartunk, hogy magot már találtak a régészek, de rómaiak előtti időkből és Rákostól nyugatra. Hacsak... Bókon Sándor erdőgazdasági nyugdíjas, fertőrákosi lakos a következőket mondja: „Amikor még Lauringer Ernő volt a Soproni Múzeum igazgatója [1944-ben halt meg], jól emlékszem rá, talán 10-12 éves srác lehettem, apám egyszer hazajött és mondta, hogy a 12-es tagból volt véghasználat, előtte van a Mithras-szentély. Egy fát ahogy kidöntöttek és ki is hozták, találtak egy edényt, az edény tele volt római pénzzel. Ezt beszállították a múzeumba. Arra is jól emlékszem, negyedikes voltam, a templomudvaron egy parasztszekér állt meg, a gazdája bejött és Nagy József tanítót kereste. Mondta, hogy érdekes követ talált, majdnem úgy néz ki, mint egy koporsó. Rajta volt a kocsiján. Hát gyerekkoporsó volt. Később megál-

lapították, hogy a római korból való. A rómaiak élelmiszert tettek a halott mellé, aztán egy venyigét is találtak benne, tehát bizonyítva lett az, hogy a szőlőművelés már akkortájt létezett.” Halk megjegyzés: vajon hogyan maradt épen a földben a kerek két-ezeréves vessző?

A folytatásról oklevelek szólnak. Azok a soproniak (nem voltak kevesen), akiknek szőleje volt a rákosi hegyen, a püspök várnagyának évről-évre hegyvámot kellett, hogy fizessenek. Vita ebben azért keletkezett, mert a rákosi mérő négy pinttel nagyobb volt a soproninál, amit a városiak nem voltak hajlandók elfogadni. Nem csekély értékről volt szó. A rákosi várnagyok persze igyekeztek az ő mérőjükkel mérni a bordézmát, a soproniak ebbe viszont nem mentek bele. Pont úgy került az ügy végére, hogy Benedek püspök 1440-ben esküt vett három előkelő és három kevésbé előkelő soproni polgártól, hogy ugye mindig is a kisebb soproni mérővel szedték tőlük a hegyvámot. Ennek volt is alapja, mert még Kálmán püspök mondta ki 1345-ben az embereinek szóló rendeletében, hogy a falu területén fekvő vagy újonnan telepített szőlők után nem szabad nagyobb úrmértékkel beszedni a hegyvámot, mint amilyennel a soproniak fizetik általában a dézsmát.

Az 1587. június 15-én kelt összeírás Rákos kastélyának összes pincéjében 57 boros edényt talált, benne 438 urna (magyarul akó) új- vagy óborral. Ez a különbségtevés természetesen minden pincében ismétlődik és minden kimutatásban. Arról azonban hallgatnak ezek a kimutatások, hogy mi volt a művelés módja, s milyen fajtákat ültettek, sőt ezekből azt sem tudjuk meg, hogy hol. Bizonytalan földrajzi meghatározás, hogy a püspök mint földesúr szívesen vette, ha jobbágjai erdőt irtottak, s ezekre az irtásföldekre szőlőt telepítettek. Ezt jól példázza az 1848. évi választói névjegyzék, amelyben a 116 név mellé 14 esetben került a választói képesség alapjaként „szőlő és irtás”. Márpedig ezek nem terjedhettek messzebbre, mint Rákos évszázadokon keresztül nagyjából azonos határáig, a mezőváros területén kívül pedig ott, ahol a Szárhalmi erdő fái nőttek.

Kücsán József — a Soproni Múzeum néprajzosa — foglalkozott behatóbban a soproni bor minőségi kérdéseivel. Adatait főként adólajstomokból, telekkönyvekből, végrendeletekből vette. Természetszerűleg kevés az, amit munkájából Rákosra vonatkozathatunk. T'schány (Csányi) krónikájában szerepel a falutörténet kapcsán már em-

lített Katzendorfer dűlő. Más helyen az Unter Sauer Brunner Weingarten, a fölötté levő kisebb Wald Sauer Brunner Weingarten és a Creuz Weingarten fordul elő a rákosi Sopronnal való határviillongásaiban. Az első a mezővárostól északra, a többi délre található, a rákosi határon belül.

A szőlőket kézzel művelték. Erről árulkodik a parcellák rendkívüli keskenysége. A szántók azért voltak szélesebbek, mert az eke fordulására is gondolni kellett. A bor minősítése a kereskedelemben történt: a fogyasztók értékelték a Morvaországba, Csehországba vagy Sziléziába szállított italt és jónak minősítették. Bizonyoság erre a XVII. századtól élénk export.

A Helytartótanács érdeklődésére a megye a rákosi borokat a minőség szerinti három osztályból a harmadikba sorolta. (Elsőbe a soproni és a ruszti bort vették.) 1845-ben 2480 csöbör (egy csöbör vagy cseber legalább 42 liter) szőlő termett, ami a városokat nem számítva a középmezőnyben biztosított helyet a mezővárosnak. (Egyébként a rákosi szőlőnek országos híre volt a XIX. században.)

Bármennyire is váratlan a megállapítás: a soproni borvidék hagyományosan fehérbort állított elő. Vörösbor csak a XIX. század során kezd előrenyomulni, s a század végétől uralkodóvá válni. Nem véletlenül.

Mint a viharfelhő az ég alján, megjelenik az alispán 1887. évi jelentésében a szó: filoxéra. 1888-ban már arról kell beszámolni, hogy felütötte a fejét a ruszti és szentmargitbányai szőlőkben. Szénkénegezéssel próbálnak védekezni ellene, s a kivágott tőkék helyére az ellenálló amerikai fajtát telepítik. Egy évtized múlva már rohamos terjedéséről írnak, s arról, hogy nincs hathatós ellenszere. A peronoszpóra ugyancsak károsítja a szőlőket, arra azonban hatással van a permetezés.

1910-ben viszont már ismét élénk borkereskedelemről olvashatunk. Nagy a kivitelt Ausztriába és Németországba, az árak pedig meghaladják az 1892. éveket is, pedig akkor a filoxéra miatt nagyon magasak voltak. A Fertő vidékén az újbor hektoliterje 64—72 Korona. Nagy riválisa az olcsó olasz bor, behozatala ellen kellene tenni valamit — mondogatják. (A korona 1900. január 1-jétől 1926. december 31-ig volt érvényes fizetési eszköz. 1 korona = 100 fillér. 2 korona indulásakor = 1 osztrák értékű forint.)

A szőlő több évszázados gyakorlattal kialakított művelési módját és a minőségi bor előállítását fenyegette a megszűnés veszélye a dolgos gazdák 1946. évi kitelepí-

tése után. Az új telepések az ősrégi hagyományok szerinti szőlőművelőket becsméltek azért, mert szalmával, meg sással kötik meg a szőlőt és nem dróttal, pedig az négy-öt évig elég lenne. Nem volt fogalmuk arról, hogy évente vissza kell vágni a szőlőt.

A szakértőket kétségbeejtő helyzet csak nagyon lassan javult. Végre a 35 régi soproni szőlősgazda megalapította a Haladás Szőlőtermelő Szövetkezetet 1951-ben, s az Állami Gazdasággal együtt sikerrel fejlesztette a borászatot. Az 1961—1980 a soproni szőlészet és borászat aranykora. Ennek sajnálatos vége a téeszék felbomlásával és a kárpótlás okozta hanyatlással következett be. Az egyik tanulmány szerint: „A mai kárt nagyobbra tehetjük, mint az 1946-os kitelepítés utánit.”

Valami mégis elindult a legújabb időkben. Talán-talán megint sikerül feljebb kapaszkodni. Egy adat az 1999. február 16-i helyzetről: Fertőrákos határában 135,5 hektár a megművelt szőlő, az ottani megművelt terület 6,2 százaléka. A soproni borvidék területe viszont 1715 hektár, ez az egész megművelt területnek átlagosan 5,4 százaléka.

No de nemcsak borból él az ember. Vagy igen? Ami a borivást illeti, mivel gyakorlatilag mindenkinek volt saját bora, itták is tisztességgel. Naponta akár három-négy litert, viszont a munkában ezt feldolgozta, kiizzadta a szervezetük. Kevesen váltak alkoholistákká. Megemlékeznek valakiről, aki abba betegedett és halt bele, hogy áttért a borról a pálinkára.

Régen a szőlőkben végzendő munkákhoz kevés szerszámot használtak. Ásó, különféle kapa, kis fejsze és metszőkés kellett ahhoz, hogy a hagyományos művelés különböző fázisait elvégezhessék. Mühl Nándor megfigyelése, hogy a Sopron környékén dolgozó gazdák a Conrád Lajos-féle 1819-ben megjelent könyvben leírtakat követték. Szüret után az első a karók kihúzása és tárolása, aztán a felásás, tavasszal a metszés. Sopronban és környékén különleges módszerként a meghagyott szálvessző végét fél méterre a tőtől földbe dugták. Minden részletre kiterjedő évszázados megfigyelés az alapja ennek az ív-művelésnek, mert az akkor már képződött rügyre vigyázni kellett.

A kis fejszével földbe vert karóhoz az előbb említett szalmával kötötték a vesszőt. Ezt a munkát még kétszer ismételték meg. Nem volt mindegy, hogy a három

szalmaszál hova került. A karó fölé nőtt vessző végét ollóval vágták le. Nyár elején a kártevők ellen hadakoztak. A permetezésnek is megvolt a maga ideje. És az anyaga. Krizanits József a megbízható rézgálicot emlegeti krónikájában (általában két kilogrammot számít egy hektoliter vízre). Ez után már nagyjából végeztek is a munkákkal. A szüretkor sok segítség kellett, hogy ne tartson a fagyokig. Ugyanis aránylag későn — október vége felé — fogtak hozzá.

A környék különlegessége, hogy nem látni a szőlőkben pincét és prэшázat. A lakóházak pincéibe szállították a termést, a szekereken lévő nagy kádakba öntve a vödörbe szedett fűrtöket. A must erjedése, a következő fokozat: a murci, majd az újbor kezelése nemcsak nagy szakértelmet, hanem bizonyos anyagi javakat is kívánt. Szegény ember ugyanabban a pincében tartotta egyéb terményeit is, amelyek rothadása kihatott a bor minőségére.

A bor eladásának igen jellemző módja volt ezen a vidéken: a termelői borok váltott kimérése. A Buschenschank fogalma nem egész évre érvényes jog volt, hanem szüret táján meghatározott időben és egymást váltva gyakorolhatták a termelők. Az ehhez szükséges hosszú asztalokat, padokat egymásnak adogatták, hogy azokat a parasztudvarokon elhelyezve, oda invitálják a szomjas emberek hadát. A kapu fölötti, fenyőágból hengeredő cégér fehér vászoncsíkja jelezte, hogy fehér-, vörös vászoncsíkja pedig, hogy vörösbor kapható odabent. Ujjnyi hosszú szalmakelesztet akasztottak mellé, ha óborral is szolgáltak. (A palackmérésnek palack vagy kulcs volt a jele.) A Kékfrankos, a Zöld Veltelini és a Tramini ma a legfontosabb soproni borszőlőfajta.

A domboldalak aranyló fűrtjei közül lefelé haladva a végtelen nádasokba téved az ember. Igen, ez a második legfontosabb növény ezen a tájon. Alispáni jelentésben (1912) olvasható, hogy Rüll Pál cége másfél évtizeddel korábban telepedett le Eszterházán (ma Fertőd), hogy a fertői nádat stukatúr (mennyezetvakolat megtartására való) nádként, illetve részben tisztított nádként exportálja. „Legújabbán” új termékkel jelentkezett, mégpedig a nádszövettel. Ez a favázás szerkezet a betonépítéshez használható (zsaluzatként, a vasbeton felületen a nád lenyomatával). Mivel más hasonló cég nincs a közelben, feltehetően ez a Fertőszentmiklósi Nádgazdaság mai üzemének elődje, tehát a fertőrákosi nád feldolgozója is.

Mostanság november közepétől március végéig aratnak vágó- és kévekötő-gépeikkel. Egy ilyen kéve 60-62 centiméter kerületű nádnyaláb. Évente két-hárommillió kéve az eredmény. Ma már csak elenyésző mennyiségű stukatúrnádat készítenek, a termékek túlnyomó része megoszlik a jó hőszigetelő tetőfedő nád, díszítőelemként vagy térelválasztónak használt sűrűszövet és a kertészetben is kedvelt nádlemez között.

1929-ben hatalmas tűz pusztított a Fertőn. A magyar rész nádasa Fertőrákos déli végétől a levezető Hanság-csatornáig három napig égett. Vörös volt az égbolt a tó fölött. A nád gyökerei mellől bugyborékoló metángáztól még hetek múlva is fel-fellobbant a tűz. Az évek óta meghagyott nádtövek alapos kiégése haszonnal járt az új sarjadék növekedésére (kisebb területeken máskor is gyújtogattak), de az egész állatvilág számára katasztrófa volt, hiszen elpusztultak a költőhelyek és fészkek.

A nádat azelőtt csak késő ősszel aratták, amikor egyéb mezei munkákon már túl voltak és az első fagytól a nád elvesztette a leveleit. Két módja volt az aratásnak. Amíg a tó vize nem fagyott be, nem tehettek egyebet, csónakról kihajolva a víz alatt vágták le a szájakat, hogy minél hosszabbak legyenek. Ez azzal járhatott, hogy az ember ruhája mellig átázhatott az egész napi munka végére. Reuma gyötörte a vágókat egészen bénulásig. De hát nem mondhattak le a keresetről.

A nádhoz oda kellett férni. A hatalmas nádfelületet kanyargós keskeny csatornák szabdalják kisebb területekre. Ezeken a csatornákon nem lehetett akármilyen csónakkal közlekedni. És visszafelé a sokszor tíz kilométeres úton a 40-42 kéve napi teljesítménnyel annyira megtöltötték a csónakot, hogy evezésre nem lett volna hely. A csatorna keskenysége miatt sem. Az idők folyamán különleges járműveket alakítottak ki a különleges célra. A hat méter hosszú, nehézkes fa alkotmányokat (német szóból: cüllnik) csakis a 3,5 méter vagy annál is hosszabb farúddal (stángli) lehetett „csáklyázni”, mozgatni. A csónak végében álló stánglizó egyszerre kormányoz, löki előre a cüllnit és egyensúlyoz. Megtanulásában évek alatt jutottak odáig, hogy a többiek elismerően csettintettek: a csónak nem áll keresztbe, hanem egyenletesen és egyenesen halad előre, anélkül, hogy cikázna, lökődne a partok között, s ráadásul az emberen nem lát-szik az erőfeszítés.

A nádvágás másik módja a jégen alkalmazható. Erre az alkalomra elővették a tolóvasat, azzal vágják a nádszálakat. A feleség közben „hullámokba” rakta a learatott nádat, naponta ketten 180-200 darab egy méteres kerületű kévét kötöttek össze nádkötéssel. A biztos járás végett mászóvasat erősítettek a csizma alá. A kévét kézi szánkóra rakták és igyekeztek még aznap átadni az átvevőhelyen. A sietség oka a félelem az esetleg betörő hirtelen melegtől, amely megolvasztja a jeget, s elsüllyeszti, tönkreteszi a learatott nádat. A fagy általában két-három hétig tartotta a tó jegét.

Ha a kéve háromszögletes volt, csak egyharmadát tette a kerek méteres kévének. Annyit is ért. Az értéktelen nádat alomként használták az istállókban, sőt elterítették erózió ellen a dombos földeken.

A Fertő partján kialakult községekben nagy hagyománya volt a halászatnak. Rákoson a rákászatnak is. Rákos a mellette folyó pataktól kapta magyar elnevezését. Sok volt benne a rák, vitték is a püspök konyhájára. (Most már maguknak vihetnék, ha nem lenne védett állat.) Az 1457-ben először említett német forma — Kroisbach és számos írásváltozata — ugyancsak innen eredeztethető.

Nem halászhattak akárhol. Aki a kijelölt parcellákon belül gyakorolta, köteles volt péntekenként a bőjti ebédhez két libra (magyarul font = 56 deka) halat beszolgáltatni az uradalomnak, különben azt tett a zsákmánnyal, amit akart. Ezt az 1656. évi előírás módosította. Azon túl évente három mázsa csukát és hét mázsa pontyot követeltek a halásztól. A rákosiak a hal egy részét a soproni piacon adták el. Ezt soproni iratokból már 1490-ből és 1514-ről tudjuk, s fénykép bizonyítja az 1930-as évekből.

A régi halászcsaládok leszármazottjainak nem volt földjük. Főfoglalkozásuk a halászat. Bandákba, kötésekre (újabbán brigádokba) tömörülve űzik. Azok, akiknek van ugyan földjük, de abból nem igen tudnának megélni, a kishalászok. Egyedül halásznak. Vannak továbbá olyanok, akiknek ez csak szórakozás, legfeljebb némi zsebpénz szerzése. Ez a XX. századig vagy talán máig is érvényes.

A két világháború közötti időszak halászatáról közöl adatokat a Soproni Szemle. Főleg az 1924—1937-es évekről. A legnagyobb fogásnak 1927-ben örülhettek. Itt és a környéken el sem tudták adni. Szerencsére az osztrákok minden mennyiséget megvettek. Különleges halszállító gépkocsikon vitték az élő halat Bécsbe éjszakánként, hogy kora reggel már árulhassák a piacokon. Az 1200 mázsa teljes mennyiségből 130

volt a ponty, 200 a compó, 270 a kárász és 140 a csuka. 1924—1927-ben a vízállás aránylag magas volt, Fertőrákosnál 50-60 centiméter. Hanem aztán bekövetkezett az 1928/29-es kemény tél, amikor a tó magyar része teljesen befagyott. A halpusztulást az egész Fertőre vonatkoztatva 40 százalékosra becsülték. Tanulság: a tó sekélysege miatt nem mondható ki semmiféle törvényszerűség sem a halállomány összetételére, sem a mennyiségére. Ma a halakat telepítik, nem mindig sikerrel.

Érdekes módon jutottak télen halakhoz. Amíg a jég nem volt vastagabb tíz centiméternél, fejszével 30-50 centiméteres lyukat vágtak bele, erre botot fektettek. Arra kötve vékony zsinóron úszott a csalétek, egy kis kárász. Így csak ragadozó halakra tehetek szert. A kárászt meleg forrásnál felállított varsa segítségével fogták. Létrát fektettek a jégre, hogy ne szakadjon be, mikor a tele varsát kihúzzák. Az iszapból felbugyborékoló metángáz néha még a vastagabb jeget is megolvasztotta. Ott az oxigént kereső halak tömege gyűlt össze, még ki is ugráltak. Begyűjtésük ünnepnapnak számított a lakosság számára, mert fizetség nélkül lett az övék.

A Fertő sajátossága, hogy a hirtelen támadt szél átfújja a vizet a másik oldalra. A halak nem tudják követni az áramlást, benn maradnak mélyedésekben, pocsológyűlésekben, még a hátuk is kilátszik nagy vergődésükben. Ilyenkor aztán annyi halat lehet fogni, hogy még a disznókat is azzal etetik.

Általában sekély vízben a lefelé fordított kosár formájú nyeles eszköz, a tapogató segít. Kőkorszakinak mondják, mindenesetre régi alkalmazhatóság a kürtő. Fonott, majdnem kerek alaprajzú fal nádból vagy bodzavesszőből, két terelőfallal. A hal beúszik, de kifelé fordulni már nem képes. Használták még a tölcsérszerű darabokból akármeddig növelhető varsa-falat, amelyet — karókhöz kötve — a szél irányára ferdén kellett felállítani. Az élő hal szállítása tartályokban történt, amelyekbe jeget raktak, rá forrásvizet engedtek. A szállítmánynak három-négy napig semmi baja sem lett. A kishalászok hátkosárban vitték a soproni piacra a halat (is). Voltak asszonyok, akik a fejükön egyensúlyozták a 20-30 kilós kosarat. Hogy ne nyomja túlságosan a fejüket, kolbász formájúra tekerték össze a kötényüket, majd csigavonalba hajtogatták, s ezt tették a kosár alá. A fényképen Wilfing Teréz (1875—1946) fertőrákosi asszony fején a kosár. Most éppen szőlővel tele.

Kutyaharapást Pasteurrel

A hatóságok részéről általános panasz, hogy a falusiak nem igen mennek el orvoshoz. Néha meg is lehet érteni. Krizanits, a fertőbozi krónikaíró leírja, mit kínlódott a lábával, s hiába adott ki csomó pénzt kenőcsökre, azok semmit sem használtak. Nem volt olyan egyszerű dolog Rákoson sem elérni a hivatalos orvostudományt, hiszen nem működött a faluban gyógyszertár, s orvos sem lakott itt mindig. Ezért aztán tág tere nyílt a kuruzslásnak nevezett népi gyógymódoknak.

Maár Margit kissé már későn (a kitelepítés után), de azért még elég szép eredménnyel gyűjtötte össze a népi orvoslásra vonatkozó adatokat a Sopron környéki falvakban. Leginkább Brennberg, Bánfalva és Ágfalva németajkú lakossága szolgált sok ismerettel, de azért Rákoson is talált olyan öregasszonyokra, akik nemcsak tapasztalati gyógymódokkal, hanem babonás gyógyeljárásokkal is megismertették a kutatót. Míg az előbbi helyeken nagy szerepet szántak a gyógynövények gyűjtésének, habár már nem annyira eladásra, mint régebben, hanem csak házi használatra, Fertőrákoson a hangsúlyt a konyhakertre helyezték.

Akadtt receptkönyv (nyomtatott, vagy lemásolt) és a népszerű Kneipp-füzetek egynémelyike. A XX. század ötvenes éveinek felnövő nemzedéke már nem sokat tördött a hagyományos gyógymódokkal. A babonás eljárásokban pedig végképp csak az öregek hisznek, ha hisznek. Egy kivételt talált: a csecsemő mellét szopó boszorkány létét fiatalok is el-elfogadják, és védekezésül sertészsírt kennek a kisdedre.

Fertőrákoson egy 71 és egy 83 éves asszony volt hajlandó beszélni. Szerintük különösen a boszorkányok tevékenykedtek a falvakban. Az egyik történet — igaznak kell lennie, hiszen aki az asszonynak elbeszélte, maga élte át — így szól: volt egy nagyon jól tejelő tehenük. Egyszer rétest sütöttek, s nem adtak belőle a házban lakó napszámosnak. Mikor újra az istállóba mentek, már nem tudták megfejni a tehenet, mert szemölcsök nőttek a tőgyén. Mihelyt azonban adtak a rétesből az embernek, a tehen rendbe jött.

Ne feledkezzünk el a „Hexenschuss” kellemetlenségeiről sem. Annak oka ugyancsak boszorkány. Az ő lövése. Egyszerű megoldás a boszorkányok távoltartására az ajtó fölé rajzolt pentagramma (ötágú csillag, boszorkányszög). De csak akkor, ha egy lendülettel készül. Mert ha megszakítják, a közön át belopakodik az ártó (nem tanácsos nevén nevezni).

Nem mindig lehet tudni, hogy valóban a javasolt eljárás segített-e. Egy fertőrákosi asszonynak a gyermeke teljes nyolc hónapig sírt. Azt ajánlották neki, hogy merjen kilenc kútból vizet, és füröszse meg benne a gyereket. Aztán ha az ereszből folyik a víz, azt is öntse hozzá. A gyerekek olyan erős melle lett, mint a cement. Az asszony hozzáfűzte, hogy most nem tudja, a fürösztés segített-e vagy magától is rendbejött a kicsi.

A tapasztalati gyógymódokban a különböző betegségekre különböző anyagokat használnak fel. Liszt, kenyér, tejföl, aludttej és egyéb anyagok a háztartásból kerülnek ki, de több olyasmi is (vizelet, ürülék stb.), aminek alkalmazása előtt jobb meggyógyulni. A megkérdezettek alighanem egybehangzó állítása szerint a bor viszont általánosan használható gyógyszer. Az erdő-mező gyógynövényeinek szerepe ma ismét felértékelődik. Ezek nagy részét tea formájában ajánlják.

Azért a hivatalos orvostudománynak is van becsülete. Az 1900-ról készített alispáni jelentésben bukkanunk rá a következő eseményre: Teigesserné (hibásan F-fel írva) 48 éves rákosi földműves asszonyt november 23-án veszett kutya marta meg a kezén. Elszállították a budapesti Pasteur-intézetbe. Szerencsével járt: nem tört ki rajta a veszettség.

Egy utazó Fertőbozról és a többi községről csak annyit jegyez meg, hogy jelentéktelenek, szegények, s a lakosság piócát gyűjt. Ezt különben még a XX. század közepe táján is megtették a kórház, s egyes orvosok számára. (Aki pedig nem kívánta, hogy vérét szívják a piócák, ám fürdés közben a nádasból rátapadtak a lábára, só hintésével szabadulhatott meg tőlük.) Néprajzi tekintetben a Fertő menti német községek élete nagyjából egyformán zajlott.

Bozon (és talán Fertőrákoson) a XX. század kezdetéig lent és kendert is termesztettek. Kb. két hétig víz alatt áztatták, majd szárazon a kócot kitörték, a rostból télen fonalat fontak és vásznat szőttek. Ebből készítették az ágyneműt, asztalterítőket,

alsó ruhát, sőt férfiak számára a fehér munkaruhát, amely ingből és bő hosszú gatyából állt. Eléje sötétkékre festett kötényt kötöttek. Büszke volt az a háziasszony, aki így tudta fedezni a szükségletét. Azonban idővel a gyárak áraival már nem lehetett versenyezni.

Nagyobb szerephez jutott a két világháború között az iskolán kívüli népművelés mint a kulturális, s ezen keresztül a gazdasági felemelkedés eszköze. Ennek keretében több község arra vállalkozó lakosai tanulták telente a gyékényszövést, többen faragtak, akár székeket is. Van ilyen a Soproni Múzeumban. Az 1925-ben kiadott alispáni jelentés szerint Fertőrákoson eleinte húzódoztak a képzéstől, de az év végére, helyes vezetéssel, belejöttek. Kifogástalan és szépen induló munkáról adhat számot az illetékes tisztviselő.

A ruha mosásához esővizet gyűjtöttek és fahamuval készítettek mosólúgot. Sokszor a drága szappan helyett is maguk állítottak elő szappant nátronlúgból és hulladék zsiradékból, amit használat előtt árnyékban hosszú ideig kellett szárítani. A ruhát tekőben súrolták, a patakban öblítették ki, s az udvaron kifeszített kötélen szárították. A vasaló tokjába majdnem izzásig felmelegített megfelelő formájú vasat raktak, vagy izzó faszénnel töltötték. Kényes dolog volt a megfelelő hőséget elérni.

A burgonya, zöldség, cékla és takarmányrépa számára külön pincét ástak a borpince mellé. A burgonyát és répát tárolták szalmával kibélelt veremben is.

Már aratás idején kezdődött az uborkaszedés. A kicsit ujjnyi hosszúságig befőzésre, savanyúan vagy sósan, a nagyobbakat salátának. Szedni kellett folyamatosan, mert különben a bokor nem termett tovább. Sokszor a gazdasági helyzet olyan rossz volt, hogy a kis uborka két kilóját egy fillérért is alig lehetett eladni. A nagyobbakat pedig feletették a marhával, sertéssel. Az uborkára veszélyes volt az augusztus végi köd, mert megégette a növényt, mire elszáradt.

A tököt azért etették fel a disznókkal, mert kevés táplálóértéke miatt sokat kellett ennie belőle, s így kitágult a bélrendszere az őszi hizlalás idejére. Akkor korpával, burgonyával, kukoricával hizlalták, hogy mielőbb annyi zsírja legyen, amennyi egész évre elég a családnak.

Alig végeztek a csépléssel, a széna, a száraz etetőnád hazatakarítása következett. Aztán a burgonya szedése és a szőlőszüret. Szüret után szedték le az érett ku-

koricát és még a szüret előtt tépték ki a földből az érett babot. Mivel rövidebbek lettek a nappalok, a kukoricahántás sokszor maradt estére. A babfejtést pedig télire hagyták. A kukoricát leginkább néhány meghagyott levelén koszorúba fonták és az eresz alatt, vagy a fészterben akasztották fel, vagy az egyes szárazakat góréban tárolták.

A kútból kötélén vagy rúdon függő vödörrel húzták ki a vizet, ám ha túl mélyen volt, akkor kerék segítségével. Később már öntöttvas pumpás kutakat szereltek föl.

A kemence általában akkora volt, hogy abban egyszerre akár 14 darab 2,5—3 kilós kenyeret lehetett sütni. Az összes lakodalmi, vagy karácsonyi süteményt is. Arra törekedtek, hogy fehér kenyeret egyenek, mert az bizonyos jómódot jelentett, de a gyakorlatban keverniük kellett rozsliszttel. A bozi krónikás unokája — jelenleg bécsi lakos — elgondolkodik azon, hogy régebben sötétebb volt a fehér kenyér is, de nem tudja, az őrlésen, vagy a gabonán múlt-e.

Az élesztő a kenyérsütéshez drága volt, azért ahhoz kovászt használtak. Ez abból állt, hogy a meggyúrt kenyérből egy tálnyit hagytak a következő sütéshez. Nem kellett, hogy minden háztartás tartson kovászt, akik ezt tették, tovább kölcsönözték a szomszéd számára is, aki a teli tálat a gyúrás után visszahozta. Ha a kovász a tálból kiszökött, azt jelezte, hogy a háziasszony nem gyúrta meg a kenyerét eléggé, s annak az íze sem lehetett a legjobb.

Július első napjaiban kezdődött az aratás. Rozzsral kezdték, hogy a kévék kötéséhez elég hosszú szalma álljon rendelkezésre. Mivel akkor általában nagy volt a hőség, sok vizet vittek ki a mezőre. A forrásvíz befont üvegben, vagy cserépkorsóban várt a sorára, utóbbi fogantyúján szopónyílás. Ezt nevezték csöckorsónak. Nedves kendőbe takarták ezeket, hogy minél tovább hűvös maradjon a víz.

A cséplés nagy körültekintést követelt. Régebben húsz kévét raktak és kötöttek a szél ellen keresztbe, hogy az két hétig a learatott földön jól kiszáradjon, majd hazaszekereztek és a pajtában a szérűn cséphadaróval verték ki, kézzel hajtott malmokban tisztították és a kamrában hombárban tárolták. Később, amikor már cséplőgépet használtak, a rozst még egy ideig vagy cséphadaróval ütögették, vagy úgy, hogy a kalászt boronának verték, hogy a magja kihulljon. Ebbe a munkába a kevésbé ügyes gyerekek és az öregek is bekapcsolódhattak. Cséphadarót nem adtak a kezükbe, mert azzal nehéz bánni. A rozsszalmára szüksége volt a gazdának, nem csak kévekötésre,

hanem a szőlőben a vessző felkötésére is. Ezt 40–60 centiméter hosszú és körülbelül 12–15 centiméter átmérőjű kötegekbe kötötték és vágták.

A katolikus egyház iskolában és iskolán kívül

Ahogy a rákosiak hétköznapijai a paraszti életben gyökereztek, úgy határozta meg az ünnepeket az egyház az óvodai neveléstől kezdve az iskolán át a lányok Mária-kongregációjáig, illetve a fiúk Legényegyletéig. A Mária-kongregációt a kedvesnővérek vezették. Ha esküvőt tartottak, akkor a fiú részéről a Legényegylet, a lány részéről a Mária-kongregáció vonult fel zászlóval. Ez utóbbi működött legtovább. 1947-ben érte el a végzet, amikor az apácák rendjét feloszlatták.

A korábbi századokban csak két olyan félig-meddig világinak mondható szervezet működött a faluban, amely a hitélet elmélyítését tűzte ki céljául. Az egyik volt a Katekétikai Társulat, a másik a ferencesek Korda Társulata.

A Katekétikai Társulatot Zichy püspök támogatásával a jezsuiták hozták létre úgy, hogy sorra járták a plébániákat, s mindenütt egy-egy hetes missziót tartottak. Az így megtérített tömegeket aztán beléptették a testületbe. Rákoson Wütt Péter jezsuita járt, s 1758. március 21. és 27. közötti buzgólkodásának eredményeképpen 890-en vétettek föl magukat (az illetékes soproni főesperességben összesen 30 472-en).

A Korda Társulat támogatója Keresztély Ágost bíboros-püspök volt. Magyar és német tagozatát szervezték meg, Rákoson természetesen a német működött. A tagok szőrből készült övet (latinul corda) viseltek, havonta gyűléseken és körmeneteken vettek részt, naponta öt Miatyánkot kellett elmondaniuk. Élükön a soproni ferencesek ünnepi szónoka állt, aki minden év januárjában látogatott el Rákosra (is), ahol tisztújítást tartott és irányelveket adott a lelki életre. Két látogatás között a plébános irányította őket. A két szervezetnek külön zászlaja és külön főünnepje volt, amíg II. József fel nem oszlatta mindkettőt. Fiúk, lányok számára alakult a jezsuiták szervezésében a Keresztény Tanítás Testvérsége. Mohl Adolf azt írja, hogy ez (nyilván a fiúknak) olyasféle volt mint a levante. Kismartonban katonai gyakorlatokat tartottak.

A tisztán katolikus község szellemi élete továbbra is az egyházi évbe volt beágyazva. Ez az Ádvent első napjaival kezdődött. Tanulók, szülők és nagyszülők csizmában hóban és jeges hidegben vonultak reggelente már hatkor a templomba. Kezükben lámpással, amikor még nem volt villany közvilágítás.

A falu egész történetére jellemző, hogy lakosai mélyen vallásosak. Bán János írja a misére járók nagy tömegéről: „A nép szaporodásával a jelen század elején [a XX. századra érti] már tűrhetetlen lett a helyzet, mikor a gyermekek egészen az oltár lépcsőjéig töltötték meg a szentélyt, és szinte a papot is kiszorítani látszottak. Hasonlóképpen a hajóba be nem férő emberek a tornyon kívül úgy gyülekeztek a kapunál, ahogy a méhek csüngnek néha a kaptár bejáratánál”. Később javult a helyzet, mert lett kápolnája az új iskolának, s volt már káplánja a plébánosnak. Így felváltva ketten misézhettek.

Széleskörű előkészületekbe kezdtek a karácsonyi ünnepek előtt. A legtöbb családnál ekkor disznót vágtak, hogy egyben mindjárt meglegyen az egész télirevaló. Aztán, ahogy közeledett az ünnep, nekiláttak egyre-másra süteményeket sütni. A fénypont szentestén az éjféli mise volt. Annak ellenére, hogy a rákosi templomot nem lehetett fűteni, a padok az utolsó helyig megteltek. A mise végén felhangzott a Stille Nacht, Heilige Nacht. Adler, a zenész végül felmászott a toronyba és még egyszer elfújta a dalt mind a négy égtáj felé. Csendben állt a nép a hóban, áhítattal hallgatta, míg az utolsó hang is el nem szállt. Aztán mindenki sietett haza, ahol már várta őket az éjféli lakoma.

A paraszt mégis előbb az istállóba ment, zabot adott a lovainak, a tehéneknek szénát, és meghintette szentelt vízzel az istállót, imádkozva, hogy ezzel megvédje azt szüségétől és veszedelemtől, ahogy a szokás előírta.

Karácsony első napján a mise különösen ünnepélyes volt. A rákosi templomi énekkar, a helyi zeneegyesülettől kísértén, körülölelte az istentiszteletet a már régtől fogva begyakorolt templomi énekekkel. Minden családban a templomlátogatáshoz kapcsolódott az otthoni ünnepi ebéd. A karácsonyfa legtöbbször a mennyezetről függött alá, s kaláccsal, dióval, szaloncukorral (ezt úgy látszik a magyaroktól vették át, mert német forrásomban a német kifejezéshez magyarul fűzik hozzá) és cukorból ké-

szült mesefigurákkal díszítették. Ilyenkor hozzátartozott az ünnephez a rokonok, szomszédok meglátogatása, és karácsonyfájuk megcsodálása.

Újévkor a gyerekek elmentek keresztszüleikhez és szomszédaikhoz, hogy egészséges, áldott új évet kívánjanak nekik. Azok köszönetként némi pénzt nyomtak a markukba. Rákoson is megünnepelték a „bolondos napokon” a farsangot. Amikor húshagyókeddre virradóra elkezdődött a böjt, mély csend borult a falura. Ebben az időszakban az imára szóló harangszóra a gyerekeknek otthon kellett lenniük. A rózsafüvért imádkozták. Ez bizony megerősítő volt a gyerekek számára (sajnálkozik a német adatközlő), mert közben-közben le kellett térdelniük.

Végre eljött zöldcsütörtök napja. Az emberek szentáldozásra mentek a templomba. A szertartást bezáró harangszó után elhallgattak a harangok egészen húsvétvasárnapig. Nagypéntekre a templomba szóló meghívást a srácok fából készített tolös (kerekes) kereplőkkel adták tudtul az egész falunak. (A csapatot vezető kezében valószínű műremek, a többi egyszerűbb kivitelűt használt.) Nagy megtiszteltetés volt ebben részt venni. Ezért nem járt fizetség. Az is kitüntetésnek számított, ha megengedték nekik, hogy óránként felváltva őrizhessék a Szent sírt. Leventék voltak erre kiszemelve.

Húsvét szombatján az egész falu kicsinosította magát. Az ablakokat virágokkal koszorúzták körül. Várták a feltámadási körmenetet, amelyben minden egyes felvult. A húsvéti ünnepeken megint ünnepi ebéd volt. Sokhelyütt vágtak bárányt.

A lányok — a szokás szerint — festett tojást adtak a fiúknak, hogy búcsúkor (Kiritog) számíthassanak rá: táncra kérik fel őket.

Régen a farsangi időszakban kötötték a legtöbb házasságot. Az első világháború után már nem volt ilyen korlát. A házasságkötés szertartása azzal kezdődött, hogy a menet a vőlegény lakásától indulva elment a menyasszonyért, majd együtt a rokonsággal igyekeztek a templomba. A nagy lakomát a vőlegény kiürített és kölcsönasztalokkal, padokkal bebútorozott házában rendezték meg. A férfiú barátai állták a bort és hozták az elmaradhatatlan fonatos kalácsot.

Legnagyobb szórakozásuk a templomszentelés egyházi ünnepéhez, a búcsúhoz igazodott. Ilyenkor alig maradt ház közelebről vagy távolabbról jött vendégek nélkül. Áldozócsütörtök előtti vasárnap volt az előbúcsú, az ünnepen a tulajdonképpeni bú-

csú, és a következő vasárnap az utóbúcsú. Mindig az abban az évben sorozásra érett legények rendezték a multságokat. Ilyenkor a községi vendéglő elé a püspöki erdőből kért hatalmas szálfát állítottak és köréje nagy lombosátrat építettek. A fa törzsét még az erdőben lehántották, csak kis koronát hagytak a végén. Ezt színes szalagokkal díszítették és az előre kiásott gödörbe állították. Régebben üveg bort és kolbászt akasztottak fel rá, de aztán, tartva attól, hogy letörik a vékony törzs, ezeket az kapta, aki elsőként mászott fel és hozott onnan szalagot.

Az evés-ivás színtere a Speier-kocsmá belül és az udvara kívül, valamint a lombosátor. Táncolni azonban csak éjfélig volt illendő az ünnepen. Az utóbúcsún aztán már lehetett akár kivilágos-kivirradtig ropni a táncot. Egyébként a nagy-nagy mulatozásokat nemcsak az egyház nézte rossz szemmel. Az alispáni jelentésekben lépten-nyomon találunk tájékoztatókat korlátozó intézkedésekről ott, ahol esetenként egy-egy lagzi bejelentésekor több napra kértek a hatóságtól engedélyt.

A sok munka közepette viszont a vasárnapi munkaszünetet be kellett tartani. A nagy ünnepekre vonatkozólag talán még inkább. Az 1790-es évek állami rendeletei szigorúan meghagyták, hogy a hat nagy ünnepen, vagyis karácsony, húsvét, pünkösd, úrnapi, gyümölcstó- (március 25.) és kisboldogasszony — vagyis Szűz Mária születése — napján (szeptember 8.) semmilyen üzlet sem tarthatott nyitva. Vasárnaponként is csak az élelmiszerek árusítása volt megengedett, de csak reggel kilencig. Só, gyer-tya és dohány árulását délután négytől engedték meg, s bár nyitva voltak korlátozott ideig a kocsmák, ám a kártyázást tiltották. Kézi munkát sem iparos, sem földműves nem végezhetett, csak különleges esetekben, ha a plébános engedélyezte. Szekér, targonca használata is tilos, még puttyont sem hordhattak vasárnapon. Azért, gondolom, az ebédet csak megfőzte valaki.

Rákos plébániájához időről-időre leányegyház tartozott, a reformáció idején fel-
lépő paphiány miatt. Egyik-másik plébános gyakorolta azt a személyére szóló jogot, hogy Ágfalván és Lépesfalván, illetve Somfalván — amíg az önálló plébániát nem kapott —, végezze a hívek lelki gondozását. Majd egy századig leányegyháza Rákosnak a szomszédos Meggyes, ahol a lakosok egyharmada maradt meg katolikusnak, de saját plébániára nem volt lehetősége. Rákoson külön káplánt neveztek ki ezért, aki minden harmadik vasárnap járt ki misézni. Akkor már megtehették, mert visszaszorították

a protestánsokat. (Korábban be sem engedték volna a katolikus papot.) Meggyes 1850-ben vált egyháziilag önállóvá, s ezzel megszűnt ott a rákosi káplán szerepe.

A katolikus egyház, hogy visszahódítsa a protestánsokhoz csatlakozott híveit, sokirányú akcióba kezdett alig néhány évtizeddel Luther tanainak megjelenése után. Egyik ilyen módszer természetesen a még fogékony gyermeki lélek megnyerése Róma tanai számára. A nagyszombati zsinat 1560-ban evégből elhatározta, hogy minden plébánia mellé iskolát kell szervezni. Ez a döntés Rákosra valószínűleg akkor jutott el, amikor megkapták a vásárjogot, s a mezővárosi ranggal kellett, hogy adjanak valamit magukra e téren is. Az iskolát az 1587-ben megfogalmazott urbárium veszi leltárba. Későbbi jegyzőkönyvben tanúk emlékeznek rá, hogy Draskovich püspök (az ifjabbik ezen a néven) kitelepítette a mészárszéket a plébánia melletti házból, s azt adta át a betűvetésnek. A község kötelességévé tette a házacska fenntartását. Tanítót a község választott ugyan, de az előterjesztő a plébános, a választás megerősítője pedig az uradalom intézője.

Úgy látszik, nem nagyon érték rá az iskolával és tanítójával foglalkozni, mert az 1641. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv olyan épületnek írja le, amelybe beesik az eső és átfúj rajta a szél. Nem valószínű, hogy lelkes művelődés folyt volna benne.

Tíz évvel később viszont már új létesítményt vehetnek számba, amelyhez tanítói lakás is tartozik. No nem kell valami tágas otthonra gondolni. Csak egy szoba és egy hálókamra az egész. Ekkor negyven nebuló biflázta a közelebről meg nem jelölt tananyagot. Most már el lehet mondani, hogy akkoriban a diáknak nem volt aranyélete. Még akkor sem, ha netán jó pedagógus került hozzájuk.

De hát a tanító sem foglalkozhatott elmélyülten a rá bízott csemetékkal. Mint a kevés írástudó egyikének vagy egyetlen írástudónak rengeteg dolga akadt. Fizetsége részben természetbeni, részben készpénz. Természetben kapott tüzelőt, gabonát, szüretkor gyűjthetett mustot, a tanításért előbb pénzt, aztán gyerekenként egy-egy kenyert adtak neki, ha elment érte. Pénzt nyomtak a markába a templom órájának kezeléséért, a miseruha mosásáért, az ostya elkészítéséért. Közben, ha jutott rá ideje, művelhette kertecskéjét. No és természetesen pénz járt neki esküvőkor, temetésre stb. Orgonálásért is kapott valamit. Szerteágazó feladatkör, rengeteg időráfordítással, s ezért cserébe éppen csak annyi, amiből eltengődhetett.

Továbbképzés? Némelyikük nem tudott tisztességesen latinul, mások rejtély, hogyan kerültek a posztjukra, ám bizonyára nem a műveltségük, alkalmasságuk okán. Az irodalomból ismerjük, hogy miféle falusi tanítók működtek szerte az országban. De hogy éppen Rákoson milyenek váltották egymást? Erről nem maradt sok adat. A tanítás tárgya elsősorban a hittan, ez viszont a pap dolga. A tanító magoltatta be a katekizmust a nebulókkal, s tanította meg őket írásra, olvasásra, némi számolásra. Uradalom, püspökség, más nagyok nem szóltak bele.

A nemzet napszámosai a későbbi időkben sem gazdagodhattak meg a pályán, de azért sokat javult a helyzetük. Schranger Keresztélyt dicsérik az uradalom emberei és a falu felnőtt lakossága. 1781-ben, 62 évesen szállt sírba.

Unger Keresztély — Schranger utódja a rákosi katedránál — az első, akinek a végzettsége a kor színvonalán állott. Vagyis a Mária Terézia-féle Ratio Educationis szerint tanulta mesterségét a soproni normálfőiskolában, feletteseinek évenként készítette jelentéseit (másodpéldányban 1806-tól a plébánia levéltárában), s megbecsült tagja volt a mezőváros társadalmának.

A diákok javarésze nem tanult tovább, tudását otthon hasznosította. A századok folyamán csak egy rákosi neve olvasható a Sopron és környékéről külföldi egyetemekre távozottak névsorában. Johann Baran 1795-ben a bécsi egyetem hallgatója. Némi számolgatással valószínűsíthető, hogy ebben része lehetett Unger nevelő munkájának. (1782-től dolgozott a rákosi iskolában, előtte Balfon tanított.)

Az öreg iskolamester 1818-ban a Helytartótanács felszólítására lemondott. 53 évi szolgálat után küldték el, valami csekély ellátást biztosítva számára. Azért nem többet, mert nincs miből, különben is elég vagyont szerzett. Igazán? Vagy csak szűkmarkúságból határoztak így? A vén ember a községben húzta meg magát, de már öt év múlva meghalt.

És a gyerekek?

Annyit most már megtudunk a gyerekekről is, hogy például 1807—1808-ban 128 fiú és 102 lány járhatott volna kora felől iskolába, de csak 40, illetve 22 ment oda be, közülük is 18 sokat mulasztó és hanyag. Akkor még nem volt általános tankötelezettség, ezt tegyük hozzá. Valamint azt se hallgassuk el, hogy a szorgalmatosak is legfeljebb a szorosán vett téli hónapokban maradhattak távol szüleik gazdaságából.

Unger utóda Reisinger József 1811 óta segédtanítóként már Rákoson működött. Plébános és mezőváros egy emberként választotta meg tanítóvá. Akkor nősült meg, s 1821-től kezdve számos gyermeke született. Az 1829. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv nyugodt természetét emeli ki, továbbá jó hírnevét és erkölcsi értékeit veszi számba. Jól látja el kántori teendőit, hangszerekhez ért és végre: „az ifjúság tanításában és nevelésében nagy buzgóságot tanúsít”. Sokáig tanított, túl soká. A végén már kicsúfolták, mert nagyot hallott, ám előjárói elnézték neki gyengességét. 1861-ben, aktív szolgálatban érte utol a halál.

Beadványa az 1849/50-es tanévről megérdemli a részletezést. A tanítás Szent Mihálytól (szeptember 29.) Szent Györgyig (április 24.) tartott olyan napi beosztásban, hogy reggel 8—10-ig és délután 1—3-ig vannak bezárva a gyerekek az egyetlen tanterembe. Négy osztályba sorolták őket, de egyszerre csak egy osztállyal tud foglalkozni a mester, a többi addig önálló feladatokat kap. Összesen heti 18 órából (szombaton is tanítás, de kedden csak délelőtt, csütörtökön és vasárnap pedig szünnap). négy óra a hittan, hat óra az írás, négy óra olvasás, helyesírás és nyelvtan, két és fél óra szám-tan, fél óra földrajz, s egy óra ének.

Az 1840-es években megszervezték a vasárnapi iskolát, sőt 1852-től kötelezővé is tették a 12—16 évesek számára. A fiúkat vasárnap délelőtt okította a kántor az egyetlen tanteremben, délután a segédtanító került sorra a lányokkal ugyanott.

Segédtanító... Annyira elhalmozták munkával a tanítót — hiszen kántor is, sekrestyés, valamint harangozó és jegyző —, hogy kénytelenségből (megengedték neki) saját pénzén segéderőt alkalmazott. Sokat nem nyert vele, mert a tanítást mégiscsak neki kellett vezetnie, s még ellenőrizhette is a másikat. Már 1730-ban van nyoma ennek a megoldásnak.

Hiába jelent meg a Ratio Educationis második kiadása (1806), erre éppúgy érvényes az az általános tanulság, hogy a rendelet annyit ér, amennyit megvalósítanak be-

lőle. A megyei ranglétra legalsó fokán álló községi előjáróság sokáig nem tudott a lényegen változtatni: több tanterem kellett volna, nagyobb fizetés, no és eleve jobban képzett nevelők. Arról nem is beszélve, hogy a nebulók padba kényszerítése nemcsak azért volt nehéz feladat, mert az mindig is nehéz, hanem azért is (jeleztük már), mert gazdasági okok miatt a szülők nem szívesen mondtak le gyermekeik otthoni munkájáról a ködös cél, a nagyobb műveltség megszerzésének reményében. Tavasszal, nyáron és az őszi betakarításkor ezer dolog várt a gyerekekre otthon.

Katolikus tanítóképzőt — kétéves tanmenettel — az 1860-as években hoztak létre Győrött. Attól kezdve pályázatással töltötték be a megüresedett helyeket. A hirdetmények az egyházmegyei körlevelekben jelentek meg. Kiderül belőlük, hogy például a rákosi tanító hányféle címen kapott járandóságot, fizetést. Az talán kevésbé vált nyilvánvalóvá az olvasó számára, hogy milyen körülmények közé kerül, ha elfogadja az állást. Az egyetlen tanterembe ugyanis kereken 250 „iskolaidős” gyereket kellett volna bezsúfolni, s bár csak a fele járt be, azok is csupán a téli hónapokban, eredményes tanításról szó sem lehetett. Ezt végre belátták a felelősök, s 1858-ban elhatározták, hogy valamit tenni fognak. Előbb visszafogottan mindössze a terem kettéosztásában egyeztek meg, aztán mégis inkább egy új tanterem építését tartották kívánatosnak, végül új iskola felhúzása ment határozatba. Ebből sem lett már semmi, amíg a kiegyezés után be nem vezették az általános tankötelezettséget.

Még a rákosi iskolaszék megalakulása előtt felépítették az új iskolát. Egy tanterme volt még csak, de a két tanítónak már több ideje jutott a tanításra, mert önálló jegyző került a faluba. A kántortanító fizetését is szabályozták. Lakás, 280 forint készpénz, 345 forint értékű természetbeni juttatás, a földekből pedig 120 forint járandóság alkotja. Igaz, hogy a segédtanító élelmezését, lakását és annak fűtését a kántortanító állta, de azért a község is adott 120 forintot hozzá.

A tanfelügyelők igyekeztek letörni a szülők ellenállását, s rákényszeríteni őket, hogy küldjék iskolába csemetéiket, de hát ez bizony változatlanul igen nehezen ment. 1885-ben például 52 711 napot mulasztottak a rákosi gyerekek. A szegény és a művelődésért csak igen meggondoltan áldozó község szerencséjére akadt alapítvány, amely sokat segített az iskolaügyön.

Hohenegger Lőrinc 1814 és 1825 között volt plébánosa a falunak. Innen Győrré került. Kanonoknak nevezték ki, és a győri káptalan tagjaként halt meg 1842-ben. Végrendeletében kifejezett akarata szerint a templom mellé temették. A falba illesztve látható ma is a síremléke.

Vagyonának nagyobbik részét húga kapta meg, aki magát szerényen meghúzva élt még vagy három évtizedig a kamatokból Sopron városában. Amikor 1875. február 12-én bekövetkezett halála után felbontották végrendeletét, kiderült: bátyjával anakidején abban állapodtak meg, hogy a vagyon nagy része — alapítványként a mindenkori plébános kezelésében — a rákosi gyerekek hasznára váljon. Évente két tehetséges gyerek középiskolai tanulmányaira száz-száz forintot, két iparostanonc pedig ötven-ötven forintot kapjon.

A vagyonkezelő plébános az egész összeget kölcsönadta a községnek azzal, hogy évente magas, hat százalék kamatot fizessenek érte. Ez a szerencsétlen ügylet sehogy sem vált be. A falu hol fizetett, hol hozzácsapta a kamatot a tőkéhez, amely 1882-re tizenkétezer forintra nőtt, s ma már azt sem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy a pénzt valójában mire is használták fel.

Nagyon valószínű, hogy mindennapi kiadásokra, mivel adósságokba verte magát a vezetőség, a falubeliek viszont nem erőltették az adófizetést, s így sohasem volt elég a fedezet. Ha végiglapozzuk az alispáni jelentéseket, amióta egyáltalán voltak és ameddig csak megjelentek, sorra-rendre az egész járás területén Rákos háztartásában a legmagasabb összegű a hiány.

Az arra érdemes hat középiskolásnak és legalább két tucat tanoncnak fizettek ugyan, de csak komoly vizsgálat után. Egyúttal azonban, mivel a püspök nem vállalta, a segédtanító fizetését is az alapítványból fedezték.

Érdekes felsorolni, miféle iparosok tanoncai kaptak segítyt: Volt közöttük cipész, kovács, bádogos, kőműves és pék. Sokféle, igaz, hogy a közel két tucat név 1878-tól 1921-ig szétszórtan található a feljegyzésekben. Ezek a tanoncok visszakerültek Rákosra. Mint ahogy visszakerült a Reisinger-tanítódinasztia Győrben tanult tagja is.

Jutott azért az alapítványból az iskola építésére és berendezésére éppúgy, mint szegény gyerekek ruhával, cipővel, tankönyvvel való ellátására. Két-három gyerek szinte állandóan helyet foglalhatott a plébános asztalánál. Ugyancsak az alapítvány

terhére. Mire a község vezetősége visszafizette a kölcsönkapott tőkét, az kamatostul elúszott a húszas évek nagy pénzromlásában.

1882-ben, a meghalt Reisinger kántortanító helyére, a sopronbánfalvi származású Rosner Henriket választották meg. A következő évben a segédtanítói poszton is változás állott be: a község orvosának fia került oda.

Az új iskola második tantermét 1886-ban építették meg. Most már két segédtanító működött. Kellott is, hiszen 1898-ban 382 iskolaköteles korú gyerek szaladgált a templomtéren. Kötelezték Rákost, hogy még két tantermet építsen. Az eladósodott község segítségért fordult a földesúrhoz, de Zalka püspök csak a sajátjából adott valamit, az uradalmat nem terhelte meg. Forduljanak az államhoz — volt a véleménye.

Ha az ember az akkori sajtót olvassa, nem csodálkozik a zord válaszon. Az egyházak és a szabadelvű kormányok éles harcot vívtak egymással. Elég talán a polgári házasságra, vagy az állami anyakönyvezés bevezetésére gondolni. Ezek a viták aztán olyan fogalmazásban jelentek meg a lapokban pro és kontra, hogy azokhoz képest a mai pártharcok sértései szalonok halk finomkodásának minősíthetők.

1899-ben emeletráépítéssel növelték meg eggyel a tantermek számát. Első ízben választottak tanítónőt, aki aztán hűségesen kitartott állásában. 1906-ra már 552 gyereket kellett volna beültetni az iskolába. Az ezért szükségessé vált negyedik tanterem megépítésével lett nagyjából teljes a templom főbejáratával szembeni épület (a még megmaradt hiányosságok pótlására 1927-ben került sor). Az első világháború végén az egyházközség óvodát létesített. Mollay Matild óvónőre bízta gyerekeiket az asszonyok, akik a bevonult helyett is dolgoztak a földeken.

Mentes Domonkos, az új plébános, a háború utáni nehéz viszonyok között fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy javítsa a tanítás-nevelés esélyeit a községben. 1922-ben tervet készítettett új iskola, benne óvoda és lakás felépítésére. Erre azonban akkor még nem volt mód. Az egyre vadabbul száguldó infláció miatt a megvalósításra csak 1926-ban, a pengő bevezetése után kerülhetett sor. Akkor sem minden nehézség nélkül.

Klebelsberg miniszter nemcsak helyeselte az elképzelést, de anyagilag is támogatta. A költségvetés azonban vállalhatatlanul magasra sikeredett. Új tervező lefaragó munkájára volt szükség, hogy végre (még így is bankkölcsön hozzáadásával) 1929

nyarán a soproni Boór-cég nekiláthatott a kivitelezésnek. Egy év múlva készen állt az épület. A püspökség most már nem volt szűkmarkú: kertészetéből 670 négyszögölnyi telket hasított ki. Sőt még azt is megengedte, hogy a kastéllyal szemben lévő díszkeretet úttal vágják át, megteremtve ezzel nemcsak a rövidebb eljutást az iskolába, hanem a község terjeszkedését a tó felé, vagyis Kistrákos kiépülését. A kölcsön törlesztését pedig a megye vállalta magára.

Az eredményre büszkék lehettek, s büszkék is voltak a rákosiak. A modern berendezésű, díszes épületben apácák, az Isteni Megváltó Leányai (népiesen: szürkék), tanították a lányokat (1941-től, a tankötelezettség meghosszabításától kezdve a VII. és VIII. osztályba járókat is), illetve foglalkoztak a kicsinyekkel. Ketten tanítónőként, egy óvónőként. 1930-tól kezdve rajtuk kívül már öt tanítónak jutott állás a községben.

A trianoni béke rendelkezései alapján figyelembe kellett venni azt, hogy Fertőrákos lakossága túlnyomóan németajkú. Ezért az iskolában a magyar csak tantárgy volt. 1935-ig még délelőtt és délután is tanítottak, attól kezdve azonban csak nyolctól egy óráig. Újabb bizonyág amellet, hogy a falu társadalma nem akart elszakadni a magyar nyelvtől, hogy a szülők döntésére 1938-ban, az Anschluss évében kétnyelvű lett az iskola, tehát bizonyos tantárgyakat magyarul tanítottak. A Német Birodalom nyomására azonban ismét vissza kellett térni arra, hogy a magyar csak egy legyen a tantárgyak között (heti hat órában). Azonban létrehozta nem sokkal előbb — külön erre a célra bérelt szobában — egy magyar osztályt, ennek költségeit és a tanító fizetését az állam vállalta magára. 1943-ban Fuchs János lett az iskola igazgatója, s maradt az államosításig. A faluból a két háború között 2-4 diák járt be a város középiskoláiba.

Felnőttek számára a plébános minden magasabb rendű tudás magyarázója, terjesztője. A színhely a templom, időpont a vasárnapi szentmise prédikációja. A nagy vallásosság ellenére kevesen vállalkoztak a gyerekek közül a papi hivatásra. Apácának talán több jelentkezett, de róluk, mivel nevüket nem volt illendő emlegetni, kevesebb az adat.

A jámbor nép közt csak hírmondónak akadt néha evangélikus, állapítják meg az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Persze nem is igen engedtek be oda olyanokat, akik terjeszteni akarták a reformációt.

A tanítókra egyre nagyobb szerep hárult a társadalom megmozgatásában. Külön rovatot kapott az alispáni jelentésekben az iskolán kívüli népnevelés. A rákosi egyházi iskola lévén elsősorban vallásos természetű mozgalmak irányításában vettek részt. A Julián egyesülettől kapott 2000 könyvből népkönyvtárat létesítettek, olvasókört alapítottak és vezettek. A mindenkori tanítás eredményét az analfabéták számának csökkenésében, illetve a továbbtanulók számának növekedésében lehet tapasztalni. Régen sem volt rossz a helyzet. Újabb adatok: az 1990. évi népszámlálás szerint az 523 aktív kereső férfi közül 40 fejezett be felsőfokú iskolát. Ugyanez a nőknél 380-ból 26. Akkor az aktív keresők közül 15 férfi és 9 nő volt munka nélkül. Gyakorlatilag nem volt analfabéta. Ez pedig bizonyára a tanítók érdeme is.

Zene, zene, zene

A zene régtől fogva jelen van Rákos életében.

Rákoson meghatározó szerepet töltek be a körmenetek. A XVII. században áldozócsütörtökön reggel ötkor (később hatkor) indultak a soproniak a rákosi búcsúra. Pünkösdhétfőn viszont a rákosiak vonultak a Szentlélek-templom búcsújára (azért csak oda, mert 1606—1674. között nem maradt meg több templom a katolikusoknak plébánia számára). Kevés az adat ezekről, de Bárdos Kornél zenetörténész annyit azért talált, hogy már 1654-ben a rákosi körmenethez is kérik a harangozást a Szent Mihály-templomban, mert az közös az evangélikusokkal. A polgármester azonban nem tehet semmit, mert a megegyezés csak temetésekre vonatkozik.

A soproni katolikusok akkor nagyon nyomorultul voltak, sem tanító, sem kántor, sem énekkar, legfeljebb néha a toronyzenészek, akik mindkét felekezetnek egyaránt hajlandók voltak muzsikálni. Talán inkább tudtak zenét szolgáltatni a Rákosról jöttek. A következő században mindenesetre.

A rákosi templomban 1641-ben a püspöki vizitáció alkalmából fából készült kórust jegyeznek föl. Ezt az 1696-beli jegyzőkönyvben kőépítmény váltja föl, pozitív orgonával. A csak egyszerűen Pálnak nevezett kántor már 55 éves és orgonálásáért két mérő gabonát kap évente. Az orgonáról valamivel többel az 1713-as ellenőrzés szolgál. Eszerint hatregiszteres. Akkor már nyolc éve a 42 éves Klumstein János a kántor, ugyanannyi bérért mint előbb említett elődje. Írás nem szól arról, mikor cseréltek hangszert, de 1777-ben már tízregiszteres.

Az orgona játszóasztalán ma is megvan az a zománctábla, amelynek felirata: „Joh. Jos. Wiess Wien 1784.” Wiess ugyanakkor javította a soproni Szentlélek-templom orgonáját is. A rákosit 1807-ben is tízregiszteresként leltározzák. nyolc van a manuálban, kettő a pedálban. Kisebb javítások szükségesek 1810-ben és két év múlva. Viszont 1829-ben már alaposabb beavatkozásra szorul.

És ma, Bókon szerint: „Olyan hangja van és olyan áttételezése, ha az ember megnézi az orgonának a belsejét, csodálkozik, hogy két évszázaddal ezelőtt ilyen szerkezeteket kitaláltak. A legutóbbi felújítás is igen jól sikerült.” Két soproni fiatalember dicsérhető érte, a faluban telepedtek le mint orgonaépítők (Néhai Szarka Árpád festőművész György nevű fia az egyik.). Sorra hozzák helyre más falvak régi hangszereit is.

A kastély kápolnáját Zichy püspök látta el orgonával 1744-ben. Erről további feljegyzés nincs, csak annyi, hogy négyszáz forintba került.

A templom búcsúja Szent Miklós tiszteletére 1777-től december 6-án volt, a felszentelésé viszont áldozócsütörtök. Ebben az évben Zichy püspök Hefele Menyhérttel, a híres építésszel, renováltatta a templomot, és újra szentelte Urunk mennybemenetele és Szent Miklós tiszteletére. Igaz, hogy ez szeptember elsején történt, a hagyományos körmenet időpontja viszont a korábbi századba nyúlik vissza.

Groll Adolf püspök 1736. október 16-án rendeletet fogalmazott Rákoson a soproni tanácsnak. Ebben kötelezi őket, hogy ne csak a Szent Mihály-templom zenészeinek, hanem a rákosi zenekarnak, iskolamesternek és templomszolgáknak is a nekik hat év óta nem folyósított járandóságokat a pünkösdhétfőn a Szentlélek-templomban tartott két vesperás és ünnepi mise kíséretéért fizessék ki. Ez a tanácsban felolvasott írás szerint együttvéve négy forintot tett ki. Valószínűleg nem visszamenőleg. Ezen a

napon a Szent Mihály-templom karnagya a várostól felvett kilenc forintból négyet a rákosiak megvendégelésére költött.

A zenészek fizetését Sopronban, illetve Győrött és Szombathelyen a Széchenyi püspök által 1684-ben tett alapítvány kamataiból fedezték. Az itt-ott meglévő elszámolásokról kiderül, hogy a kántoron és segédjén kívül nincsenek státusban lévő énekesek és zenészek, csak olyan közreműködők, akik ezért valami csekély ellenszolgáltatást kapnak. Kalóriapénzt, mondanánk ma.

1757-ben a soproni zenészek muzsikáltak kint Rákoson, a kastély kápolnájában a Szentháromság vasárnapján celebrált misén és a litánián, nemkülönben az ebéd alatt. Más ünnepélyes alkalommal szintén megjelentek a püspöknél, ha például vendégeket várt. Adat szól arról, hogy 1771-ben kifizették a „szokásos” járandóságot a Rákosra vonuló áldozócsütörtöki körmenetben részt vállaló zászlóvivőknek, a zenekar dobvivői részére, nemkülönben a Szent Mihály-templom sekrestyéjének.

A káptalan beiktatási ünnepélyén (1782) Rákoson tartották az ebédet — a Szent Mihály-templom zenekarának és a soproni toronyzenészeknek asztali muzsikájával, amiért természetesen fizetség járt. A rákosiak saját zenekaráról 1777-ben esik szó az egyházlátogatási jegyzőkönyvben. Schragner Keresztély tanítót dicsérik, mert nemcsak orgonálni tud, de egyéb hangszerekhez is ért. Ezt egyébként el is várják tőle. Az ez évi vizitációs válaszokban Harrer Nepomuk János plébános jelzi: „Vasárnaponként az istentiszteletet lehetőség szerint a kórus énekével és a hangszerek, azaz a hegedűk és az orgona kíséretével, a tanító vezetésével tartjuk.” Később már egyértelművé válik, hogy vasárnapokon általában az a szokás, hogy csak a hívők énekelnek, viszont ünnepeken kórus és zenekar emeli a szertartás fényét.

Vilt József győri megyéspüspök Rákoson halt meg 1813. október 5-én. Temetési szertartása bizonyára nem nélkülözte a zenét. Az 1829. évi püspöki vizitáció részletesen szól a körmenetekről. Ekkor már nincs akadálya annak, hogy énekesek és zenészek is emeljék ezek fényét. Litánián és menet közben.

Bokont idézem: „Aztán ott a zeneegylet. Fúvósokból állt. Egészen a kitelepítésig. Volt egy család, a Schuster nevezetű, annak három gyermeke volt benn a zenekarban. És a karmesterük az akkori kántortanító, Fuchs János. A családja itt él ma is. Ezek a fúvósok a kottát nem ismerték. De a karmester harmóniumon eljátszotta nekik,

aztán már ment. Például Beethoven Esz-dur miséjét adták elő sátoros ünnepeken. Nem csak hétköznapi zenét játszottak. Hanem egyházi zenét is. Hetente kétszer tartottak próbát. Aztán mentek vidékre, jobbra-balra, Bécsújhelyen és Bécsben is voltak és hát bizony aranyérmeket hoztak haza.” (A címtárak szerinti zenei háttér a faluban: Fuchs János vezette a Fertőrákosi Férfidalegyületet, Schuster József a Fertőrákosi Iparosok Zenekarát, Payer Mátyás a Fertőrákosi Templomi Zenekart.)

Többször idézett adatszolgáltatóm, Bókon Sándor a templom orgonistája hosszú évtizedek óta. „Most azzal foglalkozom én — mondja —, hogy a régi szép német egyházi dalokat felvettem magnóra és le akarom kottázni őket, mert ha a régi öregek elmennek, a fiatalságot már abszolúte nem fogja érdekelni. Olyan gyönyörű énekek vannak! Itten a Liederkranzot használták. Kint Meggyesen is ezt használták, tulajdonképpen az egész ének a magyar pentatonra volt felépítve. Behozták az úgynevezett Gotteslobot. [A soproni Szentlélek-templomban, a német miséken, ma is ebből énekelnek.] Vagy húsz évvel ezelőtt ők is megszüntették a Liederkranzot és ezeket az ősrégi énekeket átírták. Egészen más hangnemben. Hogy miért, fogalmam sincs. Más az ütem benne és most ezt használják, Meggyesen és egész Németországban. Mint ahogy nálunk is. 38-ban átdolgozták a régi szép magyar énekeket. Azelőtt volt a Zsaskovszky, volt Az égi lant, a Harmonia De Sacra, abból csinálták a Szent vagy Uramat [Harmath Artúr hangszerelése]. Jól van, rendben van modernizálni kell a dolgokat, de azért az ősforráshoz nem szabad hozzányúlni. Itt is tulajdonképpen sok minden régi éneket kihagytak, újat tettek bele, más hangnemben és egészen megváltoztatták. Győrött jártam, és láttam. Halmos László is benne volt ebben az előkészítő bizottságban és Fuchs úr [a rákosi tanító] is fellépett ellene, de hát ugye sok lúd disznót győz.” (Legújabbban az Éneklő Egyház c. gyűjteményt vezették be, de nem olyan sikeres, mivel nehezen énekelhető laikusok számára.)

Országszerte az ezerkilencszáz-harmincas években kezdtek felfigyelni arra, hol lehetne szabadtéri színházi előadásokkal növelni idegenforgalmi helyek vonzerejét, illetve bevételt biztosítani a nehezen vergődő vidéki színháznak. Gondoljunk csak Szegedre és Hont Ferencre. Hont Sopronban is járt, de a tervezetésnél tovább nem mehetett. Színtársulat Sopronban színhelyként csak sportpályához jutott, ahol sorozatban játszottak operetteket, sok hibával, hiányossággal, ám igen nagy sikerrel.

A német kultúrára fogékony soproniak vigyázó szemüket elég korán Salzburgra vetették, s a józanabb hangokat elnyomva Ünnepi Játékok szervezésébe kezdtek. Élen járt Kóh Ferenc, jó hangú bariton és eredményes szőlősgazda, korábban bizonyos sarzsit elért katona a műszakiaknál. A Teremtés c. Haydn-oratórium Városháza előtti rádiós közvetítése és néhány műkedvelő operaelőadás után, amelyeknek nagyobb volt a füstje, mint a lángja, felfedezte magának a fertőrákosi kőfejtőt.

Ebben a sziklacsarnokban már Dohnányi is elképzelte az ideális helyszínt magyar szabadtéri játékok rendezésére, de csak mint látogató, akinek elejtett megjegyzését felkapta a helyi újságírás. Kóh viszont 1937-ben nekilátott a szervezésnek. Kisebbaráti társasággal többször tartott kint műsoros énekléseket, s tapasztalhatta, hogy a csarnok felől kellene az előadást tartani, s a hallgatóság félkaréjban a csarnokkal szembeni lejtőn kapna helyet.

Ókori forma, ez kétségtelen, de elvész az az előny, amire 1970 után jöttek rá. Ugyanis ha benn a csarnokban alakítják ki a színpadot és a nézőteret, akkor meglehetősen függetleníteni lehet a rendezvényeket az időjárás álhatatlanságától. Kóhnak az égiekkel szerencséje volt, de a kritikusokkal és a győri püspökséggel kevésbé.

Az 1937. június 27-én, vasárnap este fél kilenckor kezdődött „tündérszép éjszaka” élvezetétől fosztotta meg magát a lehetséges városi közönség nagyobbik része, mert az újságok túl harsány előzetesei alapján nem bízott a jó színvonalban. Aki soproni ennek ellenére kibuszozott, annak a valóban bekövetkezett gyarlóságokon túl mégiscsak élményt kellett, hogy jelentsen az ott még soha nem volt kivilágítás, valamint A trubadúr Miserereje hatalmas statisztériával és más operarészletek fáklyafény-nél, színes fényoszópokkal, fekete háttérrel, odafönt a csillagokkal. (A villanyt kábellel hozták Kőhidáról, esetleg a várostól kapott áramfejlesztővel állították elő. Írás nincs róla, a villanymű egykori dolgozói pedig nem emlékeztek rá határozottan.)

A legnagyobb hatással azonban nem a kevés számú sopronira, hanem a fertőrákosiak tömegeire volt ez az alkalom. Állítólag ezeröttszáz onnan jött néző tapsolt a falu másik felének. A rendezőség ugyanis helyből toborozta az óriási statisztériát. Az érdeklődés olyan nagyra dagadt, hogy még egy 85 éves férfit is fel kellett venni a „sztafázs” közé, mert mint mondta „ha senki sem marad otthon a faluban, ő is velük akar menni”. A másik oldalról is a rákosiak mentették meg az előadást a „legsúlyosabb ka-

tasztrófától”, ám csak 50 filléret kellett adniok a jegyért. Ebből fizették ki a rezsit, beleértve a Budapestről érkezett karmestert és szólistákat.

Már csak ezért is bajos lett volna az est megisméltése. Ennél súlyosabban esett a latba, hogy a telektulajdonos püspökség „ezt nem engedélyezné, mint ahogyan a jövőben semmiféle előadásra nem adja oda a kőfejtőt, még akkor sem, ha a hallgatók biztonságának felelősségét a rendezők vállalnák” — nyilatkozta Kóh. Inkább azon kell csodálkozni, hogy ha csak erre az egy alkalomra is, de megengedte. Hiszen évekkel korábban próbálkozott a Soproni Városszépítő Egyesület azzal, hogy turistautat, illetve kilátót létesítsen a Szárhalmi-erdőben, a püspökség azonban féltette erdejét a tűzveszélyes sétálóktól.

A tulajdonviszonyok a háború után megváltoztak ugyan — hiszen a katolikus egyház elvesztette többek között rákosi vagyonát is —, de nem váltak egyértelművé. Ismét fel kellett fedezni a kőfejtőt és meg kellett harcolni a soproni lokálpatriótáknak azért, hogy a csodálatos lehetőséget a kultúra elkötelezettjei birtokba vehessék.

Először fúvószenekarok adtak sétahangversenyeket a csarnokban és környékén, majd végre berendezték és megnyitották a Barlangszínházat. Első bemutatójára 1970. június 27-én (pontosan 33 évvel Kóh rendezvénye után) került sor. Addigra már elfelejtették (pedig Kóh még élt), hogy mikor érdemes kezdeni, s a városban megszokott hét órára hirdették meg Sophoklész Oidipusz királyának bemutatóját. Türelmesen kivárta a közönség, mire kellően besötétedett... A nagy siker láttán évekig jobbnál-jobb előadások követték egymást. Görög tragédiák, Verdi-operák többször, telt házakkal a Soproni Ünnepi Hetek keretében, szerződötett előadókkal. Évek múltán más műfajok ugyancsak helyet kaptak a műsorban. A sorozat ma is folytatódik.

Rákosiak tömegesen 1937 óta már nem lépnek fel, csak későbbi nemzetiségi találkozóikon szerepelnek a Barlangszínházban.

Egy cikkíró jó tanácsa: szünetben érdemes a kőfejtő előtti parkolóba felmenni, s onnan visszanézni a kivilágított csarnokra. „Olyan a kép, mintha álmodnánk.” Olyan.

Mintha egy akarat hozta volna létre...

Joseph Adalbert Krickel Bécsben 1831-ben megjelent könyvecskéje nálunk két-nyelvű kiadásban került az olvasó elé. Címe: Vándorlások a Fertő tó környékére. A német szöveg — az eredeti facsimiléje — két utazásról beszél, az egyiket 1829, a másikat 1830 nyarára szervezte. Minket az első útja érdekel.

Ha már Fertő, akkor a tó leírása áll az első helyen. Azokban az években éppen sekély volt a vize. Sok a nádas. A nádat tetőfedésre használják, de tüzelnek is vele. Érdekes, hogy Meggyesnél és Rákosnál a tó tavasszal nagy sólerakódásokat hoz létre, amelyek kristályosan csillognak a napfényben. Ezt azonban Krickel nem láthatta, hiszen nem tavasszal, hanem csak augusztus 22-én indult el Kismartonból Cinfalván, Szentmargitbányán és Ruszton keresztül, Meggyes és Fertőrákos érintésével Eszterházára. Láta, nem látta, volt só (sziksó) a Fertőben. Az 1860-as évek kiszáradása után a szél nagy részét lefújta a mederről — olvashatjuk máshol. (Valahol biztos lejegyezték azt is, amikor visszafújta...)

Az Esterházy herceg két kastélya között vándorolva nem jut Krickel tudatáig, hogy a tónak nemcsak a hercegi család és nemcsak a Széchényiek a birtokosai, hanem közben jut valami Sopron városának, de leginkább a győri püspökségnek. Ezért aztán csak arról ír, hogy a Fertő fele részben Esterházy herceg birodalmát képezi, a másik fele a Széchényi grófoké.

A tó környékén sok a halázkunyhó, ezeken feliratok jelzik, hogy régebben nagyobb volt a halállomány. Állítólag azért fogyatkozott meg, mert sósabb lett a víz. Azért most is foghatók elsősorban pontyok, aztán csuka és harcsa. No és „egyéb”. A nagy kiterjedésű nádasokban pedig vadludak, vadkacsák, szalonkák és gíbicsek gyakoriak.

A Hanságot úszó szigetnek tartja.

Amikor Rákoshoz ér gyaloglásában, mert gyalog teszi meg az utat, megjegyzi, hogy Rákos valamikor jelentős vásárhely volt. (Igaza van, már említettük, hogy ezeket az alkalmakat a kedvezőtlen viszonyok miatt hosszú idő óta nem tartják meg.) A hajdani vásárokkal, élénkebb étellel hozza összefüggésbe azt, hogy várfala van a helységnek, de úgy fogalmaz, hogy még ma is „egyik oldalán” fal veszi körül. Itt már azért leírja, hogy a tulajdonos a győri püspök.

A felhevült vándor a gesztenye-fasorokkal bájosan beültetett püspöki kertben talál árnyékot. A belépést minden művelt ember számára engedélyezik és a kertész maga a megtettesült barátság.

Fertőrákost elhagyva síkra ér ki az ember és úgy megy el a tó mellett, hogy a nádas miatt észre sem veszi. Félóra múlva szőlőkön és szántókon át enyhe emelkedőn dombhoz jut, melyet könnyen mászhat meg a vándor. Ezen a dombon az ott álló hálszkunyhók mellől csodálatos a kilátás. Fel lehet ismerni Fertőhomok, Fertőszéplak házait és Eszterháza kastélyát. Innen jó órányira fekszik Balf, amely azonban nem nyerte el Krickel tetszését. Az ok nagyon egyszerű: igen drága volt a vendéglője és nem is jó.

Milyenek ezek a falvak közelebből? A kisközös háza és telke általában keskeny és hosszú volt. A telek körülbelül egyharmadát az utcáról hátra vezető épület foglalta el. Az utca felé feküdt az elülső szoba, amelyben többnyire a nagyszülők laktak. Ha nagyszülő nem volt, akkor ott a tartalék ágyneműt, duniát, vánkost, pótágybeli fehérneműt tárolták. Mögötte épült a konyha, amelynek ajtaja az udvarra nyílt. A konyhából ajtó vezetett az első szobába, s a mögötte lévő hátsó szobába, amely nemcsak lakó- és hálóműhely, hanem télen ott főztek és fűtöttek.

Egyel hátrább található a külön bejáratú kamra, ott tartották a gabonát és a szerszámokat. Ehhez ragasztották az istállót. Mögötte külön építve állott a sertésöl és fölötte, a tető alatt, a tyúkól. A telket hátul egész szélességében a pajta zárta le. Ebben tárolták, az időjárás elől védve, a szénát, szalmát és az almot. Ha a telek elég széles volt, egyik oldalán jutott hely kis konyhakertnek. Ezt a környékbeli típusot figyelték meg német szakértők a XX. század nyolcvanas éveiben Fertőrákoson. Szervezet tagjaiként jöttek hozzánk.

Az ICOMOS (International Council of Monuments and Sites), a műemlékgondozás nemzetközi tanácsának német nemzeti bizottsága és más hasonló foglalkozású szakemberek az Alpok—Adria Munkaközösség révén ismerkedtek meg Fertőrákossal. Annyira megigézte őket „ a nagyjában-egészében érintetlenül megőrzött történeti település és kapcsolata a háborítatlan falusi tájjal”, hogy 1990-ben visszatértek tanulmányozására.

Mi volt az, ami megragadta figyelmüket? A természettel együtt lélegző, emberi léptékű, igazából egyutcás falu messze hátra nyúló, keskeny udvarú házai, végükben pajtákkal, elől viszont oromzatos, fehérre meszelt főhomlokzatokkal. A legrégebbi rész a püspöki kastély, a közelében lévő vízimalom, a későközépkori piaci utca, az erődítések. Vannak még régi határkövek és út menti szobrok. Kiadványuk bevezetőjében nem említik, de nyilván a templom és lejjebb a kis kápolna is a felsorolásba kívánkozik.

A rajongás kézzelfogható eredménye több épület alapos felmérése, mintaszerű felújítása és az a gazdagon illusztrált kiadvány, amelyből az előbb idéztünk. Ami viszont hátránya, hogy ebben a magyarokkal együttműködve készült munkában, levéltári kutatások híján, a történelmi háttért csak igen vázlatosan adják meg, sőt az egyik fejezet szerzője megkockáztatja azt a kijelentést, hogy a falut a középkorban egyvalaki vagy valakik tudatosan tervezték ilyenné, amilyen, s ezt az elhatározást az utódok következetesen valósították meg és fejlesztették tovább. Tehát minden ízében tervezett, tudatos település-fejlesztést csodálhatunk benne. Ezt a munka Soproni Szemle-beli ismertetőjében Mollay kételkedve fogadja.

Az a valószínűbb, hogy a megszokottól eltérni nem akaró hagyománytiszteletből, a meglevőhöz néha már görcsösen ragaszkodásból ismételték önmagukat, a környezetüket a szükségessé váló új építkezésekkel. A századok folyamán nem sokat változó életmód, az ugrásszerű fejlődés vagy hirtelen gazdagodás elmaradása nem tette szükségessé a telkek vagy a házak méretének megváltoztatását. Másképpen fogalmazva: az egységes falukép talán arra is rámutat, hogy a lakosság vagyoni megoszlása elég egyenletes lehetett, nem akadt köztük olyan kiugróan gazdag (a püspökség árnyékában nem is nagyon elképzelhető), aki nagyobb összevonásokkal, átépítésekkel hívta volna fel magára a figyelmet.

A változtatások inkább most fenyegetik, de most aztán nagyon, miután 1975-ben védetté nyilvánították a városmagot. Már az sem volt megnyugtató, ahogy a hatósági intézkedést fogadták. Az ICOMOS-kiadvány cikkírója szerint ezzel bomba robbant a faluban. Az addig csak elhanyagolt és szomorúan vegetáló községben ettől kezdve megállt az élet. Úgy érezték, hogy merényletet követtek el ellenük azzal, hogy nem engednek semmihez sem hozzányúlni. Sem átalakítani, sem bővíteni, sem korszerűsíteni nem lehet ezentúl?

Úgy látszik, az illetékesek elmulasztották felvilágosítani őket arról, hogy a védettség anyagi hasznot jelent. A szakszerűen karbantartók akár évente megkaphatták (volna) a karbantartási járulékot, s az átalakítók, ha a műemléki felügyelőség elképzeléseit követték, pénzbeli támogatásban részesültek. Öt-hat év kellett, mire ráébredtek a védettség előnyeire (igaz, nem valami nagy összegekről volt szó). Ha ma néz végig az ember a falun, kétségei támadnak, hogyan működik, ha működik ez a rendszer?

A kastélytól északra a meglevő telekosztásnak ellentmondó szerkezetet figyeltek meg, amely átterjed a patak túloldalára. Talán ez lehetett a mezőváros történelmi magva, a templommal. A vízimalom nyugati határfalában lőrészerű nyílások fedezhetőek föl. Talán itt húzódott a falu védőfala. Hogy ez így volt-e, azt a falazás technikájának alapos vizsgálatával lehetne eldönteni. Ezzel a sarokkal szemben, falmélyedésben áll Nepomuki Szent János (egyik) szobra. Alapzatának cirkalmas szövegéből kiemelkedik a Spital szó. Ebbe kapaszkodva az többek nézete, hogy itt ötágvas kórházféle lett volna. Ennek a véleménynek elvetése vagy megerősítése további vizsgálódás eredménye kell, hogy legyen.

Furlani 1738-ban írja a csinos mezővárosról (*elegans oppidum*), hogy oda Sopronból a leglassúbb gyalogmenetben is három és negyed óra alatt el lehet jutni. Amint közeledik az ember hozzá, jobb kézről dombok sora tűnik szembe és egy jelentékeny kőbánya, ahonnan a polgárok a nagy számú sziklát kibányásszák. A láthatóan sziklás terület és a kőbánya egy mondaton belüli szerepeltetése felszíni fejtésre utal. Zömmel a mai teknő mélyítése folyhatott még csak akkoriban. (1891-beli Stornó-rajz szerint addigra már megvolt a csarnok.)

Maga a mezőváros a domb lejtőjén régóta létezik. És mindenfelől fallal van körülvéve, szögezi le a dombot. Lényeges megállapítás, hiszen a mai felfogás szerint csak a hossz tengelyre merőlegesen, az északi bejárónál és a déli kijáratnál voltak falak, amelyek tekintélyes darabja ma is látható.

Furlani következő mondata is erősen elgondolkodtató: szerinte az egyutcás városka mindkét oldalán szabályos rendben állnak a házak. Még azt is sejteti, hogy az utca két egyforma részre vágja a települést. Mindkét oldalon száz-száz lakóházat számol, ami nyilván csak becslés, hiszen a nyugati oldalt megszakítja a kastély és a templom is.

Igaz, hogy a győri püspök nyári rezidenciájául szolgáló kastély elhelyezkedését úgy írja le, hogy az a helység mellett található, viszont a Szent Miklósnak szentelt templomot egyértelműen a beépített lejtő közepére teszi. Mivel mindkettő már régésrég a mai helyén állt, nincs lehetőségünk Rákosnak új alaprajzot fabrikálni. Maradunk annyiban, hogy az orvosnak is feltűnt bizonyos szabályosság az építkezésben, nemcsak a több mint 250 évvel későbbi építésznek.

Az ICOMOS kiadványának szerzője a kastéllyal szembeni teresedés kialakulását — három épület részbeni lebontása árán — a XIX. századra teszi. Érdekes megfigyelése, hogy a kastélykert és a várfal közötti három teleksávval azonos az osztás az utca túlsó felén. Ilyen egyezésekre más helyeken is akadt. Véleménye szerint a korai vásárok a templomtól északra lévő kiteresedésen lehettek. A tér legtávolabbi sarkában kovácsműhely működött. Ez viszont nem feltételezés, ez tény. A Fő utca 172. számot viseli. Meglehetősen elhanyagolt állapotban.

A déli falmaradványtól tovább, onnan kezdve, ahol a kitelepítettek emlékműve áll, a Fő utca ismét kiszélesedik, egészen a patakig. Itt akár lóúsztató is lehetett. Furlani erre a részre köröskörül hatalmas kertek létezését jelzi, ahol kellemesen lehet pihenni. Közben elismeréssel illeti a plébános, Hauser Lőrinc fáradhatatlan tevékenységét, nem vonva meg a dicséretet sem a templom „nem csúnya” épületétől, sem a kényelmes parókia ékítményeitől.

A sok feltételezés, amit Uli Hartmann köt csokorba az ICOMOS-kiadványban, inkább csak arra jó, hogy laikusnak, szakértőnek a képzeletét felgyújtsa, s további kutatómunkára serkentse azokat, akik erre hivatottak, s akiknek erre valahonnan majd pénze is lesz. Ám nehogy a talán és a ha álomvilágába temetkezzünk, vessünk egy pillantást egy olyan házra, amelyet — a nemzetközi szervezet segítségével — mintaszerűen felújítottak.

Ez a Mayrhofer-ház a Fő utcán. Száma 152. (A kiadvány tévesen Zollner-háznak nevezi. A tévedés oka: helytelen tájékoztatás. Valami igazsága mégis van, mert a kitelepítés után a Zollner családot a mára községházává előlépett saját tulajdonukból a Mayrhofer-házba költöztették.) A templomtól északra, az utca keleti felén áll. Oromfalas homlokzata, utólag felhordott osztásokkal, két ablakán kihajtható vastáblákkal könnyen felismerhető. Hosszan nyúlik hátra, végében a gazdasági épületekkel. Régi-

ségét évszámok jelzik (A legkorábbi, az 1729-es az 1728. évi tűzvész utáni rendbehozásra utal), megoldásai a felmérő szerint bajor eredetűek.

A visszaemlékezők szerint a község régen tiszta volt. Egy eldobott cigarettacsikket nem lehetett látni. Évente kétszer meszeltek és festettek, a ház elejét fehérrel, alatta a lábazatot pedig késsel. A házak, istállók külső-belső meszelése nemcsak arra kellett, hogy szép tiszta legyen a falu, hanem arra is, hogy védelmül szolgáljon a kártékony rovarok ellen.

A Szentháromság-szobornál ágazik ki a Fő utcából a temető felé vezető út. A temető Mária Terézia egészségügyi megfontolásokból született rendelete — 1775 — után költözött át ide a templom mellől. Később többször bővítették, és még később kerítették körül. Rendszerben tartják, hátsó sarkában nagy kereszt, középtájon új ravatalozó. Ma már elég kevés a régi, szépen kifaragott sírkő. A többség jellegtelen műkő, a környék temetőiben mindenütt előforduló forma.

Az út folytatásán Meggyesre lehetne jutni, de nem ez az igazi. A falu északi végében célszerű balra fordulni, mielőtt még Sopron felől leereszkednénk a kőfejtő bejáratához, hogy eljussunk a Mithras-szentélyhez, illetve a mellette lévő határátkelőhöz.

Egyelőre azonban visszatérünk a Fő utcára. Már messziről látható — sárga színe miatt is — a most helyreállított, emeletes Zollner-ház, amelybe a községháza költözött előbbi ideiglenes helyéről. Bizonyos Schrabek építtette 1860-ban. Zollneréknek pékségük volt benne.

Előtte áll a pellengér. Kis zászlós oszlopa a föld alá helyezett börtön fölé került a piactéren. 1628-ig még a korábbi áristom szomszédságában álló szilfához kötözték azt, akit erre ítélték.

Az új oszlop sokáig töltötte be fenyítő szerepét. Utoljára állítólag 1912-ben. Akkor egy házasságtörő asszonyt szíjazták hozzá. A hagyomány azonban úgy tudja, hogy ez a férj magánbossúja volt, nem a hatóság ítélete. Egyesek tudnak még egy esetről. Az 1930-as évek valamelyik decemberében három nappalra kötözték ki kukoricalopás miatt egy más faluból való embert. Az éjszakákat a csendőrőrs fogdájában töltötte.

Mindenesetre a Soproni Világosság 1946. augusztus 5-i cikke a tanúbizonyosság arra, hogy igénybe vették még később is ezt a fenyítő eszközt. A tolvajt a főtérre ültet-

ték — fogalmaz a kissé tájékozatlannak látszó cikkíró —, s hátára táblát akasztottak, rajta a felirattal: „Krumplitolvaj!”

Néhány évvel később már a helybeliek sem emlékeztek rá, mire volt jó ez a szégyenoszlop.

Mithras és Oidipusz király

A Rákos és Meggyes között, az út melletti, mégis a vándorok elől rejtve maradt bozótos dombocska titka csak a XIX. század egyre kíváncsibb embere előtt tárult föl. Akkor viszont szinte egy időben többek számára is. 1866 júliusában ifj. Storno Ferenc barátjával éppen ott pihent meg, ahol faragott szikla állt ki a földből. Mire apjával két hét múlva visszatértek, hogy megkutassák a helyszínt, néhány meggyesi vagy rákosi embert találtak már ott, akik hozzáértés nélkül, de annál nagyobb serénységgel bontották ki a mesterséges barlangot. (Gabrielli Gabriella régész szerint Malleschitz György meggyesi kőfaragó vezetésével. Bán János ebből az időből a rákosi Mauschitz György kőfaragóról olvasott. Gyanúsan hasonló nevek.) Az ismert restaurátor, Storno Ferenc, most már szakszerűen látott hozzá a munkához, rajzolt, mért, és az akkor még csak Bécsben működő műemlékvédő társulatnak megfelelő jelentést küldött, amelyet nyomtatásban közöltek. A nagyon rossz állapotban lévő kultikus hely fölé védőboltozatot épített.

Ez után nem sokat hallani a barlangról. Az első világháború után alig látogatták, lévén csak méterekkel a magyar—osztrák határon innen.

Érdekes eseményre emlékezik vissza Klafsky Henrik az Oedenburger Zeitung 1926. október 8-i számában, a soproni zenekultúra utóbbi ötven évéről közölt ismertetőjének 14. folytatásában. 1920. augusztus 15-én hangversenyt hirdetett a soproni Haydn—Mozart—Beethoven Klub Ruszt városának evangélikus templomában. Reggel gyalog indultak neki az útnak Fertőrákos felől a soproni zenészek (akkor még nem volt véglegesen meghúzva a trianoni határ), s a Mithras-barlangnál pihenőt tartottak. De nem akármilyent. Eljátszották ott „Haydn papa” A-dur divertimentóját. Aztán fölkere-

kedtek, s beérve a kis szabad királyi városba, hangversenyt adtak a közönségnek. A hat év távolából megírt eset hiteles, hiszen közreadója maga is a zenészek között volt.

A barlang a második világháború szilánk- vagy golyónyomait viselve (visszaemlékezés szerint kézigránátot robbantottak előtte vagy benne) most már végképp kiesett a turisták útvonalából, hiszen a szigorúan őrzött határsávon belülré került. Végre 1990-ben adódott lehetőség és pénz arra, hogy Gabrielli Gabriella és munkatársai úgy vizsgálják végig és állítsák helyre, olyan épülettel védjék, amely a mai régészet szintjén hosszú távra biztosítja az állagát.

Az ideiglenes határátkelő magyar határbódéjával egy vonalban találjuk a kis épületet. Ajtaján belépve méreteiben, elrendezésében a hajdani szentélyt látjuk magunk előtt, amelyet a feliratok szerint carnuntumiak emeltek a III. században. A berendezési tárgyak másolatok, a szemben lévő kultuszkép az eredeti, restaurálva és kiegészítve. Jelölték azt is rajta, hogy festve volt.

Ezen a domborművön ábrázolták, amint a Győzhetetlen Napisten leteperi és megöli a sötétséget megtestesítő bikát. Ebben segítségére vannak a pirkadat és az alkony fáklyásai. Az állatot ezután elfogyasztják. Nyilván az a legfeljebb húszra becsült hívő, aki egyáltalán befért, a perzsáktól indult szertartás során szintén valami ilyesmit cselekedett.

Visszatérve a községbe, annak északi végében terül el a nagy kőfejtő. Benne Fertőrákos legismertebb létesítménye: a Barlangszínház (a Soproni Pro Kultúra Kht. üzemeltetésében). Enyhe ívű úton megyünk lefelé a lajtmészakőből évszázadok alatt kivájt teknőbe, s egyszerre előttünk áll az oszlopos csarnok. Szerencsés alaprajza lehetővé tette, hogy — tengelyével a nyitott oldallal párhuzamosan — színpadot, zenekari árkot és megfelelően lejtő nézőteret alakíthassanak ki. Hátránya, hogy a nyitott oldal felől befúj a szél (és bejön a világosság, a hideg), előnye viszont, hogy felülről nem esik be az eső.

És előnye még a remek akusztika. Nincs szükség bonyolult hangosító berendezésekre. A mérések szerint a közepes utózungési idő 1,9 másodperc, telt ház esetén 1,7. A közismerten kitűnő akusztikájú bécsi Musikvereinssaalé 2 másodperc, a lipcsei Gewandhausé a barlangé alatt van.

A Barlangszínház a már említett 1970. június 27-i megnyitó előadás — Szophoklész Oidipusz királya — óta sokat fejlődött. Akkor a gyökeres felújítás miatt bezárt soproni színházépületből hozták ki a széksorokat a nem a legszakszerűbben összeácsolt nézőtérre. Emiatt már a következő évben csomó javítani való akadt, 1975-ben pedig olyan statikus szakvélemény született, amely kimondta: mind a színpad, mind a nézőtér rendeltetésszerű használatra alkalmatlan. És nem kaptak jó osztályzatot a vizsgálódó Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal Észak-Dunántúli Felügyelőségétől sem (1982).

A barkácsolásnak vége szakadt. Szakszerű tervek alapján komolyan neki kellett látni biztonságos, korszerű létesítmény megalkotásához. Nem ment hamar. Az Oroszlányi Bányától is kaptak segítséget a kőzet biztosítására. A felújítás az 1986. évi Soproni Ünnepi Hetek kezdetére fejeződött be.

Befejeződött? Nem. Csak használhatóvá tétetett. Vasbeton szerkezet, padlófűtés, a győri ETO-stadionból származó ülések, a legújabb korszerűsítés óta az európai szabványoknak megfelelő vizesblokk, jó világítástechnika jellemzi a mostani állapotot.

A folytatás „csak” pénzügyi kérdés.

Szent Miklós temploma és más szentek

A két megmaradt városfaltól egyenlő távolságra, a Fő utca nyugati szélén, arra merőlegesen magasodik a templom. A meglehetősen hosszú hajó nyugati végében található a vaskos torony, amelynek kősisakjától a korlátnak támaszkodva messzire el lehet(ne) látni. (Feljárója ma életveszélyes.) Valószínű, hogy vészterhes időkben az ellenség, békésebb években tüzek megfigyelésére használták, s talán arra is, hogy a Sopron felől érkező vendégekről híradással legyenek a lent várakozóknak.

A legújabb időkig nem mutatkoztak régebbi építés nyomai az egyszerű barokk falakon, vagy belsőn. Ilyesmire először akkor bukkantak, amikor 1992-ben, a kitelepítettek anyagi támogatásával megindított felújításkor megbontották három későbbi sír

körül a padlózatot. Gömöri János régész feltáró munkáját siker koronázta, s ma már tudjuk, hogy az Árpád-korban épült egyház tájolása a maival azonos, de jóval kisebb lévén, annak falain belül foglal helyet. (Az ősit a mai padlózatot jelölték.) Három téglapadlós járószintet kutattak meg, alattuk pedig egy letaposott, kőporos aljat. Ezek alatt már csak humuszos talaj, valamint a domb lajtamészke magja van.

A négy szint egy-egy építkezés, helyreállítás nyoma. Az ásatás azt is feltárta, hogy a szentély alatti legrégebbi felületen fekete sárréteg fekszik, mintha a templom hosszabb ideig tetőtlenül állta volna az idők viharát. A legalsó járószint alatt Árpád-kori agyagedény-darabokat találtak, s szinte már a mészkövön egy bronzkori töredéket.

A templom első biztos írásbeli említése 1429 ugyan, de annál sokkal régebbi kell, hogy legyen — formája alapján. Hasonló patkóíves szentélyű román stílusú csarnoktemplomok az egyházmegyebeliek tanúsága szerint akár a XI. században is épülhettek. A talált cserepek csak azt jelzik, hogy már előbb is lakott volt ez a terület.

Anyaga: lapos gneiszkő darabok habarcsba rakva. A kő valószínűleg a Soproni-hegységben lévő Vashegy vagy a Sánchegy oldalában ma is felfedezhető régi kőbányákból származik. (Miért nem a helyi bányából? Talán már és még használaton kívül volt?) Abból is nehéz kiindulni, hogy védőszentje Szent Miklós. A Nyugat-pannon térségben 21 templomot szenteltek neki, majdnem valamennyit viszont a XIII. században emelték.

A régész véleménye szerint a csarnoktemplom, torony és sekrestye nélkül, a XII. és XIII. század fordulója körül készülhetett, és még abban a században épült hozzá torony és sekrestye. Javították későgótikus stílusban, a XVI. század elején. Ekkor még famennyezetes, csak a szentély felett van boltív. Teljes beboltozása és újjáépítése I. Draskovich György püspöksége és az ellenreformáció első hulláma idején történt, fa karzattal, szárnyas oltárral, 1578 és 1587 között. Az említett sekrestyét ma azért nem láthatjuk, mert — a bővítésnek útjában lévén — lebontották.

A korábbi évszázadokról a fentihez hasonló aprólékos megfigyelésekből vonhatók le következtetések, a későbbiekről azonban írásos adatok is szólnak. Még talán annyit, hogy a torony 150 centiméteres falai nincsenek szervesen bekötve az épületbe. Bejáratán felirat bizonyítja, hogy a tornyot 1662-ben csak tatarozni kellett, míg — ezt az 1663. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvből tudjuk — a hajó és szentély na-

gyobb részét Széchényi György püspök lebontatta és újjáépíttette, majd Krisztus mennybemenetelének tiszteletére szentelte föl.

Ennek a nagybővítésnek az indoka az lehetett, hogy a(z ismét egy) harcias főpap Rákosról vezette az ellenreformáció hadmozdulatait, és szüksége volt, ha nem is annyira reprezentációra, mint inkább belső térre a sokasodó és a környékből is idese-regló hívek számára. Az 1651. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már leszögezi, hogy a belső „nem elég tágas”.

A nagy rendbehozás eredményét nem sokáig élvezhették a hívek, hiszen a török 1683. évi Bécs elleni vonulását erősen megsínylette az Isten háza éppúgy, mint a lejjebb található püspök háza.

1936-ban belecsapott a villám a templomba. Borzasztó pusztításokat végzett. Az orgonasípok darabokban voltak. Az oltárok tönkrementek, a tabernákulumot kivéve. Hamar, mindössze egy év alatt sikerült kijavítani a hívek pénzbeli és fizikai segítségével.

Hosszú évtizedek elhanyagoltsága után ma ismét kívül-belül szépen, újra rendbe hozva várja az áhítatot keresőket, s a közönséget a minden évben megrendezett Kiritog rendezvényein.

Lejjebb, a Fő utca 177. számú ház építése befejezéséhez közeledik. Helyén ez már a harmadik lakóépület 1936 óta. Szorosan mellette szerénykedik az ismertető mostohagyermek, a kis kápolna 1714-ből. A „tenyérnyi” belső két oldalfalán egy-egy fülke szentképpel (Szent Teréz?), a bejáratl szemben a végfal előtt Szűz Mária másfél méteres, festett szobra áll. Talapzatának vésett gót betűs szövegű rózsaszín márványtáblát támasztottak (egyese szerint nem ide tartozik, hanem a Virágos-majorban álló templomocskából ered). A kváderkövekből emelt, Halász-kápolnának is nevezett építmény kőkeresztes homlokzatán, a bejárat fölött hosszú német szöveg (fordításomban): „Istennek, a Legszentebb Szentháromságnak, továbbá Isten anyjának, Máriának tiszteletére készíttette el ezt a kápolnát nemes Enirelk Franckh János Máté úr, Ófelségének a dicső római katolikus herceg Hohenzollernnek a kürtöse és az ő házastársa, Anna Katalin. Történt ez 1714. május 1-jén.”

Isten házikója valamikor nem itt állt. Kistrákos kiépülése előtt erre még szőlők voltak. Annak az új tulajdonosnak, aki az eredeti telket megvette, csak úgy volt szabad

házat összehozni rá, ha ezt a kis imádkozóhelyet máshol felépíti. A Földhivatalban csak annyi olvasható, hogy a telek 1992-es határozattal a község tulajdonába került. Bókon Sándor szerint az építmény kicsi dombon szerénykedett, a mai helyénél alig néhány méterrel északabbra. Dénes Péter korábbi tanácselnöké volt a telek, s az egész akciónak azért nincs írásbeli nyoma, mert azonos helyrajzi számon belüli az áthelyezés. Történt pedig ez a hatvanas években. (A polgármester és helyettese az áthelyezésről tudnak, de csak Bókontól.)

Horváth Istvánné (Fő u. 250., ferdén szemben a kápolnával) állítja, hogy 1957-ben, amikor Fertőrákosra költöztek, már ott volt, ahol ma van. Fuchs István 67 évesen úgy emlékszik, hogy kicsi gyerek korában többször csúszkált le a dombocskáról szánkójával. Csatkai Endre (van, aki nem hallott még róla?) falujáró útján 1928-ban lefényképezte. Alig lehet ráismerni, hiszen szabadon áll és a mai kereszt helyett kis toronyocska díszíti. Ha figyelmesen tanulmányozzuk a felvételt, észre kell vennünk, hogy balra, a kápolna mögött, a Fő utca kis darabja jóval alacsonyabban látszik.

Egyesek szerint nem dombról van szó, hanem az utat töltötték fel. Ez lehet. A túloldalon nem nagyon messze álló és régebbinek látszó ház lényegesen mélyebben fekszik, mint az úttest. Az előtte húzódó járdához lépcsőn kell lemenni. A többi ház viszont újabb, már az út feltöltése utáni.

Azt is mondják, hogy nem volt áthelyezés. Ezt az állítást cáfolni látszik, hogy ma a köztér felé fordult, s kváderköves a fala, no és miért kellett volna eltüntetni a toronyocskát, ha semmit sem csinálnak vele? Hogy zavarosabb legyen az ügy: egyesek szerint a fénykép nem is ezt a kápolnácskát ábrázolja, hanem a Világos-majorit. Ez az elképzelés nem állja meg a helyét. A majorbéli egyház jóval nagyobb. Ablakai vannak. A toronysisakja bádóg, a torony egyéb formái mások, s a torony közepén van, a kis kápolnái viszont a Csatkai-féle fotón az oldalfallal egy síkban. Ennyi különbség felsorolása alighanem elég a cáfolathoz.

Bán János leírása szerint 1734-ben állították egy hat méter magas, valószínűleg mesterséges dombra. Mikor a Kistrákosi utca kiépült 1936-ban, egy Kamper nevű halász igényelte a területet, az engedélyt azonban csak úgy kapta meg, ha „néhány öllel a falu felé” újra felépíti és a régi helyett új szobrot helyez el benne. Az eredeti feliratot Bán olvashatatlanul kopottnak találta, s csak a Catharina nevet és az évszámot (hibá-

san) tudta kibetűzni. Most legalább rendbe van hozva. Kérdés, hogy aki felújította, jól olvasta-e a most vita nélkül ENIRELK-nek látszó vezetéknevet.

A kis épület jó darabig szinte észrevétlenül, s ezért háborítatlanul húzta itt össze magát, míg hatalmas szomszédja nem támadt. A látvány csüggesztő. Mint kutyaól a villa mellett. Attól tartok, hogy a helyi és magasabb hatóságok ezen a méltatlan helyzeten már csak ismételt költöztetéssel segíthetnének.

Különben nem holt emlékhely. A közelben lakó asszony gondozza, takarítja és virágokkal díszíti. Nála van a kulcs is. Bókon szerint korábban a búcsú idején jutott szerep a kápolnának. A háromnapos ünnepsorozat a kastély kápolnájában kezdődött, a kis kápolna előtt folytatódott, majd Virágos-majorban végződött. A körmenet természetesen a tűzoltók keze munkájával létesített szabadtéri oltároknál is megállt.

Ha már itt tartunk, nem párhuzam vonása végett, de beszéljünk két útszéli szobor szomorú sorsáról. Az egyik az erdőben védte a vándort, a másik országút mellett állott oszlopán. Az előbbi Szent Antalt ábrázolta, s nem tetszett a kommunista hatalom emberének. Csörlővel rántatta le talapzatáról és még jól bele is tapostatta a földbe. Ma a csonka oszlop darabjai jelzik a helyét.

A másik véletlen szerencsétlenség áldozata lett. Szent Oswaldot teherautó gázolta el olyan alaposan, hogy ezer darabra törve hallgathatja siratóit. Nagyon szép szobor volt s beszállították, felállították a templom udvarában, de egy fuvaros, amikor meg akart fordulni a járművével, feldöntötte.

Valójában nem az angol szentről, hanem Szent Donátról van szó. Bizonyíték az is, hogy a szobor eredeti helyét, a ma Kovács-dombnak nevezett részt, régen Donatus-bergnek hívta a nép. A darabokat eddig a plébánián tárolták, ma azonban már szakember vette munkába. A közeljövőben ismét fel fogják állítani. A falu vezetőségének dicséretes áldozatkészségéből.

Addig is nézzük a már felújítottakat. Nepomuki Szent Jánost kétszer is megörökítették. A vízimalomtól a patak felé, állítólagos magtár sarkán lévő mélyedésben látható az egyik (ez az, amelyről úgy vélekednek, hogy kórházhoz tartozott, mindenesetre a szent lábainál beteg ember alakját — utólag? — faragták ki), a másik pedig a templom szentélyének keleti oldalán, oszlopra került.

Szép a Szentháromság-szobor a Fő utcában, valamint följebb Szent Sebestyéné. Ezt felirata szerint az 1721-ben emelt, de az idők folyamán tönkrement eredeti helyére újonnan faragtatták jótékonykodók 1871-ben. Nincs valami jó karban egy újjóti-kus kereszt, szintén a Fő utcában, de jóval lejjebb, a kápolnácskától nem messze. Története van ennek is. Vagy két évtizede — síkos, csúszós téli időben — valamilyen jármű farolt neki. Akkor ugyanis még a Fő utca szélén állt. Hamar hátrább vitték, nehogy még jobban tönkretegyék. (Nem tudom, mi volt előbb, a Szent Donát szobrának feldöntése, vagy ennek a keresztnek a megnyomoritása.) Most domboldalon áll, mögötte modern házak sorakoznak.

Örsi András egyéni alkotása a kitelepítés és a háború áldozatainak emlékére készült, az 50. jubileumra. Jó példa arra, hogy nem elég a művészi érték, megsokszorozza azt a szerencsés elhelyezés. A három megmunkált kőtömb a ráírt nevekkel a várfal déli szakasza elé került. A térség örökzöldjeivel egész éven át méltó háttérrel biztosít az elmélkedésre készítő műalkotásnak.

Művészi szempontból kevésbé érdekes a busz végállomásánál lévő emlék, amelyet szovjet stílusú eredetiből alakítottak át. Ne feledkezzünk el az első világháborús emlékműről sem. Ez a német feliratú szobor talapzatának három oldalán ábécében örökíti meg az első világháborúban elesett 101 rákosi névsorát. Egy-két magyaron kívül a többi német név. A legrégebbi család (Spreitzenbarth) egyik tagja is közöttük.

Fent a kőfejtő északi dombján áll a keresztet formázó szögesdrótok felhasználásával, fémből készített különleges emlékoszlop, amely Habsburg Ottó lányának, Gabrielának alkotásaként örökíti meg a Páneurópai Piknik dátumát és néhány embernek a nevét, akiknek része volt benne. A tábla alatt körbefutó szalagon latin szöveg: IN NECESSARIIS UNITAS — IN DUBIIS LIBERTAS — IN OMNIBUS CARITAS. Fordítása: A szükségben egység — a kételkedésben szabadság — mindenben szeretet. (Szent Ágostonnak tulajdonított tétel.)

A kastély és alakítói

Továbbhaladva a Fő utcán, elérkezünk a hajdani mezőváros meghatározó jelentőségű épületéhez, a győri püspök viharos múltú kastélyához. Az 1966–68 közötti műemléki kutatás egyik eredménye volt, hogy a soproniak által 1311-ben lerombolt első kastélyból, ha nem is többet, de legalább egy sor követ megtalált. A falkutatás további folyamán körül lehetett határolni I. Draskovich György püspök rezidenciáját. Ez nagyobb volt ugyan a korábbinál, de jóval kisebb annál, amit ma látunk. Nyomaira az utcai homlokzaton, a mai épület északi szárnyában bukkantak rá. A festéssel kiemelt sarok és az emelet két közeli ablakának piros-fehér átlózott négyzetekből álló kerete tartozik az I. Draskovich György-féle várkastély rövidebb oldalához. 1596-ból maradt leírás szerint a földszinten négy, felette három lakóhelyiség volt, s valahol hátul pajták is épültek hozzá.

1610 és 1620 között újabb alakítgatások formálták a kastélyt. Ezeket a kék–fehér díszű ablakkeretekről lehet felismerni. Erről kevésbé szoktak beszélni, mert inkább jellemző erre az időszakra Bocskai és Bethlen neve, mint a kastély átalakítása. A bizonytalan időmeghatározás miatt nem köthető sem Pethe Mártonhoz, sem Náprágyhoz. A két püspök közül inkább az utóbbi látszik olyan személynek, akinek ilyesmi eszébe juthatott azokban az években

Mai formáját az 1745 körüli utolsó nagy átépítésre vezetik vissza, vagyis Zichy Ferenc gróf püspökségére, pedig voltaképpen már elődje, gróf Széchényi György belevágta a fejszóját a sok pénzt és erőfeszítést igénylő munkába. Hogyne tette volna, hiszen itt fogadta I. Lipót császárt és királyt 1681-ben. Rákosi tartózkodásának nagy eseménye volt ez a látogatás. A császár és király kíséretével együtt a soproni országgyűlésből kocsizott ki a kastélyba 1681. június 3-án. A magas vizitről, annak 200. évfordulóján, emléktáblát avattak fel a kastély kapualjában.

A munkát azonban erősen visszavetette a törökök átvonulása utolsó támadó hadjáratuk idején, 1683-ban. Széchényi nagyobbította U-alakúra a kastélyt. Amikor odahagyta a püspöki széket és Pozsonyba költözött az érseki palotába, már megvolt a teljes utcai homlokzat, a középső kiemelkedő rizalit kivételével. Megvolt már a déli oldalszárny is. A termék földéme azonban még sík, s fagerendák tartották.

Keresztély Ágost 1725-ig viselte a püspöki kalapot. Ő sem hagyta pihenni az építő szakembereket, jobbágyokat. Eltüntette a török vandalizmus nyomait, s nekilátott a barokkosításnak. (1740 körül a helyiségek boltozatokat kaptak.)

A rákosi püspöki kastély mai formáját gróf Zichy Ferencnek köszönhetjük. Gazdag családba született. Apja végvári kapitányból a hétszemélyes tábla bírójává emelkedett. 1700-ban született fia szelíd, jámbor, jótékony ember volt, akinél a pénz nem igen melegedhetett meg. Hegedült, s építkezései láttán elmondhatjuk, hogy a művészetek más ágait is szerette. Budai, nagyszombati, bécsi és római tanulmányok után szentelték pappá 1724-ben. Kanonok, főesperes, majd győri segédpüspök (1743). A püspöki süveget 1744 tavaszán tették a fejére. Ősszel már a bécsi jezsuiták népmiszsiójának támogatójaként lép föl.

Az atyák a Moson megyei és a Fertő menti német községeket járták, állítólag tízezernyi volt a gyónók száma, 12 000 a Te Deumok részvevőie, s még a városiak, sőt a soproni evangélikusok közül is sokan meghallgatták szentbeszédeiket. (Talán szelídebb ellenreformáció, mint az előző század templomfoglalásai, erőszakos cselekedetei.) A rákosi missziót szeptemberre halasztották, hogy azon Zichy is megjelenhessen.

A püspök alapos és meglehetősen sűrű egyházlátogatásait a jezsuiták készíteték elő. Hatalmas pástorlevelét 1755-ben adta ki, amelyben aprólékosan írta körül papjainak viselkedését, a szertartások rendjét. Érdekes szabályozása: a szónokok szüretkor négyhetes szünetet kell, hogy tartsanak. A halasztást nem tűrő munka alatt bizonyára üres templom előtt beszéltek volna a plébánosok. (Jellemző az is, hogy ezen a vidéken nem az aratás volt a fontosabb mezőgazdasági munka, hanem a szőlő leszedése.) És hiába szeretett hegedülni, zenét és táncot csak a délutáni istentisztelet után engedett meg. Nyilván akkor sem a templomban.

Zichy Ferenc Rákost rendes nyári rezidenciájának nevezte ki, bár Szanyban is volt nyári laka. Rákos azonban földrajzi fekvése miatt volt számára fontosabb. Még az ősz egy részét is itt töltötte, s innét utazott Pozsonyba, Bécsbe, Kismartonba, vagy kocsizott be Sopron városába. Egyébként viszont szűknek találta az épületet, ezért fejlesztette szép palotává, nagy gyümölcsössel és virágos kerttel. Finoman kifejezve túl bőkezű volt, ezért már 1750-re több mint 460 ezer forintnyi adósságot halmozott fel. Ezért maga kérte birtokainak zár alá helyezését. A gondnokok jól gazdálkodtak, s 13

év után felszabadult a kötöttségek alól. Tovább folytatta nagyvonalú építkezéseit. Haláláig (1783) már magánvagyonából is 600 000 forintot költött el egyházi célokra. Ő hosszabbította meg az oldalszárnyakat és zárta négyszögűvé a kastélyt. A főhomlokzatot ő tette érdekesebbé azáltal, hogy erkéllyel, kiugró rizalitos résszel hangsúlyozta a közepét. Mögötte a díszterem hatalmas ablakai is ennek az utolsó átalakításnak a termékei.

A főhomlokzat előtt díszkert volt, kerti házzal és négy kúttal. Ezeknek mára már jóformán nyoma sem maradt. (Az egyik díszkút maradékát a patakban találták meg.) Talán már jóval régebben bontották le az építményeket, mert amikor megépült az új iskola, ezt a kertet kellett megkerülniük az északról oda igyekvőknek, s ennek átvágását engedte meg a püspök 1930 körül. Márpedig ha ott ház, meg díszkútak vannak, ez a nagylelkűség nehezen elképzelhető. Magának az előkertnek a létét egy korai képeslap bizonyítja. Szemben a talán borostyánnal felfuttatott kastéllyal, ezzel párhuzamos téglafal pillérei közé helyezett vasrácsos kapu enged bepillantást a fákra és az épület bejáratára. Ettől balra mintha valami feltekerhető vászontető szélét is ki lehetne venni a fotón.

A kastély leírása Zichy püspök halála után, 1791-ből maradt ránk. Az utcai szárny első emeleti középrészén található a nagy ebédlőterem. Ehhez csatlakozik egyik oldalon a fogadóterem, a másik oldalon a püspök lakószobája két további szobával, a hálóhelyiség és három előszoba. A végén található a püspök magánkápolnája. A földszinten tizenegy vendégszobát rendeztek be, a másik szárnyon egy cukrászműhelyt, két konyhát, az éléskamrát, a szolgaszemélyzet helyiségét, egy tisztiszobát, egy irodát és a könyvtárat. Ezt a szárnyat a várkapolna zárja le. Külön figyelmet érdemelnek az értékes freskók.

Akkor még — ha időszakosan is — volt élet a kastélyban. Később viszont egyre fogytak az ünnepélyes alkalmak, lassan bekövetkezett bizonyos hanyatlás. A XX. század közepének eseményei meggyorsították ezt a negatív folyamatot. A falu kitelepítés utáni vezetősége, élén egy részegesnek mondott jegyzővel, az egyházi javak államosítása után, érzéketlenül, sőt gyűlölettel nézett a klerikális reakció kövületére.

Elhatározták, hogy táncteremmé alakítják az ifjúság számára az első emeleti nagy termeket úgy, hogy a köztük levő falat eltávolítják. Egy-két aggodalmaskodó

hang jelezte, hogy az a fal nem véletlenül van ott, ahol van, ha lebontják, megváltoztatják a statikai erőviszonyokat, s megrokkanhat az egész épület. Bevitték az ügyet a városban lévő járási pártbizottságra, de ott is a jegyzőnek adtak igazat. A falat lebontották, a rokokó kályhákat szétverték, s a parketton táncoltak kivilágos-kivirradtig. Amíg egyszer csak észre nem vették, hogy repednek a főfalak. Sebaj. Addig-addig mulattak benne, míg végül életveszélyessé kellett nyilvánítani. Visszaemlékező szerint a műemléki helyreállítás során a hatvanas években vagy 2 millióba került betoninjekciókkal, egyéb módon a további romlás lefékezése, megállítása. Helyrehozták a szovjet megszálláskor kiégett pincét is. Később főként búcsúkor vették igénybe.

A Soproni Múzeum 1968. évi különkiállításainak egyike volt Fertőrákos vázlatos története. Nem véletlenül terelődött a figyelem a községre és azon belül is a kastélyra. Az épületet az Akadémia kutatóbázisként szerette volna felhasználni, ám ez a terv különböző okok miatt nem sikerült. Így vált az út szabaddá a helytörténet számára. 1987-ben nyílt meg a helyreállított kastély nagytermében a XVIII. század képző- és iparművészetéből válogatott ideiglenes bemutató.

Elkészült a hasznosítás érdekében véglegesnek szánt kiállítás terve az emeleti szárny délkeleti részének felhasználásával. Ez 1968-ban valósult meg. Hat helyiségben, egészen a kápolnáig terjedően kerültek ide a történetre jellemző oklevelek, a falu építészetét, viseletét, szórakozását tablókra csoportosított fényképekkel és tárlókba helyezett tárgyakkal megvilágító anyagok, köztük egész parasztszoba. Néhány évig zavartalanul nézelődhettek a látogatók (1975-ben 9485-öt vettek számba), aztán a kiállítást sajnos le kellett bontani.

Változtak az idők: az épületet szállodává alakították. A Kastély Szálló szép reményekkel kecsegtető kezdet után csődbe ment, de előzőleg még a XVIII. századi bútorok múkincslopás áldozatává váltak. Azzal az ürüggyel, hogy felújítani viszik azokat, helyükbe bővít állítva ismeretlen tettesek ismeretlen helyre szállították a berendezés értékesebb részét. Tessék, lehet kutakodni utánuk. Az épület hányatott sorsa ezzel nem zárult le. A katolikus egyház visszakapta volna, de lemondott róla. Jelenleg az Állami Vagyonkezelő és Privatizációs Rt. kezelésében újbóli helyreállítás elé néz. A további jövő még ködös...

A főhomlokzattal szemben van a rákosi busz végállomása. A járatra várakozók elgondolkodhatnak azon, hogyan múlik el a világ dicsősége. A homlokzat három címere a három nagy püspöké. Középen a bíbornoki kalap alatt Keresztély Ágosté, jobbra Széchenyi Györgyé, balra Zichy Ferencé látható. Az egyik kéményen gólyafészek. A hosszú nyakú madarak korábban többen voltak. Most inkább Rusztra „a gólyák városába” mennek kelepelni. Bár ott is fogy a számuk...

Emberek, akikre ugyancsak érdemes emlékezni

Régen élt püspökökről Bán János kézírata is szól a Soproni Múzeumban. Az eseményeket a kitelepítéssel zárja. Bán egy ideig Sopron városplébánosa volt, fertőrákosi lakosként 1971-ben halt meg. Főként rákosi és győri egyházi iratokat és soproni levéltári anyagokat használt fel, erősen egyházi szempontok alapján.

A maiak közül nevezetes személy Maria Tobler, a kitelepítettek németországi egyesületének elnöknője. Számos rendezvény támogatója és megszervezője (búcsúk, váltakozva Steinheimben és Fertőrákoson, még a rendszerváltás előtt kezdve), a megbékélés előmozdítója, könyv kiadója, anyagi segítség előteremtője. A jubileumi ünnepek során Fertőrákos első díszpolgárává választották.

Díszpolgár lett Rainer Krumbein, a németországi testvérközség, Großgotten, nemrég elhunyt polgármestere. Ezt a címet kapta — sajnos már 1973-ban bekövetkezett halála után — Fuchs János kántortanító, iskolaigazgató is. Joggal, hiszen életében nemcsak tanítással foglalkozott, hanem kóruossal és egyáltalán — erejét nem kímélve — a falu kulturális életével.

1902-ben született a ma Burgenlandhoz tartozó Haracsöny (Horitschon) községben. Sopronba ment tanulni, majd Pusztavámra, onnan Sopronbánfalvára tanítónak. A Fertőrákoson 1905 óta működő Schummel Rezső 1928-ban nyugdíjba ment. Fuchst választották meg utódjául. Így lett az elemi iskola tanítója, egyben kántor a templomban. Itt nősült, feleségét még Sopronbánfalván ismerte meg. 1932-től 1948-ig hét gyermekük született, köztük három fiú. Valamennyien ma is élnek.

Fuchs János a harmincas években számos népszínművet állított színpadra. A kántorlakás végében lévő tanterem és szertár volt a télen tartott próbák színtere, a díszletfestő műhely és raktár. Az előadásokat az utca túloldalán lévő Speier-vendéglőben rendezték.

A háború után 1948-ig megbízott igazgató, de attól kezdve kántorsága, egyházi kötődése miatt háttérbe szorították. Napközis nevelőtanár lett, majd — nyugdíjba menetele után — a kőhidai fegyházban oktatott szinte halála napjáig.

Tevékeny társa volt Nagy József tanító és leventeoktató. A könyvtárt ő tartotta kézben. Ennek magyar nyelvű könyveit akkoriban eléggé használták. Mindig nagy forgalma volt. Szerettek olvasni a rákosiak. Hetente kétszer lehetett könyvet cserélni. A második világháború után azonban az állomány nagy része tönkrement.

A sziklák zárányaival is törődő pedagógus egy liter bort adott a kőfejtő munkásainak, hogy ha kagylókkal, rákokkal, megkövesedett állatokkal találkoznak fejtés közben, azt adják oda neki. Amit így összegyűjtött, ellátta latin neveikkel és az egyik osztályteremben kiállította. Ennek hamarosan híre ment. Sokan jöttek megnézni más vidékekről is. A szovjet megszállók azonban tönkretették, kidobálták az udvarra a kis múzeumot.

A kultúra kisebb-nagyobb munkásairól néhány szó. Fertőrákoson volt segédlelkes 1929 és 1931 között Orovitsch Ferenc. A Fertőrákosi Katolikus Legényegylet élére került, s mint ilyen, Fuchs János előtt műkedvelő színelőadás szervezője. (Valószínűleg a Vezeklők c. darabot adatta elő, amelyet később magyarra fordítva Sopronban is műsorra tűzött az Akció Katolika színjátszóival.) Nemsokára a kurucdombi hívek közé helyezték Sopronba, ahol többek között a Csárdáskirálynő bemutatásával szerzett feltűnést.

„Aztán megszűnt a dalárda, a zeneegylet. De a németeknek van egy énekkaruk. Jól működik ez az énekkar, hát hiszen a vezetőjük a Zsóka [Zsófia, Tompa Zsoltné]. Csak az a baj, hogy utánpótlás nincs. A fiatalság elmegy diszkóba” — hangzik a peszsimista vélemény. Diákkora pedagógusaira emlékezik vissza nagy-nagy nosztalgiával Bókon Sándor, mert úgy érzi, ma semmi sem történik. Pedig éppen találkozót beszél meg az iskola mai igazgatóhelyettesével. Történelmi vetélkedőt kezdeményeznek a diákok között.

Címtárban szerepel még a Fertőrákosi Iparoskör és Fertőrákosi Polgári Lövészegylet. (Egy ideig az MHSZ = Magyar Honvédelmi Szövetség keretében gyakoroltak a tagjai. Ma ismét önálló egyesületi formában működik.) Tűzoltókról és énekesekről, zenéről már beszéltem. Az egyletek „patinás” zászlait a templomban őrzik.

A labdarúgó pálya lenn, a Fertő út mellett fogadja a megyei másodosztályú csapatot és nagy létszámú szurkolóit. Hazai meccseken a vendégek drukkereinek hosszú autósora várja a végeredményt. Különösebb sikerekről mégsem számolhatnak be. A kapuvári csoportban játszó együttes a tabella középmezőnyében helyezkedik el.

Ezt a fejezetet nem lehetne fontosabb eseménnyel berekeszteni, mint azzal, ami közvetve Fertőrákost is világhírűvé tette. Közelében zajlott le 1989. augusztus 19-én a Páneurópai Piknik. Barátkozás a drót két oldalán, a magyar—osztrák határon, szalonasütéssel. NDK-s csoport megjelenése, s a határőrök embersége avatta áttöréssé, soproni fotós és filmes anyaga világméretű eseménnyé, a német újraegyesítést bevezető történelmi tényé. Japán felajánlásra barlangszínházi koncerttel (is) emlékeznek meg róla minden évben. A beszédeken kívül Beethoven Kilencedikje a műsor.

Zárszó

Fertőrákos 1999-ben ünnepelte fennállásának 800. évfordulóját. Pontosabban azt, hogy egy 1199-re hivatkozó oklevélben (alighanem) először írták le a nevét. Az itt maradtak, az ide költözöttek és a kitelepítettek együtt vettek részt a rendezvényeken. (A községet ma 2230-an lakják, magyarok, németek, néhány cigány.)

A vezetőség — a Fertő körüli kerékpárút eddig megépült szakaszának sikerét tapasztalva — ma elsősorban az idegenforgalomban látja a fejlődés lehetőségét. Vasútja ma sincs, ipara korábban nem volt, most azonban mozdul valami ezen a téren. A nád aratása, feldolgozása és eladása ma már gyökeresen más, mint régen. Súlypontja változatlanul a fertőszentmiklósi üzem. A szőlőtermesztés és a borászat most van ismét feljövőben.

Sopron hagyományos gyárai, amelyek azelőtt számos fertőrákosinak biztosítottak munkát, ma — ha még megvannak — a fennmaradásért küzdenek. A város munkaerőpiaca egészen átalakult, a hangsúly a szolgáltató iparon van. A reklámújságok tele ilyen álláshirdetéssel. Általában feltétel a német nyelv tudása. Fertőrákosiak vallják, hogy bárki el tud helyezkedni, ha nem helyben, hát Sopronban, vagy Ausztriában. Hivatalos vélemény szerint sem kérdés a munkanélküli-kérdés.

A Mörbischénél olcsóbb fürdési lehetőség, a barlangszínházi előadások, a jó pihenést, kikapcsolódást nyújtó panziók vonzzák a busszal Sopronon keresztül, biciklivel vagy élelmes vállalkozó elektromos autóival a Mithras-szentély felől érkező külföldieket (Ott 1990. április 8-tól működik határátkelő). Jönnek Fertőd (Pomogy/Pamhagen) irányából is.

Gombamód nőnek a házak, s egyre több a kiírás: „Zimmer Frei”. Tanulják a németet a magyarok. A soproni Tourinform itt is szervezi a fizetővendéglátást, a falusi turizmust. Szövetkezéssel, minőségjelző táblákkal. Hozzá kapcsolódik a termelői borok kimérése. A Tourinform vezetője szervezi a Fertőrákos Baráti Kört. És már létezik másik hasonló: a Vendégvárók Egyesülete. Mint hírlík, Virágos-majorból egy soproni orvos üdülőkertot varázsol.

A kastély pincéjében látható lejárattól kiindulóan — helybeli vélemények szerint — alagút vezet a patak alatt az erdőbe. Adatközlőm gyerekkorában járt egy szakaszán, de azóta azt a részt betemették. — Lehetne abból vendégcsalogató létesítményt kialakítani! — mondja. Templomi hangversenyek „első fecskéjének” tapsolhatott a község, a községbe letelepedett orgonaépítő jóvoltából helyreállított orgonán. További távlatok: több jogot szerezni a kőfejtő és a vízitelep területére, működtetésére. És az sem utolsó szempont, hogy álmaik kiteljesedésében bizton támaszkodhatnak a kitelepítettek segítségére. Nemcsak hazalátogatásukkal, nemcsak eszmeileg, hanem néha még anyagi vonatkozásban is (hozzájárulás a templom restaurálásához, emlékmű, kiadványok).

Több mint nyolc évszázad kevés öröme, sok viszontagsága és szenvedései után végre bizakodó lehet a község hangulata. Aki ma még közömbös, ha jobban megismeri a múltat, inkább meg tudja becsülni a jelent, s nagyobb erővel, céltudatossággal

lát neki a jövő építésének. Ezt kívánja Fertőrákosnak mindenki, aki fölfedezte magának és megszerette a „száz falu” közül ezt a majdnem osztrákká lett egyet.

A múlt benne van a kövekben. Arra is hat, aki maga nincs ennek tudatában. A gúnyolódóra, az értetlenre, a vállvonogatva tovább sétálóra. Elég annyi, hogy minden rombolással szemben maradjon a közösségben elegendő kovász a jövőre. Hatása lassú, évtizedeken át munkálkodó, mire felszínre jut, s az akárhonnan, akárhogyan idekerülteket a mindig is itt lakókkal egységbe forrasztva, a falu társadalmát összetartó közösséggé teszi. Ezt éljük át, ezt tapasztalhatjuk ma Fertőrákoson.

A zárszó végső szavai természetesen nem fejezhetnek ki mást, mint köszönetemet azoknak, akik munkám során szívesen, értően és lelkesedéssel segítettek. Neveket nem mondok, nehogy véletlenül kihagyjak valakit, s nehogy a sorrend valami minősítésfényt jelentsen. Remélem, hogy segítségüket Fertőrákos érdekében, amennyire tőlem tellett, megszolgáltam.

Főbb források

Kárpáti Zoltán: A nyugat-dunántúli — burgenlandi flórahatarvonalokról. Botanikai Közlemények 47. évf. (1958), 313—321.

Száraz M. György (szerk.): Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Bp., [1997]. — Andrassy Péter: A fertőrákosi kőfejtő. Élet és Tudomány 52, 1997. február 7. 180—181. — Ambrus András—Tolnai Krisztina: Fertő—Hanság Nemzeti Park. TKM Kiskönyvtára 494. szám Bp., 1994. — Lászlóffy Woldemár: A Fertő-táj bibliográfiája. Győr, 1972. Későbbi bibliográfia a Soproni Szemlében. — Garád Róbert személyi iratai SL. — Zádor Alfréd: A Fertő táj múltja és jövője. SSz. XXIX. évf. (1975), 321—337. Az építendő dunai vízmű várható hatása a Fertőre. — Mohl Adolf: A Fertő forrása. „Sopron”, 1900. december 9. Az összeköttetésről.

Hárs Olivér—Hársné Unger Klára—Tímár Gábor: Gyógynövények Sopron környékén. Sopron, 1998.

Nováki Gyula: Óskori földvárak Sopron mellett. SSz. LI. évf. (1997), 118—134. — Gömöri János: Római út és téглаégető kemence Fertőrákoson. SSz. XXXV. évf. (1981), 59—67. — Pap bácsi [Mohl Adolf]: Nyugatmagyarországi mondák és mondafélék. Győr, 1926. — Szentmihályi Imre: Történeti események tükröződése a Fertő vidéki néphagyományokban. Arrabona 16 (1974), 213—230.

Hans Degendorfer—Mathias Ziegler: Wandorf – Sopronbánfalva – Geschichte und Entwicklung eines ehemaligen Stadtdorfes Ödenburgs vom Bauerndorf zum Arbeiter-Wohngemeinde [1991]. — Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. SSz. XVIII. évf. (1964), 127—141, 218—233, 319—328., XIX. évf. (1965), 32—41. — Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. — Gömöri János: Fertőrákos Árpád-kori temploma. In: Környei Attila—Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. — Az 1199. évi oklevélre: Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története Oklevéltár. Sopron, 1921—1943. I. köt.

Nováki Gyula: A szárhalmi erdő romjai. SSz. XVI. évf. (1962), 341. — Házi Jenő: Macskakő vára. SSz. XVI. évf. (1962), 332—340. — Mollay Károly: Macskakő—Katzenstein. SSz. XVII. évf. (1963), 122—135.

Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526—1616. Sopron város történeti forrásai C/sorozat 1. kötet. Sopron—Eisenstadt 1995. — Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. SSz. XXXVII. évf. (1983), 193—236. Benne az 1532. június 26-i mustra. — Házi Jenő: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928.

Bossányi Árpád: Fertőrákos a XVI. században. Soproni Hírlap 1929. március 31. Az 1596. évi urbárium alapján. — Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos, kézirat, 1962—1971. — MOL Kamarai Archívum E 156. számú jelzet alatti, Rákosra vonatkozó XVI—XVII. századi összeírások. — Payr György és Payr Mihály krónikája 1584—1700. A SSz. VI. évf. (1942) melléklete. — Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571—1631). Sopron, 1972. A nagy polgármesternek is volt szőleje Rákoson. — Simkovics Gyula: Bethlen Gábor és Sopron. SSz. XIV. évf. (1960) 260—263. — Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. — Szabady Béla: Draskovich György élete. In: A soproni bencés gimnázium 1935. évi értesítője. Győri püspök, e néven az első. — Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640—1690). SSz. XXX. évf. (1976), 20—38, 113—129, 211—227. — Hanns T'schány's Ungrische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Közreadja Paúr Iván. Pest, 1858. — Hans Georg Ritter's Oedenburger Chronik zur Geschichte der Rákóczyschen Belagerung im Jahre 1704. (Herausgegeben von Paúr Iván) Oedenburg, 1874. Címe ellenére az egész kuruc korról foglalkozik. — Nováki Gyula: Kuruc kori erőd Sopronbánfalva felett. In: Környei Attila—Szende Katalin i. m. A sánccról is.

Mollay Károly: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. SSz. XLIV. évf. (1990), 228—248. A soproni mértékegységekről. — Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Bp. 1976. — Tirnitz József: Antworten auf die neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg Deutsche Bekenntnisse (1767) ... Sopron—Eisenstadt 1999. — Thüring Gusztáv népesedési tárgyú cikkei a Soproni Szemlében. — Főző Géza: A soproni vidék gyümölcsseinek származása, nevük eredete. SSz. X. évf. (1956). 17—30.

Bona Gábor (szerk.): A szabadságharc katonai története. Bp., 1998. — Polgár Tamás: Az 1848-as országgyűlési választások Sopron vármegyében, különös tekintettel a kismartoni választókerület eseményeire. SSz. LIII. évf. (1999), 195—213.

Alispáni jelentések Sopron vármegyéről 1876-tól 1942-ig. — Magyar Statisztikai Közlemények 41.sz. és új sorozat 100. sz.

Turbuly Éva (szerk.): „Magyarok maradtunk” 1921—1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Sopron, 1997. — Fogarassy László (közreadja): Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékirataí. SSz. XXXII. évf. (1978), a 232—233. o.-on. — Mollay Károly: A soproni népszavazás tanulságai. SSz. XLVI. évf. (1992), 97—105. — Sallai János: A magyar—osztrák határ történetéről a XVIII. századtól napjainkig. SSz. L. évf. (1996).

Köves László: Sopron város villamosművének megalapítása és működésének története. Kézirat 1970. december 31. — Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből. SSz. XXXIV. évf. (1980). Benne a villanyról és a szövőgyárról. — Stabenow, Eberhard: Kroisbach, alte Heimat in Ungarn. Horb am Neckar, 1995. — Szita Szabolcs: A magyar tudomány és a szellemi élet mártírjai a Sopron vidéki állásépítésen 1944—1945-ben. In: Környei Attila—Szende Katalin i. m. Röviden összefoglalja azt, amit könyveiben megírt, benne Fertőrákos szerepét is. — Németh Alajos: A meggyalázott karácsony. SSz. XXXIX. évf. (1985), 330—334. Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzéséről, Mindszenti és papjainak fogságáról. — Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története. Sopron, 1994.

Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945—1950. Bp., 1988. — Stabenow, Eberhard: Kroisbach. Vertreibung vor 50 Jahren. Steinheim [1996]. Benne bő idézet a Historia Domusból. — Id. Bókon Sándor, Fuchs István, Gondi Lajos, Palkovits János, Maria Tobler, Tompa Zsoltné, Wild Róbert kiegészítései.

Gecsényi Lajos (szerk.): Dokumentumok a népi demokratikus forradalom történetéhez Győr—Sopron megyében 1945—1948. Győr, 1986.

Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József. SSz. X. évf. (1956), 179—182. — Péczely Piroska: Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi Festetics-kastély építésében. SSz. XIV. évf. (1960), 373.

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre—Dercsényi Dezső i. m. — Bárth János: A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben. SSz. XXXVI. évf. (1982), 244—250. Benne a rákosi uradalomról is. — Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Bp. 1940. A Magyar Társaság könyvei 2. A könyv Sopron megyéről szól.

Horváth László—Madarász Gyula—Zsadányi Oszkár: Sopron és Sopronvármegye ismertetője 1914—1934. Sopron, 1934. — Tuba László és mások: Győr—Moson—Sopron megye kézikönyve. Magyarország megyei kézikönyvei 7. sz. [Győr] 1998.

Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából. SSz. XXXV. évf. (1981), 251—259. — Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve. SSz. XXXV. évf. (1981), 33—42., 129—141. — Mészáros Gyula: A fertői vitorlás- és üdülőtelep használatáról, üzemeltetéséről szóló tanácsrendelet. SSz. XXXVIII. évf. (1984), 130—134.

Kücsán József: Hol termett a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17—18. században. SSz. LIII. évf. (1999), 5—29. — Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845—1945. A SSz. kiadványainak új sorozata 5. sz. Sopron, 1964. — Molnár Tibor—Székely Lajos: A szőlészet és borászat átalakulása a Soproni Borvidéken 1946-tól napjainkig. SSz. LIII. évf. (1999), 45—53. — Főző Géza: A soproni borvidék. SSz. XVII. évf. (1963), 300—312. — Bognár Dezső: A fertői nádgazdálkodás. SSz. XX. évf. (1966), 97—109. — Varga Lajos—Mika Ferenc: A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. SSz. I. évf. (1937) 24—44. — Bárdosi János: A magyar Fertő tapogató halászata. Arrabona 1959. Bevezetésként összefoglaló a halászatról.

Maár Margit: Népi orvoslás Sopronban és környékén. SSz. X. évf. (1956), 289—301.

Mészáros István: Adalékok Sopron iskolatörténetéhez. SSz. L. évf. (1996), 137—188. — Uő.: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században. SSz. XXX. évf. (1976), 306—328.

Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16—18. században. Bp. 1984.

ICOMOS Journals of the German National Committee VII. Fertőrákos. München, 1992.

Gabrielli Gabriella: Fertőrákos. Mithraeum. TKM Kiskönyvtára 452. szám, 1993. — Fábiánkovits Ferenc: Fertőrákos — Barlangszínház — Rekonstrukció. Sopron 1996.

Gömöri János: Fertőrákos Árpád-kori temploma. In: Környei Attila—Szendek Katalin i. m. — Stefánka László: Kroisbach (Fertőrákos). Sopron, 1997.

Nemes András: Fertőrákos — Műemlékek. TKM Kiskönyvtára 445. szám, 199 — Mohl Adolf: Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933. Benne Széchényi György és Zichy Ferenc püspökök életrajza.

Schwarz, Helmuth: Maria Tobler ist der erste Ehrenbürger von Kroisbach. Originalbericht der Heidenheimer Neue Presse. é. n. In: Stabenow, Eberhard: Kroisbach, alte Heimat... Orovitschról fényképpel: Németh Alajos: Emléktábla a kurucdombi templom falán. SSz. XLIV. évf. (1990), 52—58.

Események időrendben

Kr. e. 12 millió évvel: a rákosi kőfejtő lajtamészkövének kialakulása (miocén)

Kr. e. 5,4 millió évvel: a Pannon-tenger megszűnése

Kr. e. 2,4 millió évtől: jégkorszak

A Kr. e. 10 200. évtől számítják a geológiai jelent
(Kőkorszak, bronzkor, vaskor.) Emberek a rómaiak előtt

Kr. e. I. századtól: rómaiak (kőbányászat, szőlő, villák)

Kr. u. III. században: a Mithras-szentély (Mithraeum) felépítése és működése

A Kr. u. VIII. századtól: frankok

900 után a honfoglaló magyarok megjelenése a környéken

1002 után a győri püspökség birtoka (possessio)

1199-ben villa Racus első említése

A XII. és XIII. sz. fordulóján a Szent Miklósnak szentelt első templom építése

1254-ben hivatkozás városfalakra és kastélyra.

1311-ben a soproniak lerombolják a kastélyt

1441. február 25-én Sopront és jobbágyfalvait elzálogosítják Frigyesnek, a későbbi német—római császárnak

1441-ben Sopron új kapitánya teszi Rákosra a kezét

1441 és 1464 között Rákost a közeli Macskakő várának tulajdonosai birtokolják

1457-ben Kroisbach első említése

1464-ben visszakerül a győri püspökhöz, Macskakő várát lerombolják

1527 és 1533 között Rákos Soproné

1529- és 1532-ben török martalócok feltűnése

1532-ben mustra (fegyverfoghatók szemléje) Sopronban. Rákosiak a védők között

1573-ban tűzvész

1580 körül a győri püspök Rákosra menekül a török elől

1582. február 20-án mezővárosi rang két vásár tartásával

1587 előtt községháza

1587 előtt plébániai iskola

1587-ben urbárium

1590-ben tűzvész

1594. szeptember 29-én Győrt beveszik a törökök (Visszafoglalják tőlük 1598.)
- 1605-ben Bocskai seregének sarcolásai
- 1606-ban tűzvész
- 1620-ban Bethlentől megkapják a soproniak Rákost
- 1622-ben Rákos ismét a győri püspöké
- 1644-ben pestis
- 1648-ban tűzvész
- 1649-ben Rákos II. Draskovich György püspökkel szemben pert nyer,
- 1662: Széchényi püspök megnagyobbíttatja a templomot és a kastélyt
- 1674-ben a Fertő a legszélesebb
- 1679-ben pestis
- A XVII. századtól kölcsönös zenés körmenetek Sopron és Rákos között
1683. július 26-án a török e részen utolsó pusztításának a templom is áldozatul esik
- 1695-ben a templomot újra felszentelik — ismét Szent Miklós nevére
- 1701-től pestis
- 1704-től kurucok
- 1712 és 1713 között pestis
- 1728-ban tűzvész
- 1738-ban megjelenik Furlani soproni orvos könyvecskéje Rákosról és vizéről
- 1743 után Zichy püspök befejezi a kastély átépítését mai formájára
- 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendezése: kérdések és válaszok
- 1770-ben tűzvész
1777. szeptember 1-jén a templom újbóli felszentelése Szent Miklós nevére és egyszersmind Krisztus mennybemenetelének tiszteletére
- 1796-ban tűzvész
- 1797-ben Fengler püspök az első nyilvános kutat repeszti a sziklába
- 1809-ben francia sarcolás
- 1832-ben kolera
1843. július 27-én nagy tűzvész, amelyben több mint száz ház égett le

1848. június 27- és augusztus 11-én országgyűlési választás (siker csak másodjára)

1853. március 2-én véglegesen eltörlik a jobbágyrendszert

1855-ben hajóközlekedés a Fertőn

1857-től osztrák cég bérlő a kőfejtőt

1860 és 1867 között üvegfestő műhely a kastélyban

1866-ban Storno Ferenc felfedezi és boltozattal megvédi a Mithras-barlangot

1869. október 3-án körmenet a Fertőn át száraz lábbal Boldogasszonyba (Frauenkirchen)

1871-ben a Männergesangverein (Férfidalegyet) alapítása

1871. június 7-én Rákos elveszti mezővárosi rangját. A községekről szóló 1871: XVIII. t. c.-t a király akkor szentesíti

1872-ben a Virágos-major neve és kápolnája az 1869. évi körmenet emlékére

1872: a másik püspöki uradalmi major (V. Pius pápáról) alapítása

1874-ben új iskola

1884-től fertői „veranda” Rákos vonalában, a fürdőzők részére

1884-ben Fertői Csónakázó Társaság

1886-ban megépül az iskola második tanterme

1892-ben megalakul az Önkéntes Tűzoltó Egyesület

1899-ben az iskolát három tantermesre bővítik

1899-ben körjegyzőség létesül a faluban

1902-ben Rákos nagyközség lesz (Meggyessel együtt)

1906-ban az iskola negyedik tanterme elkészül

1906. augusztus 21-én Rákos neve Fertőrákossá bővül

1907 és 1912 között a Dunántúli Turista Egyesület fürdőházat üzemeltet a Fertőn

1917-től az első óvoda

1921. évi népszavazás. Fertőrákoson december 16-án

1922 és 1923 között az új országhatár megállapítása

1928-ban telefont kap a falu jegyzősége

1929. augusztus 29—szeptember 4-én a Fertő háromezer holdnyi nádasának égése

1929—1930-ban új iskola (és óvoda) épül. Apácák tanítanak benne. Az óvodát is ők vezetik

1937. június 27-én az első szabadtéri előadás a kőfejtőben

1939. február 23-án először gyullad ki a villany a faluban

1941. évi népszámlálás

1941-ben Fertői Vitorlázó Egyesület alakul

1944. december 24-én Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzése Sopronkőhidán

1944 és 1945 között zsidó munkatábor

1945. március 31-én a szovjet csapatok bevonulása

1945 májusában földbirtokreform és a kastély elvétele

1945(!) áprilisától szórványosan új telepések érkeznek. Várják őket a Sopron vármegyei Földbirtokrendező Tanácson május 15-re.

1946. április 24-én, május 6-án és 7-én a német nyelvű lakosság többségének kitelepítése

1946-ban a telepések második hulláma

1947. február 10., a párizsi békeszerződés aláírása. Itt nem hoz változást

1949-től határzár, határövezet, aknák, a Fertőt elzárják a közönség elől

1950. május 11-től tanácsrendszer

1957. július 7-én a Virágos-majortól induló terepszemlével kezdődik újból a fertői víziélet

1958. január 7., a Fertői Vitorlás Szövetség megalakulása

1967-től rendszeres magyar tudományos vizsgálatok a Fertőn

1969. május 1-jén befejeződik az aknazár felszedése

1970. június 27-én a Barlangszínház első előadása

1970. A vízitelepet „felsőbb utasításra” Sopronhoz csatolják

1971-ben vezetékes vizet kap a falu

1977. január 1. Fertőrákost és más Sopron környéki községeket Sopronnak rendelik alá. Első lépés a járás megszüntetésére.

1975. A község történelmi magját védetté nyilvánítják

- 1981-ben (soproni) tanácsrendelet a Fertői vízitelep üzemeltetésére
- 1984-ben megszűnik a soproni járás, Fertőrákos Sopron vonzáskörzetében
- 1987 és 1992 között az ICOMOS felmérése, nyomában helyreállítások.
- 1988-ban az első búcsú a kitelepítettek szervezett részvételével
1989. augusztus 19. Páneurópai Piknik
1990. április 8-án megnyílik a megyesi (mörbischi) határátkelő
1990. szeptember 30-án lép életbe az önkormányzati választásokra vonatkozó törvény. Polgármesteri hivatal, önállóság.
- 1991-ben kábeltelevízió-hálózat felszerelése
- 1992-ben az első nagyszabású búcsú a tűzoltók rendezésében
- 1992—1994-ben szennyvízcsatorna építése
- 1993-tól látogatható a helyreállított Mithras-szentély
- 1995-ben nemzetközi „Kiritog 1995” (búcsú) a kitelepítettek pénzén (is) renovált és felszentelt templomban és egyéb helyszíneken.
- 1995-től 1996-ig vezetékes gáz építése
- 1996-ban a kitelepítettek emlékművének felavatása (Örsi András műve) a kitelepítés 50. évfordulójára
- 1998-ban a Virágos-majori kápolna felújítás utáni felszentelése
- 1999-ben kórus alakul, helytörténeti kiállítást szerveznek
1999. augusztus 20. Fertőrákos nyolcszáz éves fennállásának jubileuma, községi zászló, községháza avatása

Rövidítések

Budapest = Bp.

Évfolyam = évf.

Idézett mű(ve): i. m.

Magyar Országos Levéltár = MOL.

Oldal = o.

Soproni Levéltár = SL.

Soproni Szemle = SSz.

Tájak—Korok—Múzeumok = TKM

Ugyanő = Uő.

Tartalomjegyzék

(A sorozat előszava)
Kilátás a dombtetőről
A Pannon-tenger partjain
„Gyöngyvirágtól lombhullásig”
Mit monda a monda?
Villa Racus: egyháztól sok házig
Macskakő vára
Lófarkas jelvények árnyékában
A mezőváros küzdelmei
Urbárium vagy szerződés?
Kossuth Lajos azt üzenté...
A „boldog békeidők”
Lángba borul az egész világ
Népszavazás — népszámlálás
Izzik az izzó
„Visszatelepülés az anyaországba”
Betelepedő telepések
Malomkőtől a kőbányáig
Gondterhelt alispánok
Kereskedés feketén-fehéren...
Víz, víz!
Szőlő — nád — hal
Kutyaharapást Pasteurrel
A katolikus egyház iskolában és iskolán kívül
És a gyerekek?
Zene, zene, zene
Mintha egy akarat hozta volna létre...
Mithras és Oidipusz király

Szent Miklós temploma és más szentek

A kastély és alakítói

Emberek, akikre ugyancsak érdemes emlékezni

Zárszó / Schlußwort / Postscript

Források, irodalom

Események időrendben

Rövidítések

Tartalomjegyzék